

E L E
M E N
T A R
Z P R
A W A

P R A W O
K A R N E

E L E
M E N
T A R
Z P R
A W A

P R A W O
K A R N E

REDAKCJA NAUKOWA

Piotr Zakrzewski
Dariusz Gabrel

FUNDACJA
INSTYTUT PRAWA USTROJOWEGO

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości w ramach projektu badawczego: „Efektywne prawo w efektywnym państwie. Uwarunkowania lokalne w kontekście globalnym wobec wyzwań XXI w. w walce z przestępczością”.

RECENZJA dr hab. Krzysztof Wiak, prof. KUL, dr hab. Igor Zgoliński, prof. KPSW
REDAKCJA NAUKOWA Piotr Zakrzewski, Dariusz Gabrel
REDAKCJA JĘZYKOWA Iwona Uliasz
SKŁAD, ŁAMANIE Tomasz Smółka studioformat.pl
PROJEKT OKŁADKI Szymon Strużyński studioformat.pl

© COPYRIGHT BY Fundacja Instytut Prawa Ustrojowego oraz Wydawnictwo Episteme 2022

ISBN 978-83-67049-83-2

EPISTEME Solna 4/9, 20-021 Lublin | 728 352 141 | wydawnictwoepisteme.pl

DRUK „ELPIL” ul. Artyleryjska 11, 08-110 Siedlce

Spis treści

Wstęp [13]

AUTOR: *Dariusz Gabrel* (rozdziały 1–3)

1. Pojęcie prawa. Pojęcie prawa karnego. Gałęzie prawa [17]

- 1.1. Pojęcie prawa [17]
- 1.2. Gałęzie prawa [18]
- 1.3. Rola prawa karnego [22]
- 1.4. Rola parlamentu (Sejmu, Senatu) oraz Trybunału Konstytucyjnego w systemie prawa [23]
- 1.5. Rola władzy wykonawczej w systemie prawa [25]
- 1.6. Rola sądów w systemie prawa oraz struktura sądownictwa w Polsce [27]
- 1.7. Podział i krótka charakterystyka prawa karnego – prawo karne materialne, prawo karne procesowe, prawo karne wykonawcze, prawo wykroczeń, ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich [28]

2. Pojęcie i struktura procesu karnego [31]

- 2.1. Zasady postępowania karnego (przed organami ścigania, w tym przed Policją i prokuratorem) [31]
- 2.2. Prawa i obowiązki oskarżonego oraz pokrzywdzonego przestępstwem [33]

- 2.2.1. Prawa pokrzywdzonego [33]
- 2.2.2. Obowiązki pokrzywdzonego [35]
- 2.2.3. Prawa podejrzanego (i oskarżonego) [36]
- 2.3. Organy (strony) postępowania karnego [39]
- 2.4. Czynności procesowe [40]
- 2.5. Dowody [41]
- 2.6. Środki przymusu [43]
- 2.7. Postępowanie przygotowawcze [44]
- 2.8. Postępowanie przed sądem [45]

3. Cechy i funkcje prawa nieletnich na podstawie ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich [47]

- 3.1. Status nieletniego w prawie [47]
- 3.2. Demoralizacja nieletniego, pojęcie, przejawy, czyn karalny [49]
- 3.3. Środki zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich [49]
- 3.4. Cel, treść i stosowanie środków wychowawczych, leczniczych i poprawczych [51]
- 3.5. Katalog środków pomocy nieletnim: środki wychowawcze, poprawcze, lecznicze i opiekuńcze [52]
- 3.6. Postępowanie w sprawach nieletniego [53]
- 3.7. Prawo do obrony [53]

AUTOR: *Izabela Buszewicz* (rozdziały 4–6)

4. Miejsce mediacji w systemie wymiaru sprawiedliwości [55]

- 4.1. Pojęcie instytucji mediacji i jej zasady [55]
- 4.2. Regulacja prawna instytucji mediacji w prawie polskim [59]
- 4.3. Kryterium i inicjatywa kierowania spraw do mediacji [61]
- 4.4. Strony postępowania mediacyjnego [63]
- 4.5. Osoba mediatora – jego rola i obowiązki w postępowaniu mediacyjnym [64]
- 4.6. Wskazania i przeciwwskazania do skierowania stron do postępowania mediacyjnego [68]

5. Mediacja sposobem na rozwiązanie konfliktów [71]

- 5.1. Istota konfliktu i sposoby jego rozwiązywania [71]
- 5.2. Przebieg postępowania mediacyjnego [76]
- 5.3. Wybrane techniki usprawniające komunikację oraz wspierające rozwiązywanie konfliktów [79]
- 5.4. Zakończenie postępowania mediacyjnego i jego efekty [81]
- 5.5. Mediacja w sprawach karnych [82]
- 5.6. Postępowanie mediacyjne w sprawach z nieletnimi [85]
- 5.7. Rola mediacji w kategorii przestępstw przeciw rodzinie [87]

6. Mediacja na różnych etapach postępowania karnego [91]

- 6.1. Rola organów ścigania w kierowaniu spraw do mediacji [91]
- 6.2. Skierowanie stron do mediacji przez sąd [94]
- 6.3. Wpływ wypracowanej przez strony ugody na decyzje sądu [95]
- 6.4. Mediacja po wyroku [96]

AUTOR: *Piotr Zakrzewski* (rozdziały 7–12)

7. Pojęcie prawa karnego materialnego i jego źródła [97]

- 7.1. Źródła prawa karnego i budowa normy prawnej w prawie karnym (norma sankcjonowana i norma sankcjonująca) [103]
- 7.2. Pojęcie przestępstwa [107]
 - 7.2.1. Strona podmiotowa czynu zabronionego [122]
 - 7.2.2. Karygodność i jej stopniowalność (stopień społecznej szkodliwości) [124]
 - 7.2.3. Zawinienie, jego stopniowalność i jego wyłączenie [125]
 - 7.2.4. Odpadnięcie potrzeby ukarania sprawcy (ochrona dobra prawnego – czynny żal, przedawnienie karalności) [127]
- 7.3. Pojęcie demoralizacji i różnice pomiędzy odpowiedzialnością karną z art. 10 k.k. a odpowiedzialnością z ustawy o resocjalizacji i wspieraniu nieletnich [130]
- 7.4. Pojęcie deliktu cywilnego i odpowiedzialność odszkodowawcza [133]

8. Inne niż dokonanie formy popełnienia przestępstwa – formy stadialne (przygotowanie, usiłowanie, dokonanie) [135]

- 8.1. Formy sprawcze (sprawstwo indywidualne, współsprawstwo, sprawstwo kierownicze, sprawstwo poleceniodawcze) [139]
- 8.2. Formy niesprawcze postacię współdziałania (podżeganie, pomocnictwo) [141]

9. Wyłączenie odpowiedzialności karnej [143]

- 9.1. Obrona konieczna [143]
- 9.2. Stan wyższej konieczności [145]
 - 9.2.1. Stan wyższej konieczności a charakter państwa [146]
 - 9.2.2. Znamiona stanu wyższej konieczności (jako okoliczności uchylającej bezprawność i jako okoliczności uchylającej winę) [146]
 - 9.2.3. Kolidzja obowiązków [148]
- 9.3. Działanie w granicach uprawnień i obowiązków [150]
- 9.4. Karcenie małoletnich [151]
- 9.5. Rola zgody osoby pokrzywdzonej [152]
- 9.6. Zgodne z prawem przeprowadzenie zabiegu leczniczego i przeszczepu [153]
- 9.7. Pojęcie błędu i jego rodzaje w prawie karnym [155]
 - 9.7.1. Pojęcie błędu [155]
 - 9.7.2. Błąd co do znamion typu czynu zabronionego (art. 9 § 1 i 2 k.k. oraz art. 28 § 2 i 2 k.k.) [156]
 - 9.7.3. Błąd co do okoliczności wyłączającej bezprawność, winę i błąd co do prawa [159]
- 9.8. Niepoczytalność i poczytalność w znacznym stopniu ograniczona [160]
 - 9.8.1. Odpowiedzialność karna za czyn popełniony w stanie sprrowadzonej na siebie niepoczytalności [162]

10. Środki reakcji karnej [165]

- 10.1. Kary [165]
- 10.2. Środki karne [167]
- 10.3. Przepadek [169]

- 10.4. Środki kompensacyjne [170]
- 10.5. Środki zabezpieczające [171]
- 10.6. Środki związane z poddaniem sprawcy próbie [172]
 - 10.6.1. Warunkowe umorzenie postępowania [172]
 - 10.6.2. Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności [174]

11. Wybrane zagadnienia części szczególnej kodeksu karnego [179]

- 11.1. Przepęstwa przeciwko życiu i zdrowiu [179]
- 11.2. Przepęstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji [184]
- 11.3. Przepęstwa przeciwko wolności i czci [189]
 - 11.3.1. Przepęstwo pozbawienia wolności człowieka [189]
 - 11.3.2. Groźba karalna [189]
 - 11.3.3. Zmuszanie do określonego zachowania [190]
 - 11.3.4. Utrwalanie wizerunku nagiej osoby [191]
 - 11.3.5. Pomówienie i wyłączenie odpowiedzialności [192]
 - 11.3.6. Zniewaga (hejt w Internecie) [192]
- 11.4. Przepęstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności [194]
 - 11.4.2. Seksualne wykorzystanie małoletniego [198]
 - 11.4.3. Przepęstwo seksualnego wykorzystania bezradności lub zaufania [199]
 - 11.4.4. Seksualne wykorzystanie stosunku zależności lub krytycznego położenia [200]
 - 11.4.5. Przepęstwa seksualne przeciwko małoletnim (ochrona małoletnich w Internecie) [201]
 - 11.4.6. Przepęstwa związane z pornografią [203]
- 11.5. Przepęstwa przeciwko rodzinie i opiece [207]
 - 11.5.1. Znęcanie się nad osobami w rodzinie (osobą najbliższą lub zależną, środki karne, karno-procesowe oraz środki z ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie) [207]
 - 11.5.2. Uchylenie się od alimentacji [209]
- 11.6. Przepęstwa przeciwko działalności instytucji państwowych i samorządu terytorialnego oraz przeciwko wymiarowi sprawiedliwości [211]

- 11.6.1. Przepęstwa przeciwko funkcjonariuszom publicznym, w tym przeciwko nauczycielom i funkcjonariuszom Policji [211]
- 11.6.2. Fałszywe zeznania [214]
- 11.6.3. Fałszywe oskarżenie [216]
- 11.6.4. Tworzenie fałszywych dowodów dla podjęcia ścigania o przestęstwo [217]
- 11.6.5. Zatajenie dowodów niewinności osoby podejrzanej [217]
- 11.6.6. Fałszywe zawiadomienie o przestęstwie [218]
- 11.7. Przepęstwa przeciwko ochronie informacji i dokumentom [219]
 - 11.7.1. Naruszenie tajemnicy korespondencji [219]
 - 11.7.2. Utrudnianie zapoznania się z informacją [221]
 - 11.7.3. Fałszowanie dokumentów (legitymacji szkolnej, zapisów w dzienniku) [221]
- 11.8. Przepęstwa przeciwko mieniu [223]
 - 11.8.1. Przepęstwo kradzieży [223]
 - 11.8.2. Przepęstwo kradzieży z włamaniem [225]
 - 11.8.3. Przepęstwo przywłaszczenia (niezwrócenia rzeczy) [226]
 - 11.8.4. Przepęstwa rozbójnicze – pobicie i zabór mienia [227]
 - 11.8.5. Kradzież rozbójnicza [229]
 - 11.8.6. Wymuszenie rozbójnicze [230]
 - 11.8.7. Oszustwo i jego postaci [230]
 - 11.8.8. Uszkodzenie lub zniszczenie rzeczy [232]
 - 11.8.9. Sprzedaż rzeczy kradzionej – paserstwo [232]

12. Wykroczenia [235]

- 12.1. Posiadanie niebezpiecznych przedmiotów w miejscu publicznym [236]
- 12.2. Zakłócenie spokoju lub porządku publicznego [237]
- 12.3. Wprowadzanie w błąd organu państwowego lub instytucji [237]
- 12.4. Niestosowanie się do poleceń funkcjonariusza policji lub Straży Granicznej [239]
- 12.5. Wywołanie fałszywego alarmu [240]
- 12.6. Wybrane wykroczenia przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji [241]
 - 12.6.1. Zagrozenie bezpieczeństwa w ruchu drogowym [241]

- 12.6.2. Przekraczanie dopuszczalnej prędkości na chodniku lub drodze dla pieszych przez kierującego rowerem, hulajnogą elektryczną lub urządzeniem transportu osobistego oraz przez osobę poruszającą się przy użyciu urządzenia wspomagającego ruch; nieustąpienie pierwszeństwa pieszemu [242]
- 12.6.3. Nieustąpienie pierwszeństwa pieszemu i inne wykroczenia naruszające pierwszeństwo pieszego [242]
- 12.6.4. Prowadzenie pojazdu w stanie po użyciu alkoholu [243]
- 12.6.5. Prowadzenie nieoświetlonego pojazdu [244]
- 12.6.6. Dopuszczenie małoletniego do przebywania na drodze publicznej [245]
- 12.6.7. Przekroczenie prędkości [245]
- 12.6.8. Naruszenie zakazu wyprzedzania [247]
- 12.6.9. Nieudzielenie pomocy ofierze wypadku [247]
- 12.6.10. Prowadzenie pojazdu bez uprawnienia [248]
- 12.7. Inne wybrane wykroczenia [248]
 - 12.7.1. Szczucie psem człowieka [248]
 - 12.7.2. Złośliwe niepokojenie drugiego człowieka [249]
 - 12.7.3. Zaśmiecanie miejsc publicznych [249]
 - 12.7.4. Zanieczyszczanie lasu [230]

Wykaz skrótów [253]

Bibliografia [255]

Wstęp

Oddając młodemu czytelnikowi podręcznikowe opracowanie dotyczące szeroko ujętych zagadnień prawa karnego, autorzy starali się wskazać, czym prawo, w tym prawo karne, jest dla człowieka i jak je należy rozumieć.

Problematyka prawna nie jest łatwa. Może to powodować trudności w jej zrozumieniu, szczególnie wśród młodych ludzi. Konieczne jest przedstawienie w sposób możliwie przystępny tego, co jest rozumiane pod pojęciem prawa, jaka jest jego geneza, a także jakimi regułami należy się kierować, przestrzegając i stosując prawo.

Człowiek ma naturalną umiejętność wartościowania, że swoim zachowaniem czyni dobrze lub źle. Wynika to z sumienia oraz rozumienia rzeczywistości, oraz obowiązujących norm prawnych w społeczeństwie.

Pojęcie prawa można odnosić do zagadnień definicyjnych, rozumienia pojęć prawnych i innych dylematów naukowych związanych z prawem. W tym zakresie kluczowe jest to, by opisać i przybliżyć podręcznikowe rozumienie i pojęcie prawa (czym ono jest), opisując porządek prawny (relację człowiek – prawo) oraz inne elementy wchodzące w zakres szeroko rozumianych norm postępowania. W tym zakresie ważne jest przedstawienie roli organów państwowych w stosowaniu, wykonywaniu i egzekwowaniu przestrzegania prawa, w tym oskarżaniu, sądzeniu, wyrokowaniu i wykonywaniu konsekwencji wynikających z zapadłych orzeczeń (aktów stosowania prawa).

Ważne jest również i to, aby ten podręcznik był zrozumiały i ostatecznie przydatny młodemu człowiekowi, który chce stać się w przyszłości w pełni odpowiedzialnym za swoje czyny dojrzałym obywatelem, prawidłowo funkcjonującym w społeczeństwie.

Prawo karne najogólniej można określić jako zespół norm postępowania (norma – to pewien wzór postępowania, w tym funkcjonujący w sferze psychiki człowieka, a objawiający się poczuciem prawnym w postaci odczuwania tego, czy robię dobrze czy źle w moim odczuciu i odczuciu innych). Prawo karne chroni dobra prawne postrzegane za cenne przez każdego człowieka indywidualnie oraz takie, które są cenne z punktu widzenia całego społeczeństwa. Służy ochronie i utrwalaeniu oraz rozwojowi stosunków między ludźmi – dobrych, dogodnych, odpowiadających całemu społeczeństwu.

Prawo karne chroni stosunki społeczne między ludźmi nie przed wszystkimi zamachami, lecz tylko przed takimi, które zagrażają im w znacznym i poważnym stopniu. Jeżeli, przykładowo, ktoś nie zwraca zaciągniętej pożyczki, to narusza cudze interesy i może być pozwany przed sąd. Będzie to jednak odpowiedzialność oparta nie na prawie karnym, lecz na prawie cywilnym. Sąd na żądanie wierzyciela zasądzi od dłużnika należność. Jeżeli natomiast ktoś dopuszcza się oszustwa, to będzie odpowiadał karnie, ponieważ takie zachowanie w poważniejszym stopniu niż nieoddawanie długu godzi w istniejące relacje między ludźmi.

Drugą charakterystyczną cechą prawa karnego, wyróżniającą od innych dziedzin prawa, jest specjalny rodzaj przymusu państwowego stojący na jego straży. Przymus ten przejawia się karą kryminalną. Jeżeli więc dłużnik nie zwraca pożyczonych pieniędzy, to komornik wykonujący wyrok sądu cywilnego może ściągnąć od niego należność. Osobie, która dopuściła się oszustwa, zostaną przedstawione przez prokuratora zarzuty, zostanie ona oskarżona przed sądem, a następnie sąd wymierzy jej karę kryminalną (np. karę grzywny, karę ograniczenia wolności lub karę pozbawienia wolności na ściśle określony okres).

Książka ma o tyle nietypowy charakter w tym znaczeniu, że dotyczy głównie prawa karnego i prawa wykroczeń, ale dotyka także podstawowych informacji z prawa karnego procesowego, prawa ustrojowego oraz omawia problematykę mediacji. W tym sensie można powiedzieć, że

niniejsza książka jest pierwszą tego typu publikacją na rynku wydawniczym. Mogły się w niej pojawić niespójności i pewne niedociągnięcia, za co autorzy serdecznie przepraszają. Mają jednak nadzieję, że ułatwi ona młodym ludziom funkcjonowanie w społeczeństwie, a przede wszystkim pozwoli uniknąć sytuacji niepożądanych w rozumieniu prawa karnego.

Autorzy dziękują za jej przychylne przyjęcie i życzą owocnej lektury.

1. Pojęcie prawa. Pojęcie prawa karnego.

■ Gałęzie prawa

1.1. Pojęcie prawa

Opisanie tego, co rozumie się pod pojęciem prawa, nie jest proste i zawsze stanowiło wyzwanie dla tych, którzy chcieli prawo zdefiniować i powiedzieć, czym jest ono w swojej istocie. Prawo jest czymś, co nakazuje postępować w ten lub inny sposób (postępować szlachetnie i dobrze). Prawo rozumiane jest też jako zbiór zakazów lub nakazów. Generalnie obie definicje są prawidłowe. W przeszłości wielu myślicieli i teoretyków prawa pojęcie to rozumiało wieloznacznie, tak też jest obecnie. Odpowiadając na pytanie, co to jest prawo, trzeba dokonać rozróżnienia na przedmiot i podmiot prawa. Obszar przedmiotu (ujęcie przedmiotowe) to zespół norm i przepisów. Obszar podmiotowy to adresaci prawa. Przepisy dają nam lub potwierdzają prawo (mamy prawo do czegoś) – np. mamy prawo do życia, do nauki. Prawa mogą też czegoś zabraniać, np. prawo zakazuje zażywania narkotyków (nie wolno ich mieć, nie wolno uprawiać marihuany itd.). Historycznie, w okresie obowiązywania prawa rzymskiego, które było jednym z pierwszych systemów prawnych obowiązujących obywateli Cesarstwa Rzymskiego (2000 lat temu), prawo rozumiano jako stosowanie dobra i słuszności.

Prawo wynika z natury ludzkiej, gdyż mamy poczucie i świadomość, że należy postępować w konkretny sposób, dlatego że jest to dobre, i nie wyrządzać swoim postępowaniem zła. Jak zaciągnąłem pożyczkę, to muszę ją zwrócić w terminie i w kwocie, na jaką ją zaciągnąłem, i to

jest dobre (tak trzeba postąpić). Jeżeli nie oddam pożyczki w terminie i w kwocie, albo nie oddam jej w ogóle, to postępowanie takie jest złe (nie należy tak postępować). Takie prawo jest prawem naturalnym i ma swoje korzenie w naszym sumieniu – nazwane jest imperatywem (wiem, że tak muszę postępować, bo to jest dobre, i nie mogę postępować inaczej, przykładowo używać siły fizycznej wobec kolegi, bo takie postępowanie jest złe, niewłaściwe).

Prawo wynika też z przepisów, które zapisane są w aktach prawnych – konstytucji, ustawach i innych aktach pisanych, które zostały przyjęte (w odpowiedni sposób) przez władzę ustawodawczą (w Polsce przez posłów w Sejmie i senatorów w Senacie) i zostały ogłoszone (w odpowiedniej formie) wszystkim obywatelom. Jest to prawo stanowione, tzw. pozytywne, i obowiązuje ono wszystkich bez wyjątku.

1.2. Gałęzie prawa

Poszczególne obszary życia są regulowane przez przepisy prawa (zespoły norm kompleksowo regulujące daną dziedzinę życia), dlatego rozróżniamy gałęzie prawa (gałęzie prawa zbudowane są z instytucji) w odniesieniu do dziedzin i obszarów naszego funkcjonowania w społeczeństwie na danym terytorium – czyli w granicach państwa.

Najważniejszym prawem ustanowionym w Polsce jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.) (dalej jako: Konstytucja RP). Zawiera ona najważniejsze prawa i obowiązki oraz wskazuje i określa funkcjonowanie organów państwa, w tym Prezydenta, Sejmu i Senatu, rządu (Rady Ministrów) i innych ważniejszych instytucji. Gałąź (dyscyplina) tej części prawa nosi nazwę prawa konstytucyjnego.

Inną gałęzią prawa, bardzo ważną z powodu powszechności stosowania, jest prawo cywilne, które określa i reguluje różne obszary życia. Prawo cywilne określa prawne konsekwencje urodzenia się, śmierci, obszar życia rodzinnego (np. prawo rodzinne – reguluje stosunki w rodzinie między rodzicami i dziećmi), kwestie majątkowe (np. prawo spadkowe – reguluje prawo do majątku po zmarłym) czy zdolność do podejmowania czynności prawnych – w postaci np. możliwości

zawierania umów i podejmowania innych zachowań, które wywołują skutki w sferze praw i obowiązków człowieka. Odmienną gałęzią prawa jest prawo administracyjne, które reguluje relacje publicznoprawne, w tym obywateli z urzędami, np. urzędem miasta czy gminy, ze szkołą, uczelnią czy biblioteką publiczną. Przykładowo, aby móc wyciąć stare drzewo rosnące obok naszego domu, należy złożyć odpowiedni wniosek do urzędu i uzyskać decyzję administracyjną zawierającą pozwolenie na jego ścięcie.

Niniejsze opracowanie zostało poświęcone zarysowaniu prawa karnego. W tym opracowaniu będzie szczegółowo omówione prawo karne. Dotyka ono swoim obszarem działania wszystkich sfer życia człowieka jednocześnie, w tym: relacji społecznych, relacji rodzinnych, majątkowych, gospodarczych oraz wielu innych, lecz czyni to w odmienny niż pozostałe dziedziny prawa sposób. Prawo karne nakłada bowiem sankcje karne tam, gdzie dochodzi do poważnego złamania prawa w ramach innych dziedzin i reakcja mniej dotkliwa niż wiążąca się z nałożeniem konsekwencji prawokarnych (kary, środków karnych, środków zabezpieczających, środków probacyjnych) byłaby niewystarczająca. Co do zasady najpoważniejsze naruszenia prawa związane z nieprawidłowym zachowaniem człowieka określane i oceniane są przez prawo karne.

Najogólniej można określić, że prawo karne to zbiór norm (wzorców zachowania) napisanych w formie przepisów, które mają konkretne cele do zrealizowania. Prawo karne – jak sama nazwa wskazuje – jest stosowane wtedy, gdy ktoś postąpił źle, niedobrze, niewłaściwie i swoim zachowaniem (działaniem lub zaniechaniem) skrzywdził lub wyrządził szkodę. Zachowanie takie jest zabronione i nazywane jest wówczas przestępstwem. Norma postępowania (wzorzec zachowania) określony jest w przepisie. Przykładowo, normy określają, że nie można zabijać innego człowieka. Przepis art. 148 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm.) (dalej jako: k.k.) wskazuje, że kto zabija człowieka podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od 8 lat, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

Popełniony czyn (złe działanie lub zaniechanie), którego skutkiem była przykładowo śmierć człowieka, nazwany jest w prawie karnym

przestępstwem. Oczywiście – bardziej szczegółowo to omawiając – rozpatrujemy, czy działanie człowieka, który zabija innego człowieka, było świadome, czy sprawca godził się ze śmiercią ofiary. Od tego, czy ktoś był świadomy i jaki miał zamiar, zależy później wymierzana przez sąd kara. Można to zobrazować następująco: ktoś kradnie telefon komórkowy dobrej marki. Czyn człowieka – kradzież (działanie) – będzie podlegał ukaraniu. Działanie takie jest więc opisane w poszczególnych przepisach prawa karnego. Przepisy i zasady prawa ujęte zostały w Konstytucji RP oraz ustawach, w tym zwanych kodeksami, takich jak kodeks karny i wykroczeń. Prawo karne to również cała procedura postępowania przed organami ścigania i sądem opisana w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1375) (dalej jako: k.p.k.) oraz procedura wykonywania kar i wszelkich innych konsekwencji skazania opisana w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 53 ze zm.) (dalej jako: k.k.w.).

Kodeks karny jest dostępny w formie elektronicznej na stronie internetowej Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej oraz wydawany komercyjnie w formacie małych książek. Jest on dostępny w księgarniach specjalistycznych, w tym oferowany przez księgarnie internetowe.

W ramach prawa karnego w szerokim ujęciu wyróżnia się:

1. **prawo karne materialne** – najważniejszy zbiór przepisów karnych zawiera prawo karne materialne rozumiane jako prawo karne *sensu stricto*, które jest zespołem przepisów prawnych wskazujących i opisujących czyny (działania ludzi), które są bezprawne. Przepisy te określają również zasady odpowiedzialności, jaką człowiek ponosi za popełnienie czynu bezprawnego. Prawo karne materialne określa grożące kary, jakie mogą być zastosowane wobec sprawców bezprawnych czynów, np. kara pozbawienia wolności, ograniczenia wolności czy grzywny oraz określa środki karne, np. zakaz prowadzenia pojazdów czy zakaz wstępu na imprezę masową. Zbiór tych przepisów prawa karnego materialnego opisuje, które działania (zachowania) człowieka są karalne, kiedy i w jakich okolicznościach.

Przepisy te zostały zebrane w kodeksie karnym opublikowanym w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, gdyż dopiero po ogłoszeniu akt prawny jest prawem obowiązującym;

2. **prawo karne procesowe** – część prawa karnego określona prawem karnym procesowym, nazywana też prawem karnym formalnym, zawiera zbiór przepisów prawnych, które regulują zasady postępowania w sprawach dotyczących popełnionych przestępstw (czynów, działań człowieka zabronionych przez prawo, np. nie zabijaj). Zbiór tych przepisów reguluje i wskazuje organy prowadzące np. dochodzenie czy śledztwo, normuje zasady i formę (tryby) postępowania przed sądem. Przepisy te opisują, jaką rolę spełnia prokurator, który oskarża, obrońca, który broni osobę oskarżoną, oraz sędzia prowadzący postępowanie. Przepisy te określają również, jak się zbiera dowody przestępstw, co może być dowodem przed sądem, jak ma przebiegać rozprawa sądowa i według jakich reguł sędzia wydaje wyrok.

Przepisy te zostały zebrane w kodeksie, który nosi nazwę kodeksu postępowania karnego i opublikowany jest w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, gdyż dopiero po ogłoszeniu akt prawny jest prawem obowiązującym;

3. **prawo karne wykonawcze** – są to przepisy określające, jak należy wykonywać kary i inne rozstrzygnięcia dotyczące spraw karnych w odniesieniu do osób skazanych wyrokiem sądowym. Przepisy te określają, jak należy wykonywać np. karę pozbawienia wolności, w jakich warunkach i jak odbywają karę pozbawienia wolności więźniowie.

Przepisy te zostały zebrane w kodeksie, który nosi nazwę kodeksu karnego wykonawczego i opublikowany jest w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej;

4. **prawo wykroczeń** – jest zbiorem przepisów określające negatywne zachowania, które nie są tak niebezpieczne społecznie jak przestępstwo (np. zabicie człowieka). Wykroczeniami są czyny społecznie szkodliwe jak np. kąpiel w miejscu niedozwolonym czy zakłócenie krzykiem, hałasem, alarmem lub innym wybrykiem spokoju, porządku publicznego lub spoczynku nocnego lub nieustąpienie pierwszeństwa osobie pieszej, jadąc hulajnogą. Za takie bezprawne działania nie ma tak surowych kar jak w przypadku przestępstw i są to kary np. aresztu, grzywny lub nagany.

Przepisy te zostały zebrane w kodeksie wykroczeń;

5. **prawo postępowania w sprawach o wykroczenia** – reguluje zasady postępowania w przypadku popełnienia czynu stanowiącego

wykroczenie. Wskazany jest tryb postępowania, organy, strony procesowe, ich prawa i obowiązki, czynności procesowe, dowody i inne.

Przepisy te zostały zebrane w kodeksie, który nosi nazwę kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia i opublikowany jest w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej;

6. ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – przepisy tego prawa zawarte są w ustawie, która reguluje zasady odpowiedzialności osób za popełnione czyny karalne (przestępstwa lub wykroczenia), która to odpowiedzialność uzależniona jest od kryterium wieku sprawcy i od stopnia jego demoralizacji.

1.3. Rola prawa karnego

Wiodącą zasadą prawa karnego jest zasada określana w języku łacińskim jako *ultima ratio*. Zasada ta jest kluczowa i generalna w prawie karnym. Stosujemy ją, wymierzając karę osobie (człowiekowi), która popełniła przestępstwo. Zasada ta oznacza, że wymierzając karę, należy mieć na uwadze to, by kara była skuteczna. Karę dotkliwszą wymierza się wówczas, gdy kara łagodniejsza nie byłaby odpowiednia do wagi przestępstwa oraz skuteczna w resocjalizacji sprawcy przestępstwa.

Prawo karne spełnia bardzo ważną rolę w życiu społecznym. Porządkuje ono relacje zachodzące pomiędzy ludźmi, stanowi „regulator” działań i czynów człowieka. Podstawowe funkcje (zadania), które prawo karne realizuje to:

1. funkcja sprawiedliwości – rozładowuje, niweczy negatywny stan odczucia społecznego w wyniku popełnionych przestępstw. Daje poczucie, że ten, kto źle zrobił, będzie sprawiedliwie ukarany. Daje też poczucie sprawiedliwości osobie pokrzywdzonej przestępstwem jak i społeczności (sąsiadom, kolegom i innym obywatelom). Celem tej funkcji jest odpłata za zło wyrządzone przestępstwem;
2. funkcja ochronna – jej celem jest chronienie dóbr istotnych dla każdego człowieka i jego funkcjonowania w społeczeństwie: ochrona przed utratą życia, zdrowia, przed atakami osób naruszających normy karne, przed utratą wolność, mienia czy prawa

do prywatności. Zadanie to realizowane jest prewencyjnie przez odstraszenie („bo wiem, że grozi surowa kara za zabicie człowieka i nie będę popełniać zbrodni zabójstwa”) i przez represję („bo wiem, że jak popełnię przestępstwo, to poniosę karę i zostanę osadzony w więzieniu”);

3. funkcja gwarancyjna – jej celem jest zabezpieczenie człowieka przed zbyt intensywną ingerencją w jego prawa przez organy władzy pod pretekstem wykonywania funkcji ochronnej. Prawo karne musi określać warunki, w których organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości mogą ingerować w wyraźnie wskazanych przypadkach i po spełnieniu konkretnych wymogów;
4. funkcja odszkodowawcza (kompensacyjna) – jej celem jest zobowiązanie do naprawienia zła wyrządzonego pokrzywdzonemu przestępstwem (w takim stopniu, w jakim jest to możliwe) przez wypłatę wynagrodzenia za doznane szkody materialne (odszkodowanie) oraz szkody niematerialne (zadośćuczynienie – jako rekompensata za poczucie krzywdy);
5. funkcja prewencyjna – ma na celu zapobieganie czynieniu zła (popełnianiu przestępstwa) i wychowywanie. W stosunku do ogółu społeczeństwa jest to prewencja ogólna, zwana generalną, natomiast w stosunku do sprawcy – prewencja indywidualna;
6. funkcja instrumentalna (inaczej zwana prakseologiczną) – polega na tym, że dzięki swoim wielowiekowym doświadczeniom kształtuje postępowanie karne w ten sposób, aby mogło ono właściwie i najbardziej efektywnie osiągnąć wyznaczone mu cele, do jakich należy realizacja prawa karnego materialnego.

Podkreślić trzeba, że poszczególne przepisy prawa karnego mogą spełniać równocześnie kilka z wyżej wymienionych funkcji lub też wszystkie jednocześnie.

1.4. Rola parlamentu (Sejmu, Senatu) oraz Trybunału Konstytucyjnego w systemie prawa

Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na przepisach Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Zawarte w jej

rozdziale I zasady konstytucyjne wskazują, że władza zwierzchnia należy do Narodu, który sprawuje ją przez swoich przedstawicieli (za pomocą wyborów) lub w sposób bezpośredni (przy pomocy inicjatywy obywatelskiej oraz referendum). Ponadto ustawa zasadnicza ustanawia trójpodział władzy na:

1. władzę ustawodawczą – sprawują ją Sejm i Senat przez wybranych w wyborach posłów i senatorów;
2. władzę wykonawczą – sprawowaną przez Prezydenta wybranego w wyborach powszechnych oraz Radę Ministrów;
3. władzę sądowniczą – sprawowaną przez sądy i trybunały, ale – co ważne – wymiar sprawiedliwości sprawują sądy: Sąd Najwyższy, sądy powszechne, administracyjne oraz wojskowe, przez dokonywanie rozstrzygnięć różnego rodzaju sporów prawnych.

Najogólniej należy stwierdzić, że rolą Sejmu i Senatu (parlamentu) jest tworzenie prawa, które obowiązuje wszystkich obywateli Rzeczypospolitej Polskiej. Tworzenie prawa, które w zdecydowanej większości ma formę uchwalanych przez parlament ustaw, odbywa się w szczególnej procedurze, która nazwana jest procesem legislacyjnym. Projekty ustaw, np. dotyczących pomocy państwa w formie dotacji (dopłaty do ogrzewania), stają się prawem, gdy większość posłów zagłosuje za takim rozwiązaniem. Wówczas projekt ustawy po poprawkach Senatu staje się ustawą i po podpisaniu przez Prezydenta i ogłoszeniu w dzienniku urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej i upłynięciu odpowiedniego czasu na zapoznanie się z treścią prawa (*vacatio legis*) staje się prawem obowiązującym wszystkich obywateli państwa polskiego.

Podstawowa funkcja Sejmu określona jest w art. 10 Konstytucji RP, zgodnie z którym Sejm w Polsce pełni funkcję ustawodawczą, czyli funkcję tworzenia prawa dla obywateli. Sejm pełni też inne funkcje w systemie prawa, które obok wyżej wskazanej funkcji ustawodawczej są również istotne. I tak Sejm ma prawo zmienić Konstytucję, czyli ma funkcję ustrojodawczą. Sejm kontroluje i nadzoruje pracę rządu – Premiera i ministrów oraz podległą rządowi administrację (udziela rządowi wotum zaufania). Posłowie mogą składać interpelacje (to jest zapytania do organów i instytucji państwowych i samorządowych). Sejm wydaje oświadczenia, deklaracje, rezolucje, uchwały. Współdziała z organami takimi jak Najwyższa Izba Kontroli, Rzecznik Praw Obywatelskich czy

Rzecznik Praw Dziecka. Sejm kreuje (wybiera, powołuje) inne organy państwowe takie jak Trybunał Konstytucyjny, Prezes Narodowego Banku Polskiego czy Prezes Najwyższej Izby Kontroli.

Senat jest izbą drugą parlamentu w porównaniu do Sejmu. Głównym zadaniem Senatu jako izby refleksji jest korygowanie decyzji Sejmu, w tym przez proponowanie poprawek uchwalonych przez Sejm do ustaw albo też odrzucanie ich w całości m.in. w sytuacjach, gdy ustawa taka miałaby być niezgodna z Konstytucją. Senatowi przysługuje prawo inicjatywy ustawodawczej, czyli składania projektów ustaw. W tym Senat bardzo często współpracuje z Rzecznikiem Praw Obywatelskich, któremu takie prawo nie przysługuje. Zatwierdza również kandydatury wybranych przez Sejm osób na stanowiska Prezesa Narodowego Banku Polskiego czy Rzecznika Praw Obywatelskich.

Przedstawiciele do Sejmu i Senatu wybierają w wyborach pełnoletni obywatele Polski, którzy ukończyli 18 lat. Wybory takie są powszechne, równe, tajne i bezpośrednie. Kadencja Sejmu i Senatu trwa 4 lata, Sejm składa się z 460 posłów, Senat składa się ze 100 senatorów.

Organem, który spełnia istotną rolę w systemie prawa w Polsce, jest Trybunał Konstytucyjny, który składa się z 15 sędziów. Organ ten należy do kategorii władzy sądowniczej. Główną funkcją Trybunału Konstytucyjnego jest orzekanie w sprawach zgodności z Konstytucją RP aktów prawnych tzw. niższego rzędu, w tym ustaw. Sędziowie oceniają, czy przepisy tych aktów nie są sprzeczne z przepisami Konstytucji RP.

Drugim istotnym zadaniem Trybunału Konstytucyjnego jest rozstrzyganie sporów między konstytucyjnymi organami państwa (np. między ministrem a Prezesem Najwyższej Izby Kontroli, Rzecznikiem Praw Obywatelskich, Pierwszym Prezesem Sądu Najwyższego oraz innymi organami).

1.5. Rola władzy wykonawczej w systemie prawa

Władza wykonawcza spełnia bardzo ważną rolę w życiu państwowym i społecznym, jak również indywidualnym każdego obywatela. W szczególności Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest najwyższym przedstawicielem państwa polskiego i gwarantem ciągłości władzy państwowej.

Osoba prezydenta jest wybierana w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i tajnych przez ogół obywateli polskich uprawnionych do głosowania. Prezydentem może zostać osoba, która ukończyła 35 lat. W systemie prawa prezydent pełni bardzo ważną rolę, ma bowiem kompetencję do zarządzania wyborów do Sejmu i Senatu, posiada inicjatywę ustawodawczą (może kierować do Sejmu projekty ustaw), posiada też prawo weta (sprzeciwu) w stosunku do już uchwalonych przez parlament ustaw. Prezydent podpisuje ustawy oraz może je kierować do Trybunału Konstytucyjnego w celu stwierdzenia ich zgodności z Konstytucją RP. Prezydent jest zwierzchnikiem Sił Zbrojnych RP i posiada rozległe kompetencje w zakresie obronności i bezpieczeństwa państwa – mianuje generałów oraz Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych. Prezydent w Polsce prowadzi również politykę zagraniczną – mianuje i odwołuje ambasadorów, składa oficjalne wizyty państwowe i zagraniczne oraz przyjmuje delegacje. Prezydent także desygnuje (wskazuje) Prezesa Rady Ministrów (premiera), powołuje zaproponowanych przez premiera członków rządu (ministrów) oraz ich odwołuje. Ponadto powołuje na stanowiska sędziów, w tym Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, nadaje polskie obywatelstwo, tytuły profesorskie, order i odznaczenia oraz może zastosować prawo łaski.

Drugą ważną władzą wykonawczą jest Prezes Rady Ministrów, czyli premier, i Rada Ministrów, czyli rząd, który składa się z ministrów. Najogólniej można powiedzieć, że premier i Rada Ministrów (ministrowie) wykonują obowiązujące prawo. Premier i rząd koordynują prace organów państwowych – ministerstw i wojewodów, czyli przedstawicieli rządu w województwach. Zadaniem premiera i Ministra Obrony Narodowej jest zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom Polski – tak bezpieczeństwa wewnętrznego, jak i zewnętrznego. Zadaniem Ministra Edukacji Narodowej jest zapewnienie możliwości realizowania przez wszystkich uczniów obowiązku nauki, zaś Ministra Sprawiedliwości, który z urzędu pełni funkcję Prokuratora Generalnego – sprawowanie nadzoru nad wymiarem sprawiedliwości oraz ściganiem i karaniem przestępców. Oczywiście podane przykłady są ogólnikowe, ale każdy z ministrów odpowiada za określony obszar funkcjonowania naszego państwa.

Premier wraz z ministrami zawiera umowy międzynarodowe i wraz z Ministrem Spraw Zagranicznych prowadzi politykę zagraniczną. Prezes Rady Ministrów (premier) jest najważniejszym spośród ministrów. Premier przewodniczy rządowi i kieruje jego pracami. Premier ma swoich zastępców, którzy są wicepremierami. Ponadto premier, jako szef rządu, sprawuje nadzór nad takimi instytucjami państwowymi jak Agnacja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Państwowa Inspekcja Pracy, Państwowa Inspekcja Sanitarna czy Zakład Ubezpieczeń Społecznych, ale też i nad samorządem terytorialnym – wojewódzkim, powiatowym i gminnym.

1.6. Rola sądów w systemie prawa oraz struktura sądownictwa w Polsce

Sądy w Polsce są jedną z trzech najważniejszych władz. Dziela się na: Sąd Najwyższy, sądy powszechne (apelacyjne, okręgowe i rejonowe), administracyjne (Naczelny Sąd Administracyjny i wojewódzkie sądy administracyjne) i wojskowe.

Sąd Najwyższy jest najważniejszym sądem w Polsce i ma siedzibę w Warszawie. Jego głównym zadaniem jest nadzorowanie działalności sądów powszechnych w odniesieniu do wydawanych przez te sądy orzeczeń sądowych, przez rozpoznawanie kasacji, skarg kasacyjnych i wydawanie wyroków i postanowień, a także – wydawanie uchwał, gdy zagadnienie prawne jest trudne, a prawo, na kanwie którego powstało, jest niejednolicie stosowane przez sądy powszechne.

Sądy powszechne mają za zadanie rozstrzygnięcie sporów prawnych przez wydawanie wyroków i postanowień w sprawach cywilnych, karnych, gospodarczych, rodzinnych i opiekuńczych. Postępowanie przed tymi sądami toczy się na zasadzie równości stron.

Innym rodzajem sądów są sądy administracyjne, które kontrolują działalność administracji publicznej, państwowej i samorządowej, a także rozstrzygają sprawy, które toczą się między obywatelami a organami państwowymi lub samorządowymi. Tymi sądami są Naczelny Sąd Administracyjny oraz wojewódzkie sądy administracyjne.

Ogólnie można powiedzieć, że sądy w Polsce mają za zadanie rozstrzygać spory między obywatelami oraz między obywatelami a władzą publiczną. Celem ich działalności jest przeprowadzenie bezstronnego procesu i wydanie sprawiedliwego orzeczenia.

1.7. Podział i krótka charakterystyka prawa karnego – prawo karne materialne, prawo karne procesowe, prawo karne wykonawcze, prawo wykroczeń, ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich

W prawie karnym, w zależności od celu jaki ma spełnić, wyróżnia się:

1. prawo karne materialne – jest zespołem przepisów prawnych określających, jakie czyny są przestępstwami i jakie kary grożą za ich popełnienie. Przepisy prawa karnego materialnego są zawarte w ustawie – Kodeks karny;
2. prawo karne procesowe (nazwane formalnym) – jest zespołem przepisów prawnych, które określają czynności organów państwa i innych uczestników postępowania karnego, aby osiągnąć określony cel. Wskazują, jaki należy przyjąć tok postępowania w sprawach o czyny zabronione (to jest przestępstwa określone przez prawo karne materialne). Przepisy tego prawa zawarte są w ustawie – Kodeks postępowania karnego;
3. prawo karne wykonawcze – jest zespołem przepisów prawnych określających zasady wykonywania kary orzeczonej wobec osób skazanych prawomocnym wyrokiem (np. na karę pozbawienia wolności lub na inne kary). Przepisy tego prawa zawarte są w ustawie – Kodeks karny wykonawczy;
4. prawo wykroczeń – dotyczy czynów, które nie są przestępstwami i mają mniejszy stopień szkodliwości dla społeczeństwa. Takimi czynami są przykładowo: kąpiel w miejscu, w którym jest to zabronione (art. 55 k.w.), przekroczenie prędkości poruszania się rowerem, hulajnogą elektryczną lub urządzeniem transportu osobistego (art. 86a k.w.) lub dokonywanie w cudzym lesie wyrębu gałęzi, korzeni lub krzewów albo niszczenie czy ich uszkodzenie (art. 148 k.w.). Przepisy tego prawa zawarte są w ustawie z dnia

20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 2151 ze zm.) (dalej jako: k.w.);

5. ważnym aktem prawnym z punktu widzenia dorastającego młodego człowieka jest ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. poz. 1700 ze zm.) (dalej jako: w.r.n.).

Prawo dotyczące nieletnich odnosi się zarówno do osób wykazujących przejawy demoralizacji, jak i sprawców czynów karalnych. W tym znaczeniu prawo to „graniczy” z prawem karnym. Odpowiedzialność za czyny karalne (wykroczenia i przestępstwa) popełnione przez osoby młode ma charakter szczególny, gdyż przy stosowaniu środków reakcji karnej wobec tych osób należy mieć na względzie przede wszystkim proces socjalizacji oraz zasadę dobra dziecka.

Prawem karnym w szerokim ujęciu jest także prawo karne skarbowe, które zostało unormowane w ustawie z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 859 ze zm.). Kodeks ten zawiera przepisy normujące odpowiedzialność osób fizycznych za przestępstwa i wykroczenia skarbowe polegające na naruszeniu interesów finansowych państwa, takie jak m.in. unikanie podatków i oszustwa podatkowe. Ze względu na specyfikę tej gałęzi prawa jej problematyka nie będzie dalej w ramach niniejszego opracowania poruszana.

Podstawowymi zasadami, które obowiązują w zakresie odpowiedzialności karnej, są:

1. zasada *nullum crimen sine lege* (prawo nie działa wstecz) – zasada ta jest wyrażona w art. 42 ust. 1 Konstytucji RP: „Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia”. Wynika z tego przepisu, że odpowiedzialności karnej podlega ten (odpowiada za przestępstwo), kto popełnił czyn, który w ustawie określony jest jako przestępstwo, i to w czasie, kiedy ta ustawa obowiązuje;
2. zasada *nullum crimen sine culpa* (nie ma przestępstwa bez przypisania winy w czasie czynu) – polega ona na tym, że nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie popełniania tego czynu. Najogólniej winę można zdefiniować jako stosunek psychiczny człowieka

popelniającego przestępstwo do jego czynu, albo inaczej – jako zarzut postąpienia niezgodnego z wymogami stawianymi człowiekowi w danej sytuacji. Przy czym czyn ten musi być naganny (zły) z punktu widzenia ustawy karnej.

2. Pojęcie i struktura procesu karnego

2.1. Zasady postępowania karnego (przed organami ścigania, w tym przed Policją i prokuratorem)

Opisane niżej zasady postępowania karnego mają charakter ogólny (powszechny). Oczywiście mamy świadomość tego, że nikt nie chciałby uczestniczyć w takim postępowaniu, gdyż może ono być stresujące i niekomfortowe. Jednak w życiu i w relacjach społecznych mogą nas spotkać różne sytuacje i wydarzenia. Możemy być osobą pokrzywdzoną, która została skrzywdzona przez innych, lub też w chwilach emocji i niekorzystnych okolicznościach sami popaść w „konflikt z prawem”, dokonując czynu karalnego, który jest zagrożony karą. W sytuacji, kiedy jednak jesteśmy stroną w postępowaniu (osobą pokrzywdzoną albo podejrzaną), jesteśmy zobowiązani do tego, by w nim uczestniczyć. Taki etap postępowania nosi nazwę postępowania przygotowawczego i w zależności od ciężaru gatunkowego czynu, czyli mniej lub bardziej poważnego naruszenia prawa, postępowanie takie nosi nazwę dochodzenia lub śledztwa.

Postępowanie przygotowawcze jest z zasady prowadzone przez policjanta oraz prokuratora, którzy w terminologii prawniczej nazwani są funkcjonariuszami publicznymi.

Policjant lub prokurator, gdy zostaliśmy np. przez kogoś pobici, przyjmuje od nas zawiadomienie i przesłuchuje nas w charakterze świadka – pokrzywdzonego. Podczas przesłuchania spisywany jest

protokół z naszej relacji o okolicznościach zdarzenia, przedstawiamy np. dowód w postaci wyników badania lekarskiego z uszkodzenia ciała – z pobicia (obdukcja), wskazujemy, kto był agresorem, oraz kto z osób postronnych (świadków) mógł widzieć zdarzenie. Po sporządzeniu protokołu funkcjonariusz wydaje postanowienie o wszczęciu dochodzenia lub śledztwa i zbiera w postępowaniu dowody. Przesłuchuje innych świadków na okoliczność zdarzenia, podczas którego zostaliśmy pobici, zbiera inne informacje, np. z monitoringu kamery korytarzowej w szkole, oraz kontaktuje się z naszymi rodzicami. Ustalany jest również sprawca, którego pod koniec postępowania, gdy policjant ma już dużo dowodów, przesłuchuje nie w charakterze świadka, ale podejrzanego, stawiając mu zarzut. W zarzucie jest jasno sformułowane, jakie przestępstwo zostało popełnione i jaki narusza ono przepis prawa karnego.

W dalszej kolejności (oczywiście uprzednio należy ustalić, czy sprawca pobicia był pełnoletni i może odpowiadać przed sądem karnym) sporządzany jest akt oskarżenia i kierowany jest wraz z innymi dowodowymi zebranymi w sprawie do sądu. W toku przewodu sądowego sędzia na rozprawie przeprowadza dowody, przesłuchując świadków i ujawniając inne dowody z akt, m.in. z badania i opinii lekarskiej.

Gdy dowody przed sądem zostaną przeprowadzone, czyli świadkowie złożą swoje zeznania (oczywiście wcześniej przed złożeniem zeznań każdy świadek poucany jest o obowiązku mówienia prawdy i odpowiedzialności karnej związanej ze złożeniem nieprawdziwych zeznań) a oskarżony wyjaśnienia, wówczas sąd oddaje głos prokuratorowi i obrońcy. Po wygłoszonych przez nich mowach, tak zwanych mowach końcowych, sąd zamyka rozprawę i udaje się na naradę, aby w swoim sumieniu rozważyć i przeanalizować sprawę, w tym przeprowadzone dowody, i wydać orzeczenie (wyrok). Sąd wydaje wyrok w oparciu o przepisy zawarte w kodeksie karnym w powiązaniu z przepisami kodeksu postępowania karnego.

2.2. Prawa i obowiązki oskarżonego oraz pokrzywdzonego przestępstwem

Podczas prowadzonego postępowania karnego, na każdym jego etapie, zarówno osoba pokrzywdzona (przykładowo osoba, która została pobita), jak i podejrzany mają określone prawa i obowiązki. Prawa i obowiązki stron, czyli pokrzywdzonego i podejrzanego (oskarżonego), określone są w szczególności w przepisach kodeksu postępowania karnego.

2.2.1. Prawa pokrzywdzonego

Prawem pokrzywdzonego jest aktywne uczestnictwo w postępowaniu przygotowawczym przed organami ścigania karnego w postaci policji i prokuratora oraz w postępowaniu sądowym przed sądem. Pokrzywdzony może korzystać z pomocy profesjonalnego pełnomocnika procesowego, np. radcy prawnego. Osoba, która nie ma wystarczających środków finansowych na pokrycie kosztów pomocy prawnej pełnomocnika, ma prawo złożyć do sądu wnioski o przyznanie pełnomocnika z urzędu, który otrzyma zapłatę za udzieloną takiej osobie pomoc prawną od Skarbu Państwa. Prawo do ustanowienia takiego pełnomocnika przysługuje każdemu pokrzywdzonemu i wynika z przepisów art. 49, art. 51, art. 52, art. 87 § 1 k.p.k.

Jeżeli pokrzywdzony czuje, że jego życie lub zdrowie jest zagrożone, to może złożyć wniosek o ochronę policji bądź uzyskać pomoc w zakresie zmiany miejsca pobytu.

Należy podkreślić, że informacje dotyczące miejsca zamieszkania i miejsca pracy pokrzywdzonego nie są ujawniane w aktach sprawy. Zamieszcza się je w odrębnym załączniku, wyłącznie do wiadomości organu prowadzącego postępowanie – policji lub prokuratora. Można je ujawnić tylko wyjątkowo.

Sąd w wyroku może zabronić sprawcy zbliżania się bądź kontaktowania z pokrzywdzonym lub wydać nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym. Nakaz okresowego

opuszczenia lokalu może być także wydany przez prokuratora w postępowaniu przygotowawczym.

Rozpoczynając postępowanie przygotowawcze (śledztwo albo dochodzenie), prokurator bądź policja ustala, czy i przez kogo zostało popełnione przestępstwo, bada okoliczności sprawy i zbiera dowody. W tym postępowaniu pokrzywdzony jest stroną.

W postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony ma prawo m.in.:

1. składać wnioski dowodowe – przykładowo o przesłuchanie świadka, o uzyskanie dokumentu;
2. żądać udziału w czynnościach, które są przeprowadzane na jego wniosek, oraz w czynnościach, których nie będzie można powtórzyć na rozprawie, w oględzinach miejsca przestępstwa (np. miejsca, w którym został pobity), w przesłuchaniu świadka. W czynnościach tych może go reprezentować pełnomocnik;
3. brać udział w przesłuchaniu biegłego oraz do zapoznania się z jego pisemną opinią;
4. złożyć wniosek o uzupełnienie śledztwa lub dochodzenia;
5. złożyć zażalenie na wydawane postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania lub o umorzeniu postępowania, jak i na beczynność organu.

Prawa te wynikają z przepisów art. 299 § 1, art. 306 § 1, 1a i 3, art. 315 § 1 i 2, art. 316 § 1 i 3, art. 318, art. 321, art. 325a k.p.k.

Jeżeli organ postępowania przygotowawczego, np. prokurator, dojdzie do przekonania, że brak jest podstaw dla dalszego jego prowadzenia i podejmie decyzję o umorzeniu postępowania, pokrzywdzony, który złożył zawiadomienie o możliwości popełnienia przestępstwa, ma prawo nie zgodzić się z decyzją i złożyć zażalenie do sądu.

Jeśli w sprawie pokrzywdzonego prokurator złożył akt oskarżenia do sądu, to pokrzywdzony ma prawo do złożenia wniosku o zostanie oskarżycielem w takiej sprawie. Wówczas nazywa się takiego pokrzywdzonego oskarżycielem posiłkowym, czyli takim, który oskarża razem z prokuratorem. Pokrzywdzony ma prawo nie zdecydować się na bycie oskarżycielem posiłkowym, ale wówczas nie będzie mógł wnosić do sądu pism procesowych oraz nie będzie mógł zaskarżyć wyroku wydanego przez sąd, gdyby nie zgadzał się z jego treścią. Gdy pokrzywdzony

nie zdecyduje się na rolę oskarżyciela posiłkowego, to jego prawa reprezentuje prokurator, który wówczas ma obowiązek dbać o interesy pokrzywdzonego.

Pokrzywdzony, który doznał krzywdy lub szkody w sytuacji zaistnienia przestępstwa, ma prawo ubiegać się o zadośćuczynienie lub odszkodowanie od oskarżonego. Wniosek taki musi złożyć do czasu zamknięcia przewodu sądowego.

Osoba, której prawo zostało naruszone przez decyzję prokuratora lub decyzję sądu, ma prawo do składania zażaleń na takie postanowienia, które jej bezpośrednio dotyczą. Ma prawo do złożenia wniosku o otrzymanie informacji o zarzutach wobec oskarżonego. Ma prawo do dostępu do akt sprawy. Może przeglądać akta oraz samodzielnie sporządzać z nich odpisy i kopie. Może też odpłatnie uzyskać odpisy i kopie z akt sprawy. Dostęp do akt może jednak zostać odmówiony ze względu na ważny interes państwa lub dobro postępowania karnego.

Oskarżony może w porozumieniu z prokuratorem bądź samodzielnie przed sądem złożyć wniosek o dobrowolne poddanie się karze i o wymierzenie określonej kary. Wówczas pokrzywdzony ma prawo na taki wniosek się nie zgodzić. Osoba pokrzywdzona ma prawo do złożenia wniosku o otrzymywanie informacji o dacie i miejscu rozprawy albo posiedzenia sądu, podczas którego może dojść do umorzenia postępowania, warunkowego umorzenia postępowania albo skazania oskarżonego bez przeprowadzania rozprawy.

2.2.2. Obowiązki pokrzywdzonego

Pokrzywdzony to osoba, która posiada kluczowe informacje w sprawie. Z tego względu pokrzywdzony ma nie tylko prawa w toczącym się postępowaniu, ale też określone obowiązki:

1. musi dać się zbadać (poddąć się oględzinom), jeżeli stan jego zdrowia może wpłynąć na karalność czynu (ale gdyby lekarz chciał go zostawić na obserwację, to nie musi się na to godzić). Ma przy tym prawo, aby krępujące oględziny i badania robiła osoba tej samej płci;

2. musi podać właściwy adres do kontaktów i informować o każdej jego zmianie. Jeżeli przebywa za granicą, musi wskazać osobę, która będzie w kraju odbierała korespondencję związaną ze sprawą (nie przesyła się jej za granicę). Podanie złego (nieaktualnego) adresu może skutkować przeprowadzeniem czynności bądź rozprawy pod nieobecność pokrzywdzonego. Dodatkowo może to ograniczyć prawo do złożenia wniosku, zażalenia czy apelacji z powodu upływu terminów;
3. musi się stawić na wezwanie. Nieobecność może usprawiedliwić chorobą, lecz tylko jeżeli potwierdzi to lekarz sądowy. Inne zwolnienie jest niewystarczające. Wykaz lekarzy sądowych, adresy, dni i godziny przyjmowania oraz ich telefony można znaleźć na stronie właściwego sądu okręgowego, a także np. w komisarzariatach policji i w siedzibach okręgowych izb radców prawnych.

Wskazane obowiązki wynikają m.in. z przepisów art. 117, art. 138, art. 139, art. 192 i art. 208 k.p.k.

Pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym szczegółowo zostały określone w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 września 2020 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym (Dz.U. z 2020 r. poz. 1619).

Istotnymi aktami prawnymi, które pomagają osobom pokrzywdzonym, są również: ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz.U. z 2015 r. poz. 21) oraz ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 325).

2.2.3. Prawa podejrzanego (i oskarżonego)

Podejrzany o popełnienie przestępstwa, czyli osoba, której przedstawiono zarzuty, a następnie oskarżony, czyli osoba, wobec której wpłynął do sądu akt oskarżenia (ewentualnie ekwiwalent aktu oskarżenia w postaci wniosku o skazanie bez rozprawy na karę uzgodnioną z prokuratorem), ma prawo do składania wyjaśnień, do odmowy składania wyjaśnień i odmowy odpowiedzi na pytania, prawo do składania

wniosków dowodowych oraz do uczestniczenia w postępowaniu dowodowym, w tym do zadawania pytań osobom przesłuchiwanym, a także prawo do zaskarżenia wyroku. Oskarżony, podobnie jak podejrzany, ma obowiązek stawiania się na każde wezwanie sądu oraz informowanie o każdej zmianie swojego adresu. Podkreślić należy, że postępowanie przed sądem po złożeniu wyjaśnień przez oskarżonego może się toczyć również bez jego udziału. Oskarżony może zostać skazany, nie uczestnicząc w ani jednej rozprawie przed sądem. Gdy oskarżonemu zostanie prawidłowo doręczone wezwanie na rozprawę, którego odbiór poświadczy własnoręcznym podpisem, a następnie nie stawia się w sądzie i nie usprawiedliwi swojej nieobecności, sąd ma prawo do otwarcia przewodu sądowego oraz do odczytania wyjaśnień złożonych przez oskarżonego w postępowaniu przygotowawczym.

W rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 września 2020 r. został określony wzór pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach podejrzanego w postępowaniu karnym (Dz.U. poz. 1618).

Prawo do obrony

Osobie, która popełniła przestępstwo, oraz każdej osobie, którą podejrzewa się o popełnienia przestępstwa, przysługuje prawo do obrony. Zgodnie z art. 6 ust. 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm., dalej jako: EKPC) każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma co najmniej prawo do niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia; posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony; bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony – do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości; przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia oraz żądania obecności i przesłuchania świadków obrony na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia oraz do

korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie. Prawo do obrony stanowi gwarancję procesową, jaka przysługuje podejrzanemu i oskarżonemu na każdym etapie postępowania przeciwko niemu, w tym w postępowaniu przygotowawczym i postępowaniu przed sądem. Polega ono na tym, że podejrzany (oskarżony) posiada ogół wymienionych wyżej uprawnień w celu ochrony swoich interesów, m.in. prawo do posiadania obrońcy (np. radcy prawnego), prawo do zaskarżania niekorzystnych decyzji procesowych wydawanych przez policję lub prokuratora oraz przez sąd, prawo do otrzymywania odpisów dokumentów z postępowania, prawo do żądania bycia informowanym o treści zarzutów od początku prowadzonego wobec niego postępowania.

Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą, a więc dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem. Niedające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego.

Prawo do obrony jest zagwarantowane konstytucyjnie. Prawo do skorzystania z usług i pomocy obrońcy, np. radcy prawnego, wynika z art. 42 ust. 2 Konstytucji RP, który stanowi, że każdy, przeciwko komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania (czyli tak na etapie postępowania przygotowawczego, jak i sądowego). Oskarżony (także podejrzany) może wybrać obrońcę lub korzystać z obrońcy z urzędu na zasadach określonych w ustawie. Podkreślić trzeba, że obrońca (np. radca prawny), jest zobowiązany do zachowania w tajemnicy wszystkich informacji, których dowiedział się w związku z prowadzoną przez niego sprawą. Taki nakaz nazwany został tajemnicą adwokacką. W takiej sytuacji sąd nie może przesłuchać obrońcy (np. radcy prawnego) na okoliczność popełnienia przestępstwa przez osobę, której sprawę prowadzi. W określonych ustawowo sytuacjach obrońca jest ustanawiany dla podejrzanego (oskarżonego) z urzędu. Następuje to wówczas, gdy jego stan zdrowia jest zły (gdy taka osoba jest głucha, niema lub niewidoma) albo gdy nie posiada środków finansowych na pokrycie kosztów pomocy prawnej obrońcy (np. radcy prawnego).

Oskarżony jako strona procesowa może realizować przed sądem prawo do obrony osobiście, składając oświadczenia i wnioski dowodowe, zadając pytania świadkom i biegłym oraz wypowiadając tzw. „ostatnie słowa” przed zamknięciem rozprawy.

Należy też wiedzieć, że oskarżony jest osobowym źródłem dowodowym, a co za tym idzie, składane przez niego wyjaśnienia – przed policjantem, prokuratorem i sądem – podczas czynności przesłuchania mogą być dowodem.

2.3. Organy (strony) postępowania karnego

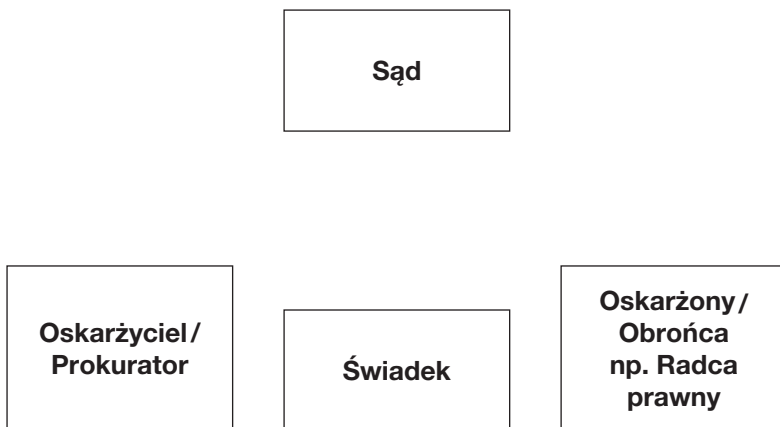
W postępowaniu karnym biorą udział określone kategorie uczestników, którym prawo nadaje określony status.

Sąd i prokurator mogą na każdym etapie postępowania karnego wydawać decyzje procesowe w formie postanowień, zaś sąd w postępowaniu sądowym dodatkowo w formie wyroków. W postępowaniu przygotowawczym (śledztwie lub dochodzeniu) strony określane są jako podejrzany o popełnienie przestępstwa (osoba, której przedstawiono zarzuty jego popełnienia) oraz osoba dotknięta bezpośrednio popełnionym przestępstwem – pokrzywdzony. W postępowaniu sądowym wskazane osoby nazywa się odpowiednio oskarżonym oraz – gdy pokrzywdzony złoży odpowiedni wniosek – oskarżycielem posiłkowym. Na etapie postępowania przygotowawczego postępowanie karne prowadzone jest przez prokuratora (śledztwo) albo przez policję pod nadzorem prokuratora (dochodzenie). Na etapie postępowania sądowego postępowanie karne prowadzone jest przez sąd, zaś prokurator jest oskarżycielem w sprawach z oskarżenia publicznego. Podejrzany, a następnie oskarżony na każdym ze wskazanych etapów postępowania karnego może mieć obrońcę w osobie profesjonalnego pełnomocnika procesowego (np. radcę prawnego).

W postępowaniu przygotowawczym i sądowym występują również inni jego uczestnicy: świadkowie, biegli sądowi, eksperci *ad hoc*, oskarżyciel. W postępowaniu przed sądem może uczestniczyć też przedstawiciel społeczny, który popiera oskarżenie, np. członek fundacji, której celem statutowym jest ochrona zwierząt, w tym pracownik schroniska

dla zwierząt w sprawie, gdzie oskarżonym jest osoba, która znęcała się nad zwierzęciem.

Oczywiście musimy wiedzieć, że najważniejszym organem jest sąd, który swobodnie dokonuje oceny przeprowadzanych dowodów i wyrok wydaje niezależnie. Sąd jest niezawisły.

2.4. Czynności procesowe

W trakcie postępowania przygotowawczego (śledztwa lub dochodzenia) wykonywane są przez policjanta czy prokuratora różne działania w prowadzonej sprawie, nazywane czynnościami procesowymi. Przykładowo, czynnością procesową jest przesłuchanie pokrzywdzonego (pobitego) lub podejrzanego (sprawcę pobicia).

Najogólniej (trochę naukowo) możemy określić, że czynnością procesową jest zachowanie się organu (policjanta, prokuratora) lub uczestnika postępowania (pokrzywdzonego, podejrzanego), z którym prawo łączy skutki procesowe wskazane w przepisach kodeksu postępowania karnego (czyli określone działanie i odpowiadający działaniu przepis prawny).

Czynnościami procesowymi są:

1. wydanie wyroku, postanowienia (np. o przetłumaczeniu dowodów pisemnych z języka obcego na język polski), zarządzenia;
2. przesłuchanie świadków;

3. przesłuchanie osoby w charakterze podejrzanego;
4. przeprowadzenie oględzin miejsca przestępstwa (np. miejsca gdzie doszło do pobicia), oględzin rzeczy sprawcy lub pokrzywdzonego;
5. obdukcja i oględziny ciała pokrzywdzonego;
6. okazanie pokrzywdzonemu osób;
7. konfrontacja pomiędzy osobami, które składały zeznania, w celu ustalenia, która z osób mówi prawdę, a która kłamie.

Czynnościami procesowymi są wszystkie działania władcze podejmowane w toku prowadzonego dochodzenia lub śledztwa przez organ prowadzący śledztwo. Przykładowo, w przypadku wypadku drogowego, którego skutkiem była śmierć człowieka, dokonuje się oględzin miejsca wypadku, samochodów biorących udział w zdarzeniu, wykonuje się dokumentację fotograficzną oraz sporządza z oględzin protokół. Może zaistnieć konieczność powołania biegłego, czyli osoby, która ma specjalistyczną wiedzę z zakresu wypadków drogowych, w celu ustalenia, kto ponosi winę za spowodowanie wypadku. Wówczas wydanie przez prokuratora postanowienia o powołaniu takiego biegłego jest w istocie czynnością procesową.

2.5. Dowody

W postępowaniu przygotowawczym (śledztwie lub dochodzeniu) oraz przed sądem najważniejszym elementem jest postępowanie dowodowe. Organy postępowania karnego zobowiązane są do podejmowania takich działań, które mają na celu doprowadzenie do ujawnienia okoliczności pozwalających na ustalenie prawdy obiektywnej, czyli tego, jak było naprawdę. Podstawową zasadą państwa prawa jest dyrektywa optymalizacyjna nakazująca wydawanie wszelkich rozstrzygnięć dotyczących praw i wolności obywateli w oparciu o prawdziwe ustalenia faktyczne. Istotą prawdy obiektywnej (materialnej) jako zasady postępowania dowodowego jest więc to, aby podstawę wszelkich rozstrzygnięć stanowiły ustalenia faktyczne odpowiadające właśnie prawdzie. Jednocześnie sąd dokonuje oceny dowodów w sposób niezawisły i swobodny.

I tak dowodami (w nauce prawa nazwanymi środkami, źródłami dowodowymi) są:

1. zeznanie świadka;
2. przedmioty – przykładowo skradzione u podejrzanego w domu (np. konsola do gier). Wówczas dokonuje się oględzin znalezionej przedmioty i okazuje pokrzywdzonemu w celu ustalenia, czy rozpoznaje go jako swoją własność;
3. opinia biegłego – przykładowo lekarza, który stwierdza w opinii, że pokrzywdzony doznał określonego uszczerbku na zdrowiu (np. w wyniku pobicia napastnik naruszył ząb podczas uderzenia pokrzywdzonego pięścią na schodach, które prowadziły do szatni szkolnej);
4. określona czynność procesowa – przykładowo konfrontacja świadków w celu ustalenia, który z nich mówi prawdę, czy sekcja zwłok osoby uczestniczącej w wypadku drogowym w celu ustalenia rzeczywistej przyczyny śmierci;
5. głównym faktem będącym przedmiotem dowodu (faktem dowodzonym w postępowaniu karnym) jest samo zdarzenie – przykładowo uderzenie ręką w twarz ucznia klasy 7b przez ucznia z klasy 7a. Ustalenie takie jest możliwe w oparciu o szereg pomniejszych faktów będących przedmiotem dowodu, w tym gdzie przebywali wskazani uczniowie w chwili zdarzenia, czy ktoś inny był jego uczestnikiem, czy zdarzenie to zostało zarejestrowane przez monitoring szkoły;
6. przebieg rozumowania (proces myślowy), które prowadzi do osądu o tym, co o danym zdarzeniu ja myślę. Ten proces myślowy (łączenie faktów i zdarzeń) nazywany jest wnioskowaniem.

Dowodami (środkami dowodowymi) mogą być zarówno rzeczy, przedmioty, jak i informacje oraz procesy myślowe. Katalog jest więc bardzo szeroki.

2.6. Środki przymusu

Środki przymusu mają na celu wymuszenie określonego zachowania lub wypełnienia obowiązków przez uczestników postępowania. Stosowane są przez prokuratora i sąd dla ochrony toku postępowania karnego, zarówno na etapie postępowania przygotowawczego, jak i sądowego, i tylko w zakresie, w jakim jest to niezbędne z punktu widzenia wskazanego celu. Ani prokurator, ani sąd nie mogą nakładać na oskarżonego (podejrzanego) ograniczeń praw i wolności, które nie służyłyby ochronie prawidłowego toku postępowania karnego, które byłyby tej ochronie nieprzydatne, ani tych, które nie są dla ochrony niezbędne (gdy adekwatny jest środek łagodniejszy).

Środkami przymusu są:

1. zatrzymanie i ujęcie – zatrzymanie i ujęcie sprawcy czynu zabronionego może być dokonane nawet przez innego obywatela w ściśle określonych przez prawo sytuacjach (art. 294 k.p.k.) i może mieć miejsce do czasu przekazania sprawcy organom ścigania karnego (np. w sytuacji, gdy koledzy zaatakowanego zatrzymali uciekającego napastnika). Organy te mogą dokonać zatrzymania sprawcy na okres 48 godzin. Ująć sprawcę może zatem każdy obywatel, natomiast zatrzymać może funkcjonariusz policji oraz inny funkcjonariusz mający takie uprawnienia (np. funkcjonariusz Straży Granicznej czy funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego);
2. tymczasowe aresztowanie – jest stosowane przez sąd wówczas, gdy zachodzi obawa, że oskarżony (podejrzany) będzie się ukrywał, gdy nie można ustalić jego tożsamości lub zachodzi obawa, że będzie nakłaniał świadków do składania fałszywych zeznań lub w inny sposób utrudniał prowadzone przeciwko niemu śledztwo. Środek ten może być również zastosowany wtedy, gdy oskarżonemu (podejrzanemu) zarzuca się popełnienie bardzo ciężkiego przestępstwa (przykładowo zbrodnia zabójstwa, zbrodnia zgwałcenia czy spowodowanie katastrofy). Stosowanie tymczasowego aresztowania w błahych sprawach karnych stanowi rażące naruszenie przepisów postępowania karnego oraz norm konstytucyjnych. Tymczasowe aresztowanie może być stosowane

tylko wówczas, gdy za pomocą innych środków zapobiegawczych nie można osiągnąć celu w postaci ochrony prawidłowego toku postępowania karnego.

Od środków przymusu należy odróżnić inne instrumenty karne, np. środki zapobiegające uchylaniu się oskarżonego od sądu. Takimi środkami są kary porządkowe (np. kara pieniężna za niestawienie się na przesłuchanie) czy zabezpieczenie majątkowe. Poręczenie majątkowe, osobiste, dozór organów policji, zabezpieczenie majątkowe nie są środkami przymusu, lecz są środkami zapobiegawczymi.

2.7. Postępowanie przygotowawcze

Aby odpowiedzieć na pytanie, czym jest postępowanie przygotowawcze, należy wyjaśnić, jaki ma cel. Postępowanie karne (proces karny) ma na celu wykrycie i pociągnięcie do odpowiedzialności karnej tego, kto popełnił przestępstwo – czyli sprawcę przestępstwa. Cel ten osiągnąć jest przez podejmowanie określonych w kodeksie postępowania karnego działań, tzw. czynności procesowych. Bardziej specjalistycznie można prawo karne procesowe nazwać zbiorem przepisów regulujących proces karny przez określenie modelu i zespołu jego podstawowych elementów. Elementami tego procesu są: organy procesowe (policjant, prokurator), strony i inni uczestnicy (pokrzywdzony, podejrzany, świadkowie, biegli) oraz realizacja ról tych stron i organów procesowych przez podejmowanie określonych działań – czynności procesowych.

Postępowanie przygotowawcze jest merytorycznie zakończone wówczas, gdy zgromadzone są wystarczające dowody, które pozwolą na ustalenie (ujawnienie) sprawcy przestępstwa i okoliczności jego popełnienia. Wówczas następuje sporządzenie i skierowanie aktu oskarżenia do sądu, a jeżeli nie zostanie ustalony sprawca i nie zostaną zebrane wystarczające dowody, to postępowanie kończy się wydaniem postanowienia o umorzeniu śledztwa lub dochodzenia. Jeśli prokurator lub organy policji skierowały do sądu akt oskarżenia, to toczy się już postępowanie przed sądem.

2.8. Postępowanie przed sądem

Postępowanie przed sądem jest najważniejszym etapem postępowania karnego, gdyż to przed tym niezawisłym organem przeprowadzane są dowody i ustalana jest prawda. Sąd wydaje wyrok i albo skazuje oskarżonego, albo go uniewinnia w oparciu o przeprowadzoną ocenę zgromadzonych dowodów.

Rozprawa główna – bo taką nosi nazwę ta rozprawa przed sądem – jest najważniejszym etapem procesu. Na początku następuje w sądzie wywołanie sprawy. Następnie prokurator odczytuje akt oskarżenia i wówczas oskarżony składa wyjaśnienia, mówiąc, czy się przyznaje, czy też nie do popełniania zarzucanego mu czynu. Następnie sąd przeprowadza postępowanie dowodowe, m.in. przesłuchiwanie są świadkowie i biegli, przeprowadzane są dowody z rzeczy (np. skradzionych przedmiotów) i z dokumentów (np. odczytanie dokumentów zgromadzonych w śledztwie). Po etapie postępowania dowodowego przewodniczący składu sędziowskiego – sędzia – zamyka przewód sądowy i oddaje głos stronom. Wówczas, jak to często ukazane jest w filmach, wygłaszane są mowy końcowe. Mowę końcową wygłasza prokurator, obrońca oraz oskarżony. Po tych głosach stron sąd ogłasza wyrok. W praktyce najczęściej sąd udaje się na naradę i po naradzie odczytuje wyrok (skazujący lub uniewinniający). Narada sądu jest zawsze tajna (skład sądu może być wieloosobowy: sędzia i ławnicy).

Gdy strony nie zgadzają się z treścią wyroku, uważają, że wyrok jest niesprawiedliwy, mogą odwołać się do sądu wyższej instancji (sądu odwoławczego), składając apelację lub kasację.

Podsumowując, generalnie postępowanie przed sądem ma za zadanie uczynienie zadość sprawiedliwości indywidualnej i sprawiedliwości ogólnej – społecznej (gdy wyrok jest podany do wiadomości, obywatele mogą się dowiedzieć kto i za co został skazany).

3. Cechy i funkcje prawa nieletnich na podstawie ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich

Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich jest prawem, które obowiązuje od niedawna, bo od dnia 1 września 2022 r. Ustawa uchyliła, czyli pozbawiła mocy prawnej poprzednio obowiązującą ustawę z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 969 ze zm.). Prawo zawarte w nowej ustawie jest stosowane wówczas, gdy osoba nieletnia wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuściła się czynu zabronionego (karalnego). W postępowaniu, które dotyczy nieletniego, należy kierować się dobrem nieletniego, tak aby zaszyły korzystne zmiany w osobowości młodego człowieka.

Kara stosowana wobec nieletniego jako instrument zwalczania przestępczości jest ostatecznością i może być stosowana tylko i wyłącznie w przypadkach przewidzianych prawem i kiedy inne środki nie mogą skutecznie przeprowadzić procesu resocjalizacji.

3.1. Status nieletniego w prawie

Przez pojęcie „nieletni” wskazane w art. 1 ust. 2 pkt 1 w.r.n. rozumie się osoby, które nie są pełnoletnie (nie ukończyły 18 roku życia). Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich dotyczy osób młodych, które popełniły czyn zabroniony. Ustawa ustala dolną granicę prawnej odpowiedzialności już po ukończeniu przez nieletniego 10 roku życia.

Zgodnie z art. 1 ust. 1 w.r.n. przepisy ustawy stosuje się w zakresie:

1. postępowania w sprawach o demoralizację – wobec osób, które ukończyły 10 lat i nie są pełnoletnie;
2. postępowania w sprawach o czyny karalne – wobec osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat;
3. wykonywania środków wychowawczych, środka leczniczego lub środka poprawczego – wobec osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby 21 lat, chyba że ustawa stanowi inaczej.

W odniesieniu do niektórych czynów karalnych, ze względu na ich wagę, ustawodawca obniżył kryterium wiekowe odpowiedzialności karnej sprawcy. Na zasadach określonych w kodeksie karnym może odpowiadać już nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się następujących czynów karalnych: zamach na życie Prezydenta (art. 134 k.k.), określonego rodzaju zabójstwo (art. 148 § 1, 2 lub 3 k.k.), spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156 § 1 lub 3 k.k.), spowodowanie niebezpiecznych zdarzeń (art. 163 § 1 lub 3 k.k.), piractwo (art. 166 k.k.), katastrofa (art. 173 § 1 lub 3 k.k.), zgwałcenie (art. 197 § 3 lub 4 k.k.), czynna napaść (art. 223 § 2 k.k.), wzięcie zakładnika (art. 252 § 1 lub 2 k.k.) oraz rozbój, czyli kradzież z przemocą (art. 280 k.k.). Kwestia odpowiedzialności jest oceniana z uwzględnieniem okoliczności sprawy, stopnia rozwoju nieletniego sprawcy, jego właściwości i warunków osobistych, w szczególności czy poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.

Ostatnia nowelizacja kodeksu karnego wprowadziła istotną zmianę w art. 10 § 2a k.k. Zgodnie z jego treścią nieletni, który po ukończeniu 14 lat, a przed ukończeniem 15 lat, dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 148 § 2 lub 3 k.k. (zabójstwo), może odpowiadać na zasadach określonych w kodeksie karnym, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają oraz zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych nie jest w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego.

3.2. Demoralizacja nieletniego, pojęcie, przejawy, czyn karalny

Pojęcie „demoralizacja” jest definiowane jako „odrzućcie obowiązujących norm moralnych, prowadzące do łamania prawa, rozwiązłości obyczajów itp.; też: czyjeś działania lub zachowanie powodujące u innych odrzucenie takich norm (<https://sjp.pwn.pl/slowniki/demoralizacja.html>). Ogólnie można stwierdzić, że demoralizacja polega na tym, że ktoś nie chce się dostosować do obowiązujących wzorców zachowań społecznych (prawidłowych zasad postępowania), czego konsekwencją jest łamanie przez tę osobę prawa. Demoralizacja to odrzucenie norm moralnych, które obowiązują w społeczeństwie. Może prowadzić do konfliktów z prawem lub do zachowań, które naruszają zasady współżycia społecznego.

Artykuł 4 w.r.n. stanowi, że o demoralizacji nieletniego świadczą w szczególności takie zachowania jak: dopuszczenie się czynu zabronionego, naruszanie zasad współżycia społecznego, uchylanie się od obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, używanie alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych, ich prekursorów, środków zastępczych lub nowych substancji psychoaktywnych, uprawianie nierządu. Użyte sformułowanie „w szczególności” oznacza, że w ustawie wymieniono tylko przykładowe zachowania świadczące o demoralizacji, zatem inne naganne zachowania też mogą być uznane za przejawy demoralizacji.

3.3. Środki zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich

Zgodnie z art. 6 w.r.n. środkami zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich są środki wychowawcze, poprawcze i lecznicze.

Artykuł 7 w.r.n. wskazuje, że środkami wychowawczymi są:

1. upomnienie;
2. zobowiązanie do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody w całości albo w części, do zadość-

uczynienia za doznaną krzywdę, do wykonania prac społecznych, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym, w szczególności terapii uzależnień, psychoterapii, psychoedukacji, lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, do powstrzymania się od kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami w określony sposób lub do zaniechania używania substancji psychoaktywnej;

3. nadzór odpowiedzialny rodziców albo opiekuna nieletniego;
4. nadzór organizacji społecznej, w tym organizacji pozarządowej, której celem statutowym jest praca z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, zapobieganie demoralizacji nieletnich lub pomoc w readaptacji społecznej nieletnich, pracodawcy albo osoby godnej zaufania udzielających poręczenia za nieletniego;
5. nadzór kuratora sądowego;
6. skierowanie do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej, w tym organizacji pozarządowej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją;
7. zakaz prowadzenia wszelkich pojazdów albo pojazdów określonego rodzaju;
8. przepadek przedmiotów pochodzących z czynu zabronionego, przepadek przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia czynu zabronionego, przepadek równowartości przedmiotów pochodzących z czynu zabronionego lub przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia czynu zabronionego, przepadek przedmiotów, których wytwarzanie, posiadanie, obrót, przesyłanie, przenoszenie, przewóz lub przechowywanie jest zabronione, przepadek przedsiębiorstwa albo jego równowartości, przepadek korzyści majątkowej albo jej równowartości lub przepadek przedmiotów czynów zabronionych;

9. umieszczenie w rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnim, zwanej dalej „rodziną zastępczą zawodową”;
10. umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym;
11. umieszczenie w okręgowym ośrodku wychowawczym.

Środkiem poprawczym jest umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym (art. 9 w.r.n.).

Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich przewiduje również stosowanie środków leczniczych. Polegają one na umieszczeniu nieletniego w zakładzie leczniczym, w którym są udzielane świadczenia zdrowotne z zakresu opieki psychiatrycznej lub leczenia uzależnień (art. 8 w.r.n.).

3.4. Cel, treść i stosowanie środków wychowawczych, leczniczych i poprawczych

Celem stosowania środków wychowawczych, leczniczych i poprawczych jest osiągnięcie korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego. Zatem celem jest osiągnięcie tego, aby młody człowiek zachowywał się dobrze, postępował prawidłowo, nie był uzależniony od używek różnego rodzaju, nie pił alkoholu, nie był uzależniony od narkotyków.

Celem jest wychowanie nieletniego na świadomego swych obowiązków członka społeczeństwa. Działalność wychowawcza powinna zmierzać do wszechstronnego rozwoju osobowości i uzdolnień nieletniego oraz kształtowania i utrwalania w nim społecznie pożądanego postawy i poczucia odpowiedzialności. W istocie celem jest przygotowanie młodego człowieka do samodzielnego i odpowiedzialnego życia zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi.

Istotnymi środkami wychowawczymi w przypadku, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuścił się czynu karalnego na terenie szkoły lub w związku z obowiązkiem szkolnym, są uprawnienia jakie ma dyrektor szkoły. Dyrektor może za zgodą rodziców lub opiekuna prawnego pouczać nieletniego, wydać ostrzeżenie ustne lub pisemne, nakazać przeproszenie pokrzywdzonego, zobowiązać go do

wykonania określonych prac na rzecz szkoły lub nakazać naprawienie szkody (przywrócenie stanu poprzedniego). Zatem dyrektor szkoły oprócz funkcji kierowniczej sprawuje też doniosłą funkcję wychowawczą – jest „policjantem szkolnym” mogącym stosować wobec ucznia określone działania władcze.

Środkiem poprawczym jest orzeczenie o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym. W takim zakładzie umieszcza się nieletniego, który jest osobą w wysokim stopniu zdemoralizowaną i popełnił czyn karalny. Środek ten stosuje sąd rodzinny wobec osoby aż do 24 roku życia, w szczególności wówczas, gdy środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego.

Sąd rodzinny orzeka także o umieszczeniu nieletniego w okręgowym ośrodku wychowawczym. W tym przypadku kryterium jest stopień demoralizacji oraz warunek niepopelnienia przestępstwa takiego jak zabójstwo czy rozbój.

W sytuacji gdy lekarz stwierdził chorobę psychiczną lub inne zakłócenie czynności psychicznych lub stan uzależnienia, sąd rodzinny kieruje nieletniego do ośrodka leczniczego.

Należy podkreślić, że naczelną zasadą w podejmowaniu przez sąd tego typu decyzji jest kierowaniem się dobrem nieletniego. Zasada ta obowiązuje również inne organy prowadzące postępowania wobec nieletniego.

3.5. Katalog środków pomocy nieletnim: środki wychowawcze, poprawcze, lecznicze i opiekuńcze

Katalog środków wychowawczych stosowany wobec nieletniego jest bardzo szeroki. Obejmuje on jedenaście takich środków.

W kontekście omawianej problematyki zasygnalizować trzeba, że w polskim prawie istnieje instytucja opieki, która określona jest przepisami ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359). Opieka prawna nad małoletnim ustanawiana jest tylko wtedy, **gdy nad dzieckiem nikt nie sprawuje władzy rodzicielskiej** (czyli gdy oboje rodzice zmarli, są nieznani, zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej, ich władza rodzicielska jest

zawieszona lub nie mają pełnej zdolności do czynności prawnych – zostali ubezwłasnowolnieni lub są małoletni). Jest to jednak odrębna kwestia, niezwiązana bezpośrednio z odpowiedzialnością karną nieletniego, i została jedynie zasygnalizowana.

3.6. Postępowanie w sprawach nieletniego

Zgodnie z art. 36 w.r.n. w postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich nieletniemu przysługują m.in.:

1. prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy, a także prawo do złożenia wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu;
2. prawo do składania wyjaśnień lub odpowiedzi na poszczególne pytania;
3. prawo do odmowy składania wyjaśnień lub odpowiedzi na poszczególne pytania;
4. prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim;
5. prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza języka migowego (jeżeli są takie okoliczności, że nieletni jest niemy).

3.7. Prawo do obrony

Nieletniemu przysługuje prawo do obrony, które może być realizowane przez korzystanie z pomocy obrońcy (takim obrońcą może być np. radca prawny).

Nieletniemu przysługuje obrona z urzędu, w przypadku gdy sąd rodzinny zastosuje środek tymczasowy w toku postępowania (tymczasowy nadzór kuratora lub organizacji społecznej, tymczasowe skierowanie do ośrodka kuratorskiego, tymczasowe umieszczenie w rodzinie zastępczej, w schronisku, w zakładzie leczniczym lub młodzieżowym lub okręgowym ośrodku wychowawczym), jeżeli ma to na celu przeciwdziałanie dalszej demoralizacji czy dopuszczeniu się czynu

karalnego w toku postępowania lub w celu zapewnienia prawidłowego jego toku. Oczywiście jest, że w przypadku, gdy nie są stosowane środki tymczasowe, nieletni, jego rodzice lub opiekunowie również mogą ustanowić obrońcę. Obrona z urzędu (bezpłatna) przysługuje wówczas, gdy nieletni jest dotknięty kalectwem (jest niesłyszący, niemy lub niewidomy), jak również w przypadku gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego zdrowia psychicznego oraz wówczas, gdy nieletni dopuścił się takich przestępstw jak: sprowadzenie zdarzenia, które zagraża życiu lub zdrowiu wielu osób (art. 163 k.k.), sprowadzenie katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym (art. 173 k.k.), czynna napaść na funkcjonariusza publicznego (art. 223 k.k.) czy rozbój (art. 280 k.k.).

4. Miejsce mediacji w systemie wymiaru sprawiedliwości

4.1. Pojęcie instytucji mediacji i jej zasady

Do rozwoju instytucji mediacji w systemie wymiaru sprawiedliwości w znacznym stopniu przyczyniło się niezadowolenie z traktowania przez niniejszy system zarówno oskarżonego, jak i pokrzywdzonego. Mediacja stanowi alternatywę tego systemu. W postępowaniu mediacyjnym neutralna osoba trzecia – mediator – podejmuje próbę rozwiązania sporu między stronami w czasie wspólnego spotkania „twarzą w twarz” (*face to face*) ze zwaśnionymi stronami lub spotkań na osobności z każdą ze stron. Mediator pomaga, a przede wszystkim wspiera w czasie spotkań w stworzeniu atmosfery umożliwiającej wzajemnie korzystne rozwiązanie. Niewątpliwie za misję usług mediacyjnych należy uznać:

1. zapewnienie obywatelom będącym stronami konfliktu skutecznego środka rozwiązania sytuacji;
2. satysfakcję z wypracowanego przez strony porozumienia;
3. osiągnięte korzyści dla obu stron postępowania mediacyjnego oraz dla otoczenia społecznego;
4. obniżenie kosztów postępowania sądowego.

Wszystkie zalety mediacji były przedmiotem weryfikacji empirycznej, opartej na analizie tworzonych w krajach zachodnich systemów. Źródłem spraw kierowanych do mediacji jest system wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, które nakreśliły miejsce tej instytucji w systemach prawnych.

Jednym z pierwszych eksperymentów było utworzenie w 1974 r. w Kanadzie programu pogodzenia pokrzywdzonego ze sprawcą. Najczęściej do projektu odsyłano skazanych sprawców włamań, kradzieży i innych przestępstw przeciwko własności. W trakcie postępowania mediacyjnego ustalano odszkodowanie, jakie ma wypłacić sprawca pokrzywdzonemu, a w razie niewypełnienia obowiązków sprawa trafiała do sądu. Od 1980 r. rozpoczęto próby rozwiązywania konfliktu w układzie sprawca – ofiara jeszcze przed rozpoznaniem sprawy przez sąd. Tworzono lokalne centra mediacji. Z czasem programy rozpoczęto znacznie rozszerzać, w których oferowano usługi mediacji dla ofiar zgwałceń i kaziroctwa. Doświadczenia kanadyjskie wywarły wpływ na rozwój mediacji i jej praktykę w Ameryce, gdzie uznano zalety mediacji jako metody rozwiązywania konfliktu sprawca – ofiara, a przede wszystkim w dziedzinie przestępstw przeciwko własności i popełnionych na szkodę członków rodziny, głównie dzieci. W 1989 r. istniało w USA i Kanadzie 75 programów mediacyjnych obsługiwanych przez 150 centrów lokalnych zajmujących się mediacją w sprawach sąsiedzkich. Programy były nastawione na zapewnienie odpowiedzialności sprawcy wobec pokrzywdzonych, w ich ramach nacisk był położony na uzyskanie przez te osoby zadośćuczynienia i odszkodowania za doznane szkody.

Przeprowadzone w Kanadzie i USA badania empiryczne wykazały szereg zalet mediacji jako efektywnej metody rozwiązywania konfliktów interpersonalnych. W literaturze niejednokrotnie wskazuje się, że istnieje trudność w ocenie mediacji i jej stosunku wobec wymiaru sprawiedliwości. Sama instytucja, jak wykazało szereg badań, ma zarówno zalety, jak i wady, jednakże należy ją traktować jako wspierającą wymiar sprawiedliwości. W ślad za Kanadą i USA poszły inne kraje, w których instytucja mediacji przyniosła wiele korzyści, przede wszystkim satysfakcji z wypracowanych wspólnie przez uczestników postępowania mediacyjnego rozwiązań, co z kolei przekładało się na zadowolenie emocjonalne, czyli to, czego strony oczekują od wymiaru sprawiedliwości, a czego w nim brakuje.

Dlatego też uznać należy, że wprowadzenie mediacji także do polskiego systemu prawa karnego było uzasadnione. Mediacja jest bowiem instytucją wspomagającą i współdziałającą z wymiarem sprawiedliwości,

rzządzającą się odmienną procedurą, dającą szereg korzyści nie tylko dla stron, ale także dla społeczeństwa i państwa. Mediacja zwiększa efektywność systemu wymiaru sprawiedliwości oraz wpływa na zadowolenie uczestników postępowania. Finalnie przyspiesza zakończenie procesu sądowego, zatem wpływa na jego ekonomikę i stwarza pokrzywdzonemu większe szanse na uzyskanie naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody lub uzyskanie zadośćuczynienia, a tym samym na trwałe zakończenie konfliktu między nim a sprawcą. Mediacja może przyczynić się do wygaszenia bądź złagodzenia konfliktu między sprawcą a ofiarą, zwłaszcza w połączeniu z naprawieniem moralnych i majątkowych skutków przestępstwa. Jej rezultaty mogą uzasadniać odstąpienie od wymierzenia oskarżonemu kary kryminalnej lub wymierzenie jej w znacznie złagodzonej postaci. Mediacja przede wszystkim charakteryzuje się odformalizowaną procedurą, rozmową w przyjaznej atmosferze, co pozwala na swobodne wypowiedzi i rozładowanie emocji każdego uczestnika na równych zasadach, bez ich „szufladkowania” i podziału na sprawcę i pokrzywdzonego czy „lepszego” bądź „gorszego”, „dobrego” i „złego”. Mediacja zatem nie mieści się w kanonach tradycyjnego myślenia prawniczego. Okazuje ona inny sposób podejścia do przestępstwa i przestępców, jest wręcz przejawem włączenia ich w proces wymiaru sprawiedliwości.

Czym jest mediacja?

Mediacja jest jedną z form rozwiązywania konfliktów bez przemocy. To odformalizowane postępowanie, którego celem jest osiągnięcie porozumienia lub poprawa relacji stron w obecności osoby trzeciej – neutralnej i bezspornej – zwanej mediatorem. Wspaniale jest wówczas, jeśli zostanie wypracowane zarówno porozumienie, jak też nastąpi poprawa relacji pomiędzy stronami. Mediacja jest rozmową w przyjaznej atmosferze, która ma zmierzać w pierwszej kolejności do wyjaśnienia okoliczności sporu pomiędzy stronami.

Jak w każdym postępowaniu, dla zachowania porządku przewidziane zostały zasady i reguły obowiązujące podczas prowadzenia mediacji. Nie wszystkie reguły wymienione w niniejszej pracy zostały

wskazane wprost w przepisach k.p.k. Jednakże wszystkie 5 zasad powinno być uwzględnione w trakcie trwania mediacji. Zapewniają one bowiem poczucie bezpieczeństwa stronom co do profesjonalizmu prowadzącego postępowanie.

Mediacja jest postępowaniem **dobrowolnym**, zatem na każdym etapie postępowania mediacyjnego każda ze stron może z niej zrezygnować bez żadnych konsekwencji. Nie istnieją środki umożliwiające przymuszenie którejkolwiek ze stron do uczestnictwa w mediacji. Dobrowolna chęć uczestniczenia w spotkaniach niewątpliwie sprzyja rozmowie i szukaniu rozwiązań. Skutkiem rezygnacji jest niewypracowanie porozumienia i pozostawienie sprawy do całkowitego rozstrzygnięcia przez sąd.

W sprawach karnych oraz karnych i nieletnich wypracowane w efekcie mediacji porozumienie ma pośredni wpływ na wyrok sądu. Treść porozumienia brana jest pod uwagę przez sąd wydający orzeczenia w postępowaniu karnym. Ugoda natomiast nie kończy postępowania, jak może zdarzyć się to w postępowaniach w sprawach cywilnych i rodzinnych.

Kolejną z zasad mediacji jest bezstronność. To mediator jest osobą bezstronną w stosunku do stron. Mediator jako osoba trzecia niezaangażowana w spór, mająca obiektywne spojrzenie na konfliktową sytuację, pomaga w wypracowaniu porozumienia satysfakcjonującego dla każdej ze stron. Bezstronność polega na nieopowiadaniu się po żadnej ze stron. Mediator nie może kierować się sympatią bądź antypatią w stosunku do pokrzywdzonego lub oskarżonego/podejrzanego. Strony powinny zostać poinformowane przez mediatora, że jest dla nich osobą obcą i nie jest w żaden sposób z nimi związany. W sytuacji gdy strony mają wątpliwości co do bezstronności osoby mediatora, powinny zostać poinformowane o przysługującym im prawie zmiany mediatora.

Zasada neutralności dotyczy również osoby mediatora. Mediator nie uczestniczy w sporze. Nie może oceniać proponowanych przez strony rozwiązań. Nawet jeśli jakieś rozwiązanie wydaje mu się niewłaściwe, a sama propozycja nierealna – mediator nie ocenia, nie krytykuje – stosuje techniki pozwalające na wypracowanie rozwiązania dla obu stron akceptowalnego i możliwego do realizacji.

Zasada równości stron wyraża się w tym, że każda ze stron postępowania jest traktowana tak samo i ma takie same prawa, przykładowo

prawo do udziału adwokata lub radcy prawnego w postępowaniu mediacyjnym, konsultacji w sprawie wypracowanego porozumienia, czasu do zastanowienia się i do podjęcia decyzji.

Zarówno osoba mediatora, jaki i obowiązujące w toku postępowania mediacyjnego zasady muszą być zaakceptowane przez strony. Akceptowalność i zrozumienie zasad jest gwarancją ustalonego porządku postępowania. Jak zostało wyżej wskazane, strony w przypadku braku zaakceptowania mediatora mają możliwość jego zmiany, kierując wnioski w tym przedmiocie do sądu. Dlaczego akceptowalność osoby mediatora jest tak ważna i istotna? Wynika to z uwarunkowań, często naszych osobistych. Łatwiej nam się rozmawia i ufa osobom, które akceptujemy. Oczywiście jest, że wielokrotnie składane wnioski w jednej sprawie o zmianę osoby mediatora nie będą przez sąd rozpoznawane. Natomiast takie działania mogą zostać uznane za zmierzające do przedłużenia postępowania.

W toku postępowania mediacyjnego mogą obowiązywać także inne zasady, które zostaną wspólnie przyjęte i zaakceptowane przez strony i przez mediatora. Najczęściej są to: wzajemne wysłuchanie każdej ze stron, nieprzerywanie wypowiedzi, nieprzekrzykiwanie się, nieużywanie słów wulgarnych.

4.2. Regulacja prawna instytucji mediacji w prawie polskim

Instytucję mediacji do polskiego prawa karnego wprowadzono kodyfikacjami karnymi z 1997 r., które zaczęły obowiązywać z dniem 1 września 1998 r. Początkowo mediację można było prowadzić tylko w toku postępowania przygotowawczego oraz w postępowaniu sądowym – przy wstępnej kontroli oskarżenia. Ustawą z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. Nr 17, poz. 155) mediacja została wprowadzona do części ogólnej kodeksu postępowania karnego. W kodeksie postępowania karnego instytucję mediacji reguluje obecnie przepis art. 23a, k.p.k. który został dodany przez art. 1 pkt 6 wyżej wskazanej ustawy.

Na podstawie art. 23a § 8 k.p.k. Minister Sprawiedliwości wydał rozporządzenie z dnia 7 maja 2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych (Dz.U. poz. 716) (dalej jako: r.p.m.k.). Rozporządzenie reguluje szczegółowo tryb przeprowadzenia postępowania mediacyjnego, warunki jakim powinny odpowiadać instytucje i osoby uprawnione do jego przeprowadzenia, sposób ich powołania i odwołania (§ 4–11 r.p.m.k.), zakres udostępniania im akt (§ 12 r.p.m.k.), miejsce prowadzenia mediacji (§ 13 r.p.m.k.) oraz podejmowanie czynności przez mediatora (§ 14 i § 16 r.p.m.k.). Rozporządzenie dopuszcza możliwość przeprowadzenia postępowania mediacyjnego w sposób pośredni, jeśli nie jest możliwe spotkanie się stron bezpośrednio. Została również przewidziana możliwość przedłużenia postępowania mediacyjnego, a zatem odejścia od miesięcznego terminu określonego mediatorowi na przeprowadzenie mediacji, wskazanego w art. 23 §a 2 k.p.k. Z uzasadnionych przyczyn sąd na wniosek mediatora może przedłużyć termin do przeprowadzenia mediacji.

Jak zostało wyżej wskazane, początkowo mediacja prowadzona była w postępowaniu przygotowawczym i przed sądem, zaś nie przewidywano jej stosowania w procesie wykonania kary – nie brano pod uwagę mediacji jako instytucji na etapie projektowania kodyfikacji. Wprowadzenie w 2003 r. mediacji do kodeksu karnego wykonawczego związane jest z instytucją warunkowego przedterminowego zwolnienia. I tak zgodnie z dyspozycją art. 162 § 1 zd. 1 k.k.w. sąd penitencjarny, rozstrzygając w przedmiocie warunkowego przedterminowego zwolnienia, uwzględnia ugodę zawartą w wyniku mediacji. Zatem, jak każda ugoda zawarta przed mediatorem, także i ta zawarta przez strony po wydaniu wyroku podlega kontroli sądu.

Wprowadzenie mediacji do systemu prawnego jako skutecznego sposobu rozwiązywania konfliktów jest jednym z przykładów realizowania interesu pokrzywdzonego. Mediacja pozwoliła na wyraźne upodmiotowienie ofiary przestępstwa. Pokrzywdzony może w znaczący sposób uczestniczyć i kształtować przebieg postępowania karnego, a nawet treść wyroku. Uzasadniając powyższą myśl, należy wskazać, iż zawarta ugoda w trakcie postępowania mediacyjnego może rodzić szereg zobowiązań sprawcy czynu, które powinny być realizowane w trakcie wykonania kary, np. realizacja przyjętych zobowiązań finansowych,

świadczeń – także osobistych – wobec pokrzywdzonego i innych określonych zachowań przestępcy. Sam pokrzywdzony ma możliwość wskazania preferowanego sposobu, w jaki ma zostać naprawiona wyrządzona mu szkoda. W związku z tym logiczne jest, iż poszkodowany powinien uczestniczyć także w fazie wykonywania kary. A zatem niewątpliwie „sprawdzenia”, czy sprawca czynu wykonał także zobowiązania, które sam na siebie przyjął z własnej i nieprzymuszonej woli.

4.3. Kryterium i inicjatywa kierowania spraw do mediacji

Nie istnieje katalog spraw, które powinny być kierowane do postępowania mediacyjnego, bowiem ustawodawca nie przewidział szczegółowych kryteriów. Należy uznać to za prawidłowe z uwagi na cel prowadzenia mediacji, którym niewątpliwie jest możliwość wyjaśnienia wszelkich okoliczności popełnionego czynu.

Za jedno z kryteriów kierowania spraw do mediacji należy uznać istnienie przesłanek pozwalających na warunkowe umorzenie postępowania.

Zarówno prokurator w postępowaniu przygotowawczym, jak i sąd w postępowaniu jurysdykcyjnym kieruje sprawę do postępowania mediacyjnego, jeśli zachodzą przesłanki do warunkowego umorzenia postępowania z art. 66 § 1 k.k. (tj. gdy wina i społeczna szkodliwość czynu nie są znaczne, okoliczności jego popełnienia nie budzą wątpliwości, a postawa sprawcy, który nie był wcześniej karany za przestępstwo umyślne, właściwości i warunki osobiste oraz dotychczasowy sposób życia uzasadniają przypuszczenie, że pomimo umorzenia postępowania będzie on przestrzegał porządku prawnego, a w szczególności nie popełni przestępstwa) oraz jeśli sankcja przewidziana za dany występki nie przekracza 5 lat pozbawienia wolności (art. 66 § 2 k.k.).

Innym kryterium, które należy wskazać, jest przede wszystkim stan faktyczny sprawy. Nie powinien on być skomplikowany, a sprawca nie może kwestionować zarzuconych mu czynów. Mediator bowiem nie jest osobą powołaną do ustalania prawdy materialnej i stopnia zawinienia sprawcy.

Nie oznacza to jednak, że sąd nie może skierować do postępowania mediacyjnego każdej innej sprawy, w której – w jego ocenie – istnieje możliwość pojednania pokrzywdzonego ze sprawcą i naprawienie wyrządzonej szkody. To bowiem sąd kontroluje treść ugody i bierze pod rozwagę, czy będzie ona miała wpływ na treść wydanego orzeczenia. Kwestię skierowania sprawy do mediacji mogą determinować przeciwwskazania, o których będzie mowa w dalszej części pracy.

Inicjatywa skierowania spraw do mediacji. Ustawodawca, wprowadzając art. 23a § 1 k.p.k., zdecydował się zlikwidować wszelkie ograniczenia związane z kierowaniem sprawy do mediacji, które poprzednio wynikały z treści obecnie uchylonego art. 320 k.p.k. i zmienionego art. 339 § 4 k.p.k., czyniąc tym samym mediację dostępną we wszystkich stadiach postępowania karnego.

Ta zmiana dała większą swobodę organom prowadzącym proces karny – prokuratorowi i sądowi – w kierowaniu sprawy do mediacji. W świetle art. 23a § 1 k.p.k. podstawowym kryterium przy podejmowaniu takiej decyzji, oprócz oczywiście zgody obu stron, jest charakter sprawy, a dokładniej rodzaj konfliktu karnego, który łączy strony.

Prokurator lub policja kieruje sprawy do mediacji na etapie postępowania przygotowawczego, zaś sąd może to uczynić w toku całego postępowania sądowego, aż do wydania orzeczenia końcowego w sprawie. Istnieje możliwość skierowania do mediacji sprawy także na każdym etapie odbywania bezwzględnej kary pozbawienia wolności, niezależnie od wysokości orzeczonej kary przez sąd penitencjarny lub dyrektora zakładu karnego. W końcu przedmiotowe uprawnienia ma sąd wykonujący prawomocnie orzeczone kary lub środki karne w toku postępowania wykonawczego.

Organy prowadzące postępowanie mogą kierować sprawy do mediacji z urzędu bądź z na wniosek jednej ze stron lub ich wspólny wniosek. Natomiast w sprawach z oskarżenia prywatnego, zamiast posiedzenia pojednawczego, sąd może za zgodą stron skierować sprawę do postępowania mediacyjnego i w tym przypadku wyłączone zostanie działanie sądu z urzędu. Istotne jest w przypadku jakiegokolwiek inicjatywy organu kierowaniu stron na mediację uzyskanie zgody przeciwnych sobie stron. Zgodę można uzyskać w formie pisemnej

bądź zamieszonej w protokole z rozprawy, podczas której strony ustnie zgodziły się na mediację.

Z inicjatywą skierowania sprawy do mediacji mogą wystąpić same strony we wspólnie złożonym wniosku bądź osobnych, jednakże muszą być złożone niemalże jednocześnie. Ubocznie należy podnieść, iż złożony przez strony wniosek nie jest dla organu wiążący. Zawsze decyzję podejmuje organ prowadzący postępowanie, bowiem to on bada, czy przedmiotowa sprawa spełnia kryteria skierowania do postępowania mediacyjnego. Należy podkreślić, że strona ma prawo nie wyrazić zgody na udział w mediacji oraz wycofać zgodę na mediację na każdym etapie postępowania. Pamiętajmy bowiem o tym, że mediacja jest postępowaniem dobrowolnym.

4.4. Strony postępowania mediacyjnego

Stronami w postępowaniu mediacyjnym są pokrzywdzony i sprawca. Gdy mówimy o pokrzywdzonym, bierzemy pod uwagę definicję z art. 49 k.p.k., gdy zaś o oskarżonym – z art. 71 k.p.k. Należy wskazać, iż nie można mówić o mediacji, gdy brak jest pokrzywdzonego z uwagi na charakter przestępstwa albo pokrzywdzony nie został ustalony. Pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Osoba prawna (w tym instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna – art. 49 § 2 k.p.k.) może być podmiotem porozumienia dotyczącego sposobu naprawienia szkody. Ustawa nie określiła formy, w jakiej ma dojść do pojednania pokrzywdzonego i sprawcy. Należy więc przyjąć, że możliwa jest każda forma.

Możliwe jest prowadzenie postępowania mediacyjnego pomiędzy oskarżonym a osobami najbliższymi dla pokrzywdzonego. Tego rodzaju mediacja będzie miała miejsce, gdy nastąpi śmierć pokrzywdzonego. Wydaje się bowiem pozbawione sensu, aby stroną mediacji był prokurator, który występuje w postępowaniu z urzędu. W tego rodzaju sytuacjach mediacja przyniesie zamierzony cel dopiero w przypadku pojednania się sprawcy z jego rodziną.

Należy przyjąć, że w postępowaniu przygotowawczym dopiero od momentu przedstawienia podejrzanemu zarzutów można wystąpić z wnioskiem o skierowanie sprawy do postępowania mediacyjnego bądź wyrazić zgodę na jego przeprowadzenie. Jednakże w literaturze znajdziemy wypowiedzi przedstawicieli doktryny o możliwości stosowania mediacji oraz jej dopuszczalności w niektórych sprawach (np. wynikłych na tle konfliktów rodzinnych i sąsiedzkich) przed przedstawieniem zarzutów podejrzanemu.

Aby można było mówić o stronach w postępowaniu mediacyjnym, muszą one, co zostało już wcześniej wskazane, wyrazić zgodę na wzięcie udziału w mediacji, dlatego też ważne jest poinformowanie ich o istocie mediacji, aby miały świadomość, na co się zgadzają. Uzasadnione jest więc, że niezbędne informacje wyjaśniające istotę i cel mediacji wskazuje sam organ kierujący do mediacji, a w toku postępowania mediacyjnego – sam mediator. Wreszcie w mediacji mogą uczestniczyć tylko „osoby”, które są władne podejmować samodzielnie decyzje oraz są odpowiedzialne za realizację zawartych porozumień – czyli rozumieją przyjęte na siebie zobowiązania i są gotowe je realizować. Mediacja nie jest bowiem możliwa, jeżeli jedna ze stron nie jest w stanie zrozumieć jej sensu, np. z powodu zaburzeń osobowościowych czy z powodu uzależnienia od alkoholu czy narkotyków.

4.5. Osoba mediatora – jego rola i obowiązki w postępowaniu mediacyjnym

Przepisy regulujące kwalifikacje osób uprawnionych do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego w sprawach karnych ograniczają w znacznym stopniu krąg osób mogących być mediatorami w przedmiotowym postępowaniu. Należy wskazać, iż kodeks postępowania cywilnego nie ogranicza tak znacznie jak kodeks postępowania karnego kręgu osób mogących prowadzić mediacje z zakresu spraw cywilnych. Kodeks postępowania cywilnego wskazuje, że mediatorem nie może być czynny zawodowo sędzia, ale nie wyklucza sędziego w stanie spoczynku. Mediacji nie może prowadzić adwokat, radca prawny, notariusz, w ramach wykonywania przezeń zawodu, tj. czynności

związanych z daną sprawą. Jeśli zatem jest on obrońcą, pełnomocnikiem reprezentującym interesy jednej ze stron, to nie może pełnić roli mediatora. Powyższe wydaje się być logiczne, biorąc pod uwagę zasadę bezstronności i konieczności zachowania obiektywizmu przez mediatora.

Zasada obiektywizmu nie stoi na przeszkodzie możliwości prowadzenia list mediatorów i ośrodków mediacyjnych przez rady izb notarialnych, adwokackich czy radcowskich. Podkreślić należy, że prowadzenie przez notariuszy, adwokatów czy radców prawnych mediacji jako mediatorów jest możliwe w przypadku, gdy nie są oni zaangażowani w spór pomiędzy stronami, tj. nie reprezentują żadnej ze stron.

Postępowania mediacyjnego nie mogą prowadzić osoby czynne zawodowo w szeroko pojętym aparacie ścigania i wymiaru sprawiedliwości, tj. czynny zawodowo sędzia, prokurator, asesor prokuratorski, aplikant wymienionych zawodów, ławnik, referendarz sądowy, asystent sędziego, asystent prokuratora oraz funkcjonariusz instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw. Istnieje możliwość prowadzenia mediacji przez ww. osoby, gdy przeszły już na emeryturę bądź są w stanie spoczynku (dotyczy sędziów i prokuratorów) lub nie pracują w szeroko rozumianym wymiarze sprawiedliwości.

Mediacja efektywna to mediacja, w której dochodzi do porozumienia wypracowanego zgodnie z interesami stron konfliktu. Powyższe wskazuje, że bardzo ważne są odpowiednie kompetencje mediatora i jego umiejętności w rozwiązywaniu konfliktów międzyludzkich. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych reguluje warunki, jakim powinny odpowiadać instytucje i osoby uprawnione do przeprowadzenia mediacji, a także warunki udostępniania im akt sprawy oraz zasad i trybu sporządzania sprawozdania z przebiegu i wyników postępowania mediacyjnego. Rozporządzenie przede wszystkim określa wymagania stawiane osobie mediatora. Mediatorem może być każdy, kto posiada obywatelstwo polskie, ale dopuszcza się także możliwość posiadania obywatelstwa innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, państwa członkowskiego Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – strony umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym lub Konfederacji Szwajcarskiej albo obywatelstwo

innego państwa, jeżeli na podstawie przepisów prawa Unii Europejskiej przysługuje jej prawo podjęcia zatrudnienia lub samozatrudnienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach określonych w tych przepisach. Jednakże bez wątplenia – w świetle rozporządzenia – musi znać język polski w mowie i piśmie.

Według przepisów rozporządzenia mediatorem może być osoba, która korzysta w pełni z praw publicznych i ma pełną zdolność do czynności prawnych oraz ukończyła 26 lat, nie była skazana za przestępstwo, posiada odpowiednie doświadczenie życiowe i umiejętności rozwiązywania konfliktów oraz wystarczające do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego i daje rękojmię należytego wykonywania obowiązków. Po spełnieniu przesłanek osoba chcąca pełnić rolę mediatora powinna zostać wpisana do właściwego wykazu. Wpis następuje na wniosek zainteresowanego.

Takie uregulowanie ma dawać gwarancje należytego profesjonalizmu mediatorów oraz prowadzenia postępowania przez osoby neutralne wobec konfliktu.

Na mediatora nałożono określone obowiązki. Skoro mediator powinien posiadać umiejętności miękkie (umieć słuchać, być empatycznym, rozumieć problemy innych, potrafić się komunikować), to do jego zadań należy zdiagnozowanie konfliktu (m.in. koło Ch.W. Moore'a o czym poniżej). To mediator organizuje postępowanie mediacyjne i wskazuje stronom termin i miejsce spotkania. Jednakże sąd w porozumieniu z mediatorem może ustalić termin mediacji i strony bezpośrednio udadzą się do wskazanego miejsca, ale może zdarzyć się też, że to mediator ustali termin i zawiadomi o nim strony postępowania. Zatem czas trwania mediacji, miejsce i przebieg postępowania mediacyjnego są już „w rękach” samego mediatora. Rolą mediatora jest sprawdzenie realności propozycji rozwiązań sporu. Technika umożliwiającą sprawdzenie możliwości wykonania zobowiązania jest zadanie pytań lub dystansowanie strony od wysuniętej propozycji. Zauważyć należy, że odbiorca informacji może słusznie wątpić w spełnienie świadczenia w postaci zapłaty 100 000 zł przez osobę niepracującą i nieposiadającą żadnych ruchomości i nieruchomości. Dlatego pytanie o to skąd, zobowiązujący się zamierza wziąć środki finansowe na pokrycie zobowiązania bądź w jaki sposób zamierza je zdobyć albo w jakim czasie je zdobędzie i czy

w ogóle posiada takie środki, wywołuje u proponującego myśli, które stawiają go w pozycji osoby biorącej odpowiedzialność za swoje słowa i czyny. Tym samym ukazują ich realność.

Po zakończonym postępowaniu mediacyjnym mediator sporządza sprawozdanie z przeprowadzonego postępowania. Sprawozdanie kierowane jest do organu prowadzącego postępowanie. Jeśli została zawarta ugoda, to stanowi ona załącznik do sprawozdania. Każda ze stron powinna otrzymać jeden egzemplarz dokumentu.

Mediator, tak jak i strony, zachowuje w tajemnicy wszystko, o czym dowiedział się podczas postępowania mediacyjnego. Jednakże istnieje wyjątek od tej reguły. Mediator może zostać zwolniony z tajemnicy mediacji, a wręcz jest zobowiązany do poinformowania organów ścigania, jeśli w trakcie mediacji dowiedział się o przestępstwach wskazanych w art. 240 k.k., tj. czynach określonych w art. 118 k.k. (ludobójstwo), art. 118a k.k. (udział w masowym zamachu), art. 120–124 k.k. (stosowanie środków masowej zagłady, powodowanie zagrożenia użycia zakazanych środków masowej zagłady lub środków walki, podjęcie w czasie działań zbrojnych niedopuszczalnych ataków lub sposobów walki, zabójstwo z naruszeniem prawa międzynarodowego i inne naruszenia prawa międzynarodowego), art. 127 k.k. (zamach stanu), art. 128 k.k. (zamach na organ konstytucyjny RP), art. 130 k.k. (szpiegostwo), art. 134 k.k. (zamach na życie Prezydenta RP), art. 140 k.k. (zamach terrorystyczny), art. 148 k.k. (zabójstwo), art. 156 k.k. (spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu), art. 163 k.k. (sprowadzenie katastrofy), art. 166 k.k. (piractwo), art. 189 k.k. (pozbawienie człowieka wolności), art. 197 k.k. (zgwałcenie lub wymuszenie czynności seksualnej), art. 198 k.k. (seksualne wykorzystanie bezradności lub niepoczytalności innej osoby), art. 200 k.k. (obcowanie płciowe z osobą małoletnią lub doprowadzenie jej do poddania się czynnościom seksualnym), art. 252 k.k. (wzięcie lub przetrzymywanie zakładnika lub przestępstwa o charakterze terrorystycznym).

Niezawiadomienie organu powołanego do ścigania przestępstw skutkuje odpowiedzialnością karną; grozi za to kara pozbawienia wolności do lat 3.

4.6. Wskazania i przeciwwskazania do skierowania stron do postępowania mediacyjnego

Organ prowadzący postępowanie podejmuje decyzję i ocenia, czy istnieją przesłanki do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego. Istotą jest przede wszystkim istnienie możliwości pojednania się pokrzywdzonego ze sprawcą oraz naprawienie szkody wyrządzonej przez sprawcę.

W każdym prowadzonym postępowaniu mediacyjnym obowiązuje zasada dobrowolności. Każdy organ, kierując sprawę do postępowania mediacyjnego, musi uzyskać zgodę od stron. Brak zgody jest przeciwwskazaniem do prowadzenia mediacji.

Przeciwwskazania po stronie mediatora do prowadzenia mediacji to brak z jego strony bezstronności względem stron bądź neutralności co do zaproponowanych przez strony sposobów rozwiązania konfliktów. Również brak akceptowalności osoby mediatora przez strony uniemożliwia przeprowadzenie mediacji. Zniechęcić strony do mediacji może także sama postawa mediatora.

Mediacji nie należy przeprowadzać również wtedy, gdy jedna ze stron bądź obie są uzależnione od alkoholu, narkotyków i innych środków psychotropowych. Używki powodują stany wyłączające logiczne myślenie. Skoro stan umysłu powoduje brak możliwości racjonalnego myślenia i podjęcia świadomej decyzji, to do przeciwwskazań do prowadzenia mediacji zaliczyć należy także choroby psychiczne i inne silne zaburzenia emocjonalne. Wymienione przeciwwskazania wiążą się z ochroną obu stron. Osoba uzależniona bądź z zaburzeniami psychicznymi, która złożyła oświadczenie woli, ma możliwość w późniejszym czasie powołać się na błąd (bowiem była w stanie wyłączający świadome podjęcie decyzji) i w tym zakresie skorzystania z możliwości uchylenia się od skutków złożonego oświadczenia woli. Innymi słowy może unieważnić czynność prawną.

Zauważyć jednak należy, że i w takich przypadkach może zostać skierowana sprawa do mediacji, której głównym celem będzie dobrowolne poddanie się leczeniu. Ponadto mediacja nie powinna być prowadzona, gdy jedna ze stron stosowała przemoc psychiczną lub fizyczną wobec stron konfliktu. Niewątpliwie chodzi o to, by nie dopuścić do

dalszego zagrożenia pokrzywdzonego. Jednakże i w tej kwestii zdarzają się wyjątkowe sytuacje, w których np. organ rentowy skieruje strony do mediacji. Nie chodzi wówczas o ustalenie, czy jedna ze stron będzie dalej biła, ile razy i czym lub w jaki sposób będzie znęcała się nadal psychicznie oraz czy zaprzestanie agresywnych zachowań, ale przede wszystkim o ustalenie możliwości sposobu naprawienia szkody i zapobieżenia dalszym eskalacjom kolejnych konfliktów.

Skierowanie stron do mediacji pomimo przeciwwskazań może nie przynieść oczekiwanego skutku, a nadto może doprowadzić do powstania nowych sporów.

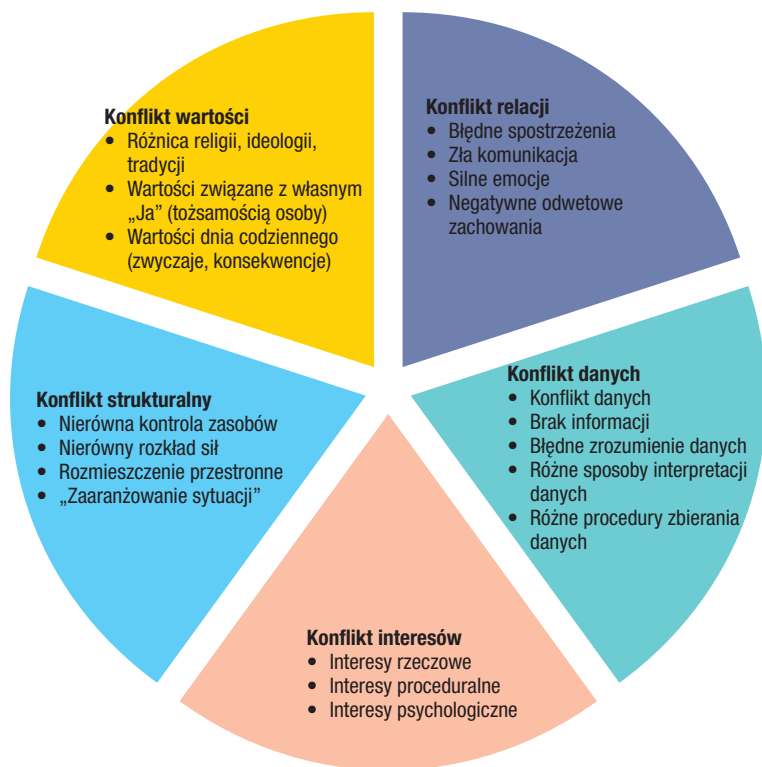
5. Mediacja sposobem na rozwiązanie konfliktów

5.1. Istota konfliktu i sposoby jego rozwiązywania

Niewątpliwie w wyniku eskalacji konfliktu dochodzi do obniżonej samooceny każdej ze stron biorącej udział w mediacji, utrwalania zachowań destrukcyjnych i agresywnych, negatywnych wpływów na motywację do działania, idealizacji poczucia słuszności swoich przekonań, niszczenia kreatywność oraz przeinaczania faktów. By móc rozwiązać konflikt, konieczne jest poznanie jego istoty.

Definicje konfliktu są różne, jednakże wszystkie skupiają się na podkreśleniu, iż jest on wynikiem różnicy poglądów pomiędzy stronami, innego postrzegania sytuacji. Niewątpliwie – według mojej oceny – pełną definicję konfliktu wskazuje Christopher W. Moore, który uznaje, że konflikt następuje, gdy dwie lub więcej osób albo grup: dostrzega niemożliwe do pogodzenia różnice (interesów, potrzeb, wartości) i zagrożenia, nie może osiągnąć lub zdobyć ważnych zasobów, zrealizować istotnych wartości, celów lub potrzeb, żadna ze stron nie może osiągnąć celów bez udziału lub zgody drugiej strony, przy czym strony blokują realizację swoich dążeń.

Christopher W. Moore dzieli powody pojawiania się sytuacji konfliktowych na 5 grup (koło konfliktów):

Źródło: Koło Moore'a – Bing images

Christopher Moore wyodrębnił 5 płaszczyzn powstawania konfliktów i usystematyzował je celem łatwiejszego ich rozwiązywania. Na każdej z tych płaszczyzn istnieje możliwość podjęcia właściwych działań celem zmiany pola konfliktu i tym samym skupienia się na interesach stron, co sprzyja wypracowaniu porozumienia.

KONFLIKT RELACJI. Przyczyną powstania konfliktu relacji są silne emocje, stereotypy, uprzedzenia, niewłaściwa komunikacja, a czasem także przemoc. Strony komunikują się ze sobą, będąc nastawione na odwet, „zab za ząb”, żadna ze stron nie chce ustąpić. Żądzą nim silne emocje, wzburzenie, skupienie się na wytykaniu błędów oponenta, co powoduje niemożność wzajemnego wysłuchania. W każdym konflikcie

występują emocje. Niestety, to najczęstsze przyczyny sporów rodzinnych. Sposobem na ich rozwiązanie jest okazywanie i nazywanie uczuć, co zmniejsza napięcie, pozwala zrozumieć swoje i czyjeś emocje, tym samym szybciej wrócić do równowagi i wzmocnić relacje społeczne. To konflikt przeniesiony ze sfery interesów na sferę relacji.

Aby zaradzić takiemu konfliktowi, należy podjąć działania zmierzające do kontrolowania emocji. Niewątpliwie można taki stan osiągnąć poprzez odwoływanie się do wcześniej ustalonych zasad, do interesów poprzez wskazanie na indywidualne oczekiwania. Musimy pamiętać, że każdy ma prawo do posiadania emocji. Należy starać się budować pozytywne podejście do kwestii spornych.

KONFLIKT DANYCH. Występuje, gdy strony sporu nie dysponują niezbędnymi informacjami bądź czerpią wiedzę z innych źródeł i odmiennie ją interpretują. Warto zauważyć, że negatywne emocje, m.in. złość, stanowią niejednokrotnie przyczynę konfliktu polegającą na różnej ocenie faktów.

W celu zaradzenia sytuacji konfliktowej na tym polu konieczne jest dążenie do ujednoczenia danych. Niezbędne jest ujednoczenie sposobu zbierania danych i opracowanie wspólnych kryteriów ich oceny.

KONFLIKT INTERESÓW. Ten rodzaj konfliktu jest związany z niemożnością realizacji potrzeb, także tych psychologicznych, osiągnięcia celów. „Interesy” to rzeczy (niezaspokojone potrzeby posiadania określonych przedmiotów czy środków) lub obowiązki do wykonania. Niezaspokojenie ich prowadzi do frustracji, ta zaś prowadzi do walki o swoje. Najważniejsze jest w pełni wypowiedzenia „tego”, co jest dla każdej ze stron ważne, oraz wysłuchanie i zrozumienie potrzeb oponenta, podjęcie próby zmiany spojrzenia na spór z perspektywy drugiej strony – inaczej „spojrzenia na spór jej oczami”, „wejścia w jej buty”, poszukania pola, gdzie strony wzajemnie się nie wykluczają.

KONFLIKT WARTOŚCI. Konflikt wartości jest trudny w negocjowaniu, bowiem wynika z różnych systemów wartości, odmiennych światopoglądów. Dotyczy przekonań i wartości, w których nas wychowano, przykładowo religia, system wartości, priorytety. W sytuacjach konfliktowych na płaszczyźnie wartości warto szukać nadrzędnego celu wspólnego dla obu stron. Konieczne jest podjęcie próby zdefiniowania problemu na poziomie zachowań lub działań stron. W praktyce polega

to na unikaniu ataku słownego przez nieużywanie komunikatów „Ty nigdy”, „Ty zawsze” i mówieniu o zachowaniu, które nam przeszkadza, jednocześnie podkreślając nasze oczekiwania. Każdy z nas ma prawo do odmiennych poglądów. Niezbędne jest budowanie wzajemnego szacunku wobec odmiennych wartości.

KONFLIKT STRUKTURALNY. Ten konflikt wynika bezpośrednio ze struktury organizacji, tj. podporządkowania jednej ze stron, np. pracodawca – pracownik, rodzic – dziecko, nauczyciel – uczeń. Konflikt strukturalny nie dotyczy społecznych skłonności uczestników lecz oceny niewłaściwie zorganizowanego otoczenia, np. zbyt mała liczba zasobów (np. jedna drukarka na 30 osób), nieadekwatna powierzchnia terenu do ilości osób (np. bardzo zatłoczony autobus). Brak właściwej ilości rzeczy do potrzeb uczestników wcześniej czy później wywoła stres lub inne emocje stanowiące zapalnik do wybuchu sporu.

Zawsze należy właściwie doprecyzować role i odpowiedzialność za powierzone obowiązki. Środkiem zaradczym przeciwko potencjalnemu konfliktowi może być próba zamiany ról celem łatwiejszego zrozumienia stanowiska czy podejścia do problemu drugiej strony.

Wnioski. Analizując koło konfliktu i skupiając się na jego poszczególnych płaszczyznach, należy zastanowić się, na jakim polu znajdują się zwaśnione strony. Ta refleksja pozwala na właściwą reakcję i odpowiednie podejście do sporu celem pogodzenia stron konfliktu.

Częstą przyczyną utrudniającą rozwiązanie konfliktu jest jego kierowanie na inne płaszczyzny z koła Ch.W. Moore'a. Bywa również, że przenikają się one wzajemnie. Aby konflikt był możliwy do rozwiązania, musi zostać sprowadzony do jednej wspólnej płaszczyzny konfliktu.

Konflikty należy rozwiązywać. W społeczeństwie rozwiązujemy konflikty zarówno w sposób destruktywny, jak i konstruktywny.

Destruktywny sposób rozwiązania sporu polega na rywalizacji, która prowadzi do niszczenia siebie wzajemnie. Jest to walka nastawiona na wygraną kosztem drugiego człowieka. Trudno nazwać rozwiązaniem konfliktu wzajemne atakowanie siebie. Zawsze ktoś jest przegranym, a w niektórych przypadkach, gdzie dochodzi do znacznej eskalacji konfliktu, następują także konsekwencje i to nie tylko prawne. Taki sposób działania ma negatywny wpływ na każdą ze stron.

Dlatego też tak ważne jest nabycie umiejętności rozwiązywania sporów w sposób konstruktywny, który opiera się na współpracy. Strony nastawione są na rozwiązanie problemu. Niewątpliwie ten sposób rozwiązania sporu rozwija nas samych, pozwala na dalszą współpracę, nie tracimy czasu na stres, nerwy i działania odwetowe. Szukamy kreatywnych rozwiązań. Ten sposób rozwiązania sporów opiera się na wzajemnym szacunku i akceptacji poglądów, naszych odmienności, co jest konieczne w procesie prawidłowego komunikowania się.

Istnieje 5 sposobów rozwiązywania konfliktów: kompromis, współpraca, walka, uleganie i unikanie.

Gdy strony konfliktu poszukują wspólnej płaszczyzny porozumienia, to mówimy o **kompromisie**. W tym sposobie każda ze stron nie tylko zyskuje, ale również musi z czegoś zrezygnować. Zatem wypracowanie ugody wiąże się ze znalezieniem rozwiązania satysfakcjonującego strony tylko połowicznie.

Jednym z najbardziej efektywnych stylów rozwiązywania konfliktów jest **współpraca**. Jest to nastawienie na zabezpieczenie potrzeb i interesów oponenta bez rezygnacji z własnych. Opiera się na partnerstwie. Rozwiązanie sporu wiąże się właśnie ze wspólnymi dalszymi działaniami stron w przyszłości.

Bardzo często ludzie rozwiązują jednak konflikty przez **walkę**. Wygrana, której efektem jest własna wygrana kosztem drugiej strony. Przegrana oznacza porażkę, czasem „utrąę twarzy”.

Unikanie charakteryzuje zachowanie ludzi, którzy wycofują się z konfliktu. Na skutek silnych emocji, obniżonego poziomu własnej wartości wolą „ucieczkę” niż konstruktywne, w oparciu o argumenty rozwiązanie sporu. Unikanie konfliktu polega na fizycznym wycofaniu się i odwlekanii w czasie określonych działań, np. spotkania, w nadziei na samoistne rozwiązanie sporu. Osoby postępujące w ten sposób są przekonane, że ignorowanie, przemilczanie, brak podejmowania decyzji wyciszy konflikt i jest korzystniejsze niż jakakolwiek aktywność, np. dyskusja.

Uleganie to sposób rozwiązywania sporu polegający na przyjęciu metod i środków narzuconych przez przeciwnika w celu utrzymania z nim dobrych relacji, nawet kosztem własnego interesu.

5.2. Przebieg postępowania mediacyjnego

Specjalista w dziedzinie mediacji Christofer W. Moore wyszczególnił 12 etapów przebiegu mediacji. Opisany poniżej scenariusz przeprowadzenia postępowania mediacyjnego obejmuje najważniejsze jego etapy, w sposób ogólny uwzględniający uwagi Moore'a.

W pierwszej kolejności należy wskazać, że w sprawach karnych wszczęcie mediacji następuje na podstawie skierowania do mediacji przez organ prowadzący postępowanie. Skierowanie stron do postępowania mediacyjnego powinno mieć formę postanowienia, na co wskazuje § 8 ust. 1 r.p.m.k. W postanowieniu uprawniony organ powołuje do prowadzenia postępowania mediacyjnego w konkretnej sprawie instytucję lub osobę godną zaufania spośród wpisanych do wykazu (prowadzonego przez prezesa danego sądu okręgowego). W postanowieniu powinny być zawarte informacje dotyczące instytucji, a dokładnie jej nazwa lub imię i nazwisko mediatora wyznaczonego do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego, dane osobowe pokrzywdzonego i oskarżonego (podejrzanego) oraz zarzucany mu czyn wraz z podaniem kwalifikacji prawnej, jak również dane umożliwiające skontaktowanie się mediatora ze stronami. Kierujący sprawę do mediacji udostępnia akta mediatorowi, tj. informacje z akt sprawy w zakresie niezbędnym do przeprowadzenia tego postępowania, dlatego w postanowieniu powinien być zawarty sposób udostępnienia akt w danej sprawie. Nie udostępnia się mediatorowi materiałów objętych tajemnicą państwową, służbową i zawodową lub materiałów dotyczących stanu zdrowia oskarżonego (pokrzywdzonego), opinii o nim, danych o karalności, danych mogących mieć wpływ na odpowiedzialność karną innych oskarżonych w tej sprawie a nieuczestniczących w mediacji.

Udostępnienie akt mediatorowi następuje w obecności pracownika organu prowadzącego postępowanie karne. W uzasadnionych przypadkach organ ten może zarządzić wydanie mediatorowi kserokopii dokumentów z akt sprawy lub zezwolić na sporządzenie odpisów niezbędnych dla przeprowadzania mediacji. Wówczas mediator przechowuje odpisy, kserokopie i notatki z akt sprawy tak, aby uniemożliwić zapoznanie się z nimi osób postronnych i zwraca je wraz ze sprawozdaniem z przebiegu i wynikiem postępowania mediacyjnego. W końcu

musi zostać określony termin zakończenia postępowania mediacyjnego, z uwzględnieniem art. 23 a § 2 k.p.k.

Gdy mediatorowi zostanie doręczone zlecenie w formie postanowienia, podejmuje czynności związane z prowadzeniem mediacji. Pierwszym etapem przebiegu postępowania mediacyjnego jest **przygotowanie do mediacji**. Sposób przygotowania do mediacji nie został w żaden sposób uregulowany. W tej kwestii pozostawiono mediatorom całkowitą dowolność. Niewątpliwie mediator powinien dokonać diagnozy konfliktu. Na podstawie otrzymanych informacji z sądu bądź zapoznania się z aktami sprawy dowiadyuje się, kim są strony, czy mają pełnomocników i obrońców i czego dotyczy spór. Mediator ma również możliwość oceny swojej bezstronności i neutralności. Zatem zasadne wydaje się pytanie czy mediator, czytając akta, nie dokona oceny okoliczności zdarzenia oraz stron postępowania, tym samym czy będzie potrafił zachować nadal bezstronność. Z całą pewnością, mając wiedzę w przedmiocie postępowania, jak również znając koło Moore'a, mediator jest w stanie dokonać diagnozy konfliktu bez konieczności poznania źródła sporu bezpośrednio z rozmów ze stronami, tym samym skracając czas mediacji. Do fazy przygotowania do mediacji należy również ustalenie terminu i wskazanie miejsca spotkania mediacyjnego przez skontaktowanie się ze stronami lub ich pełnomocnikami i obrońcami. Jeśli stronę reprezentuje fachowy pełnomocnik, kontakt następuje bezpośrednio z nimi, a nie ze stroną. Nie jest prawidłowe w ustalaniu warunków spotkania pomijanie fachowych pełnomocników i bezpośrednie kontaktowanie się ze stronami. Niektóre sądy przyjęły zasadę umawiania terminu mediacji w trakcie rozprawy sądowej, dzwoniąc bezpośrednio do mediatora. Tym samym mediator nie jest obciążony obowiązkiem ustalania daty spotkania mediacyjnego.

Kolejnym etapem jest **spotkanie ze stronami**. Mediator po przywitaniu się ze stronami rozpoczyna spotkanie tzw. monologiem mediatora. Istnieje możliwość już na samym początku postępowania spotkania się z każdą ze stron na osobności. Nie jest zatem obowiązkowe spotkanie się ze stronami wspólnie. Jednakże zawsze pierwsze spotkanie ze stroną/stronami mediator rozpoczyna monologiem. Monolog mediatora to mowa, której treścią są niezbędne informacje o mediacji: wyjaśnienie pojęcia mediacji, omówienie jej celu

i zasad oraz nakreślenie roli mediatora, jak również przebiegu samego postępowania. Mediator również informuje strony o kosztach postępowania, które w sprawach karnych i nieletnich pokrywane są z sum Skarbu Państwa oraz rozliczane w orzeczeniu kończącym postępowanie. Mediator może zaproponować stronom wskazanie zasad i reguł, które obowiązywałyby w trakcie postępowania. Pamiętać należy, że na przyjęcie proponowanych zasad muszą wyrazić zgodę obie strony.

Po wyjaśnieniu wszelkich kwestii związanych z mediacją i obowiązującymi zasadami dochodzi do fazy **prezentacji stanowisk przez strony**. Etap ten umożliwia każdej ze stron swobodne wypowiedzenie się, w celu przedstawienia swoich potrzeb, oczekiwań i wyrażenia emocji.

Na tym etapie następuje **tzw. wentylacja**, tj. samoczynny proces wyrażania przez strony emocji, która w literaturze wskazywana jest jako odrębna faza postępowania mediacyjnego. Mediator podczas prezentowania stanowisk przez strony zbiera informacje o przedmiocie konfliktu. W przypadku narastającego napięcia między stronami, mediator, aby zapobiec eskalacji konfliktu, powinien odbywać ze stronami **spotkania na osobności**, które stanowią również etap postępowania mediacyjnego. Podczas spotkań na osobności, zwanych także indywidualnymi, następuje m.in. wyciszenie emocji, kontynuacja prezentacji stanowisk oraz może nastąpić formułowanie propozycji rozwiązań. Na tym etapie mediator nadal pamięta o zasadzie poufności i zakazie ujawniania drugiej stronie informacji zastrzeżonych przez jedną ze stron. Na kolejnym etapie postępowania następuje **wyjaśnienie wszelkich zagadnień**, doprecyzowanie faktów, które strony chcą przedyskutować. Jest to również etap **przedstawienia propozycji ugodowych**. W przypadku impasu mediator kontynuuje spotkania na osobności, jednocześnie stosuje tzw. podsumowania i parafrazy. Sprawdza również realność proponowanych rozwiązań. Po wypracowaniu propozycji ugodowych następuje ich **weryfikacja (propozycja rozwiązania sporu – jej realność) i ostatecznie podpisanie ugody**, którą mediator wraz ze sprawozdaniem z mediacji składa do organu zlecającego postępowanie.

5.3. Wybrane techniki usprawniające komunikację oraz wspierające rozwiązywanie konfliktów

Mediator jest osobą, która musi posiadać tzw. umiejętności miękkie, m.in. umiejętność komunikowania się. Podstawowym narzędziem pracy mediatora jest aktywne słuchanie, które stanowi komunikację werbalną i niewerbalną. Poniżej zostaną omówione jedne z podstawowych i niezbędnych technik usprawniających pracę mediatora i ułatwiających komunikację nie tylko podczas spotkań mediacyjnych, ale także w życiu codziennym. Umiejętność komunikowania się jest niezwykle ważna, bowiem pozwala na eliminację w znacznym stopniu konfliktów w każdej sferze życia.

Techniki komunikowania się:

1. **odzwierciedlenie uczuć** – powiedzenie, że rozumiemy, co rozmówca odczuwa. Innymi słowy jest to nazwanie uczuć, które widzimy lub o których słyszymy. Tym samym następuje umożliwienie mówiącemu dokonania oceny swoich stanów emocjonalnych i powzięcia informacji, jak jego stan jest odbierany przez otoczenie: np. „Widzę, że jesteś bardzo smutna, gdy opowiadasz o tym zdarzeniu”, „Słyszę radość w Twoim głosie, czy tak?”;
2. **parafraza** – polega na powtórzeniu uzyskanych informacji swoimi słowami z jednoczesnym oczekiwaniem potwierdzenia bądź zaprzeczenia interpretacji dokonanej przez nadawcę. Najczęściej parafrazę zaczyna się słowami: „Powiedziałeś/aś przed chwilą, że...”, „Mówiłeś/aś, że...”, „Czy dobrze Cię zrozumiałam/em...”, „chodzi o to, że...”, „Z tego co mówisz, rozumiem, że...”;
3. **podsumowanie** – narzędzie, które pozwala na dostrzeżenie, uporządkowanie ważnych treści i faktów, które były przedmiotem rozmowy. Poprzez podsumowanie podkreślamy wypracowane ustępstwa lub rozpoznane różnice, nad którym strony będą pracowały na dalszym etapie postępowania, np.: „Wydaje się, iż najważniejszymi kwestiami, które poruszycie dotąd są...”, „Czy coś pominąłem/am?” „Podsumowując/reasumując, ustaliliśmy, że...”. Technika ta pozwala mediatorowi również zbadać, jak ważne są dla stron deklarowane cele i jak sztywne są zajmowane

przez nie stanowiska. Podsumowanie jest techniką stosowaną na każdym etapie postępowania mediacyjnego;

4. **koncentrowanie się na przeszłości** – bardzo często w konflikcie koncentrujemy się na przeszłości, wzajemnym wypominaniu i atakowaniu. „Rozgrzebujemy” zdarzenia przeszłe, których nie możemy już cofnąć. Skupienie się na tym, co już było, powoduje, że umacniamy się na swoich stanowiskach, „okopujemy się”, nie idziemy do przodu, nie szukamy rozwiązań. Mediator uświadamia strony, że przeszłości nie da się już zmienić, za to na przyszłość w danej chwili mają wpływ. Najprostszym sposobem kierowania uwagi stron na przyszłość jest zadawanie pytań o skutek, np. „Co stanie się, jeśli przyjmiecie proponowane rozwiązania?”, „Jakie są oczekiwania w związku z zaistniałą sytuacją?”, „Jaki będzie skutek, jeśli nie uda nam się wypracować porozumienia?”;
5. **docenienie** – może być wyrażone przez werbalne docenienie wysiłków naszego rozmówcy, np. „Dziękuję, że poświęciłeś swój czas i przyszedłeś na spotkanie”;
6. **klaryfikacja** – pomaga w zdobyciu większej ilości informacji, zrozumienia tego, co zostało powiedziane, ułatwia rozmówcy dostrzeżenia innego punktu widzenia. Wyraża się prośbą o dokładniejsze wyjaśnienie zagadnienia.

Stosując powyższe techniki, jesteśmy w stanie minimalizować powstawanie konfliktów, a powstałe łagodzić. Istotne jest także posiadanie zdolności kierowania zachowaniami niewerbalnymi w połączeniu z werbalnymi wypowiedziami. Jeśli nasze gesty współgrają ze słowami, jesteśmy odbierani przez otoczenie jako wiarygodni, wzbudzamy zaufanie. Utrzymywanie z rozmówcami kontaktu wzrokowego daje im poczucie zainteresowania rozmową. Ważna jest również postawa ciała rozmówcy: powinien być swobodnie, lekko pochylony w stronę osoby, z którą prowadzi konwersację, nie powinien mieć założonych rąk tylko wygodnie ułożone, a dłonie otwarte, co obrazuje postawę otwartości. Potakiwania, skinienia głową oraz wtrącenia typu „rozumiem”, „tak” wskazują, że słuchamy wypowiedzi. Wpływa to zachęcająco na mówiącego.

Mediator pracuje, zadając stronom pytania. Wyszczególnić możemy pytania zamknięte oraz otwarte. Pytania zamknięte nie rozwijają wypowiedzi, a zamykają rozmowę. Zaczynają się m.in. od słów: „czy?” (odpowiedź: tak lub nie), „gdzie?” (odpowiedź: w kinie), „kiedy?” (odpowiedź: jutro), „ile?” (odpowiedź: 5). Pytania otwarte pomagają w szukaniu motywów stron, w rozwinięciu wypowiedzi. Posługują się np. słowem „dlaczego?”, zmuszając rozmówcę do odpowiedzi wyjaśniającej czy argumentującej. Wyróżnia się jeszcze inne rodzaje pytań, m.in. sugerujące, hipotetyczne.

Reasumując, mediator, stosując techniki poprawiające komunikację pomiędzy stronami, uświadamia im, że zrozumienie czyjś punkt widzenia nie oznacza jeszcze jego akceptacji. Uruchamia bezpośrednią komunikację między stronami poprzez zwracanie się do siebie wprost, a nie kierowanie wypowiedzi tylko do mediatora. Dopiero gdy strony są zdolne do wzajemnego słuchania i rzeczowej rozmowy, stwarza szanse na zrozumienie wzajemnych potrzeb i oczekiwań.

5.4. Zakończenie postępowania mediacyjnego i jego efekty

Przeprowadzenie postępowania mediacyjnego musi zostać utrwalone w formie pisemnej, tj. sprawozdaniem. Mediator po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego sporządza pisemne sprawozdanie i niezwłocznie przedstawia je organowi, który skierował sprawę do takiego postępowania. Sprawozdanie powinno zawierać: sygnaturę akt sprawy, nazwę instytucji lub imię i nazwisko osoby godnej zaufania przeprowadzającej postępowanie mediacyjne, informacje o liczbie, terminach i miejscach spotkań indywidualnych oraz wspólnych, a także wskazanie osób biorących w nich udział, informację o wynikach postępowania mediacyjnego, podpis mediatora, a w razie zawarcia ugody – ugodę jako załącznik do sprawozdania. Sporządzając sprawozdanie, należy pamiętać o przestrzeganiu zasady zaufania. Mediator nie utrwała na piśmie stanowisk stron, nie opiniuje i nie wyciąga żadnych wniosków. Mediator nie jest organem ani rozstrzygającym, ani opiniującym i obowiązuje go zasada poufności. Sporządzanie protokołu zgodnie z zasadą zaufania

daje stronom poczucie bezpieczeństwa i gwarancję zachowania poufności spotkań mediacyjnych.

5.5. Mediacja w sprawach karnych

Mediacja w sprawach karnych, co zostało wskazane wyżej, różni się od postępowania mediacyjnego w sprawach cywilnych i rodzinnych przede wszystkim kryteriami kierowania spraw do mediacji oraz faktem, że zawarta w jej wyniku ugoda nie kończy postępowania w sprawie, a tylko może mieć wpływ na rozstrzygnięcie wydawane przez sąd. Sąd bierze jedynie pod uwagę wyniki mediacji, które mogą mieć wpływ na ostateczne rozstrzygnięcie sporu.

W postępowaniu mediacyjnym w sprawach karnych istotny jest czynnik czasu. Zgodnie z art. 23a § 2 k.p.k. postępowanie mediacyjne nie powinno trwać dłużej niż miesiąc. Wskazany termin należy traktować jako termin instrukcyjny. Taki termin ma charakter porządkowy i nie jest bezwzględnie wiążący, jednak nie powinien być nadmiernie przekroczony. Przekroczenie terminu musi być uzasadnione charakterem danej sprawy, np. szczególną sytuacją pokrzywdzonego bądź dalece zaawansowanym stopniem prowadzonej mediacji, rokującej dla stron pomyślne zakończenie. Mediacja w postępowaniach karnych z reguły kończy się na jednym, dwóch spotkaniach. Niewątpliwie mają na to wpływ oczekiwania stron. Pokrzywdzony chce uzyskać naprawienie szkody w jak najkrótszym czasie, a sprawca – jak najłagodniejszy wyrok. W ten sposób żadnej ze stron nie zależy na przedłużaniu postępowania mediacyjnego, a co za tym idzie postępowania karnego.

Mediatora wiąże termin określony przez organ, który skierował sprawę do mediacji. Upływ tego terminu obliguje mediatora do sporządzenia sprawozdania z przebiegu postępowania bez względu na wynik bądź etap prowadzonych mediacji. Sprawozdanie powinno zawierać wskazanie przyczyny bezskutecznego upływu terminu.

Sprawozdania nie należy traktować jako kończącej mediację, bowiem to organ procesowy, po zapoznaniu się z jego treścią, podejmuje decyzję co do dalszego postępowania. Możliwe jest kontynuowanie mediacji w dodatkowo wyznaczonym terminie.

Mediacja ma na celu nie tylko wygaszenie konfliktu między stronami, lecz również przyspieszenie postępowania. Nie może być więc tak, iż sprawa zostanie oddana do postępowania mediacyjnego bez określania terminu jego przeprowadzenia, bo mogłoby to spowodować, że strony zaczęłyby przedłużać negocjacje, chcąc uzyskać najbardziej korzystne dla siebie porozumienie, zdając sobie sprawę, iż nie ma żadnych rygorów czasowych. Dlatego sąd, kierując sprawę do mediacji, określa czas jej trwania na 1 miesiąc. Okresu trwania postępowania mediacyjnego nie wlicza się do czasu trwania śledztwa lub dochodzenia, a także postępowania sądowego.

O pozytywnych efektach mediacji można mówić wówczas, gdy strony dobrowolnie dojdą do porozumienia i będą nim usatysfakcjonowane, a sprawca przyjmie na siebie zobowiązania i wywiąże się z nich. Zawarcie porozumienia z reguły następuje po osiągnięciu przez strony optymalnego stanu psychicznego, który odzwierciedla stopień, w jakim korzystały one z oferty mediacji. Korzyści, jakie płyną z mediacji, nie da się zakwestionować. Niezależnie od stopnia korzyści osiągniętej przez stronę należy pamiętać, że na mediacji nikt nie traci, nawet w przypadku jej fiaska, gdy istnieją już materialnoprawne i procesowe możliwości kompensacji na rzecz pokrzywdzonego.

Efektom mediacji mogą być dla pokrzywdzonego korzyści o charakterze emocjonalno-moralnym oraz materialnym w postaci zadośćuczynienia finansowego, choćby było ono symboliczne. Naprawienie szkody czy zadośćuczynienie jest oczywiście możliwe na gruncie prawa karnego, jednakże na podstawie ugody zawartej w toku mediacji pokrzywdzony ma możliwość kompensacji bez oczekiwania na wynik procesu karnego, częstego trwającego miesiącami. W każdej fazie postępowania każda ze stron może wycofać się z mediacji, co stwarza poczucie większej możliwości kształtowania procesu i aktywnego uczestnictwa w rozwiązywaniu konfliktu. Aktywność w zakresie rozwiązania sporu, i nadania mu ostatecznej formy, połączona z poznaniem sprawcy sprzyja szybszemu odreagowaniu przez pokrzywdzonego jego negatywnych emocji. Również pozwala na zmniejszenie poczucie zagrożenia ze strony sprawcy. Pokrzywdzony ma możliwość poznania motywów działania sprawcy, jak też uzyskania odpowiedzi na nurtujące go pytania. Praktyka wskazuje, że dla większości pokrzywdzonych

ważne jest uzyskanie od sprawcy przeprosin. Pojednanie, zawarcie ugody pozwala uniknąć rozprawy sądowej i ponownego przeżywania przykrego, czasem traumatycznego zdarzenia jawnie i publicznie, bo taki jest charakter rozprawy.

Nasuwa się pytanie, czy z postępowania mediacyjnego korzyści może osiągnąć sprawca. Przede wszystkim celem mediacji jest uświadomienie sprawcy, że wyrządził krzywdę, która wymaga zadośćuczynienia. Często jednak sprawca początkowo odbiera mediację jako możliwość uniknięcia odpowiedzialności karnej lub przynajmniej jej złagodzenie. Faktem jest, że w wyniku mediacji oraz naprawienia szkody czy zadośćuczynienia może mieć szansę na uniknięcie surowszego rodzaju kary. Sąd, biorąc pod uwagę wynik mediacji, jeśli zostaną spełnione przesłanki, może orzec niższy wymiar kary bądź warunkowo umorzyć postępowanie karne. Zatem sprawca ma szansę na uniknięcie odizolowania od rodziny i społeczeństwa, a tym samym społecznej stygmatyzacji (tzw. „przyklejenie etykiety”). Udział sprawcy w mediacji pozwala mu zrozumieć konsekwencje swojego czynu, ma możliwość wyrażenia żalu z powodu wyrządzonej szkody. Ponadto ma możliwość wskazania motywów działania, swojego „usprawiedliwienia”. Może też wyrazić chęć zadośćuczynienia zarówno materialnego, jak i moralnego.

Jedną z głównych korzyści skierowania stron na mediację jest odciążenie wymiaru sprawiedliwości przez zmniejszenie ilości spraw karnych rozpoznawanych na rozprawie. Istnieje możliwość, że na skutek zawartej przed mediatorem ugody sąd warunkowo umorzy postępowanie lub oskarżony złoży wniosek o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego na rozprawie. Zmniejszenie liczby postępowań obniża koszty wymiaru sprawiedliwości m.in. dzięki zmniejszeniu liczby zaangażowanych sił i środków oraz dzięki większym możliwościom stosowania środków probacyjnych. Pozwala na zmniejszenie liczby spraw cywilnych o odszkodowania za szkody wyrządzone przestępstwem. Przede wszystkim prowadzi do odciążenia systemu sprawiedliwości od zajmowania się mniej poważnymi przestępstwami, dzięki czemu koncentruje się on na przestępstwach uznawanych za najgroźniejsze. Można stwierdzić, że mediacja i płynące z niej korzyści sprzyjają wzrostowi zaufania społeczeństwa do wymiaru sprawiedliwości.

Proces mediacji nawiązuje do codziennych sytuacji, w których łagodzenie różnych konfliktów następuje poza formalnym procesem sądowym. Mediacja wpływa na świadomość współtworzenia pokoju społecznego. Mediacja z ekonomicznego punktu umożliwia oszczędności finansowe w budżecie państwa. Zwiększa poczucie bezpieczeństwa społeczeństwie dzięki większej szansie na prawidłową resocjalizację sprawców, a przez to ograniczenie liczby recydywistów. W szerszym zakresie może prowadzić do poprawy komunikacji społecznej. Zapewnia także większą świadomość prawną oraz zwiększa tolerancję względem siebie osób trzecich.

5.6. Postępowanie mediacyjne w sprawach z nieletnimi

Mediacja, w której uczestniczą nieletni sprawcy czynu karalnego, jest postępowaniem szczególnym z uwagi na występowanie w nim osoby nieletniej. W tego rodzaju sprawach mediacja ma aspekt wychowawczy, który może spowodować pozytywne zmiany w zachowaniu nieletniego. Również i w tym postępowaniu jest niezbędna zgoda na mediację. W postępowaniu w sprawach nieletnich krąg podmiotów dotyczy nie tylko pokrzywdzonego i nieletniego, ale także ich opiekunów prawnych. Na każdym etapie postępowania istnieje możliwość cofnięcia zgody na mediację.

Do niedawna, analizując postępowanie w sprawach nieletnich, niezbędne było powołanie się na ustawę z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 969 ze zm.). Została ona uchylona przez ustawę z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. poz. 1700 ze zm.). Zarówno w poprzednim stanie prawnym, jak i obowiązującym przepisy ustawy nie ograniczają możliwości wszczęcia mediacji pomimo braku takiej dyspozycji wprost. Zgodnie z art. 2 i 3 w.r.n. powodem podjęcia jakichkolwiek działań powinno być dopuszczenie się przez nieletniego czynu karalnego lub wykazywanie przejawów demoralizacji. Są to dwie różne treściowo i jakościowo podstawy. Istota mediacji wyraża się w tym, żeby sprawca i pokrzywdzony próbowali rozwiązać problem, jaki wynikł z faktu określonego zachowania nieletniego. Taka sytuacja może mieć

miejsce jedynie wtedy, gdy naruszył on jakieś dobro prawnie chronione innej osoby. Jest to właściwe czynowi zabronionemu. Odrębną kwestią jest sama kwalifikacja prawna zachowania nieletniego. Może ono wyczerpywać ustawowe znamiona czynów zabronionych określonych w kodeksie karnym lub wykroczeń. Zauważyć jednak należy, że odmienna kwalifikacja czynu będzie zależeć od wieku sprawcy, tzn. w zależności od wieku młodego człowieka takie samo zachowanie będzie inaczej traktowane i w konsekwencji stosowane będzie inne postępowanie. Jeżeli jest to osoba w przedziale od 13 do 17 lat, można mówić o czynie karalnym. W przypadku nieletnich poniżej 13 roku życia będzie to przejaw demoralizacji. Z prawnego punktu widzenia nie istnieje dolna granica wiekowa sprawcy, poniżej której nie można byłoby skierować stron na mediacje. Decyzję w tym zakresie pozostawiono organom, które, kierując się logiką, decydują o wszczęciu takiego postępowania. Na podstawie obecnie obowiązujących przepisów wydaje się niedopuszczalne skierowanie do mediacji przez policję. Postępowanie wyjaśniające jest tu bowiem prowadzone przez sędziego rodzinnego, a policja ma za zadanie zebrać oraz utrwalić dowody czynów karalnych wymienionych w ustawie, a i to jedynie w przypadkach niecierpiących zwłoki, a następnie powinna niezwłocznie przekazać sprawę sędziemu rodzinnemu. Skoro wśród tych uprawnień nie zostało wymienione przekazanie sprawy do postępowania mediacyjnego, to jest to zabronione.

Najczęstszymi przypadkami spraw, w których prowadzone są mediacje, są bójka lub zniszczenie cudzego mienia. Czasem młodzi ludzie, nie mając pasji czy nie wiedząc, co zrobić z wolnym czasem, szukają wrażeń, nie zastanawiając się nad konsekwencjami swoich czynów. Pokrzywdzonemu – np. właścicielowi mienia – samo postępowanie może nie przynieść oczekiwanego efektu. Młodzi ludzie mogą zostać ukarani, zaś on sam straci czas w sądzie na rozprawach. Ukaranie nieletnich może także nie przynieść efektów w postaci resocjalizacji. Istnieje zatem możliwość ustalenia w drodze mediacji choćby sposobu uczestniczenia nieletnich sprawców w naprawieniu przez nich wyrządzonych szkód, np. wykonanie prac porządkowych, pomalowanie zniszczonych rzeczy. Zwróćmy uwagę, że nałożenie kar pieniężnych w przypadku nieletnich staje się niemożliwe do wykonania przez nich samych, jeśli nie

posiadają środków finansowych lub nie zarabiają. W rzeczywistości konsekwencje finansowe ponoszą rodzice. Dlatego też taka kara nie ma przełożenia na cel wychowawczy nieletniego, bowiem nie poniesie on żadnych bądź niewielkie konsekwencje swoich czynów.

W trakcie postępowania mediacyjnego nieletni sprawca poznaje pokrzywdzonego i jego emocje, co pozwala na zrozumienie swojego zachowania i wzbudzenie poczucia odpowiedzialności za własne czyny. Natomiast pokrzywdzony może dowiedzieć się, dlaczego stał się ofiarą, oraz w krótszym czasie uzyskać naprawienie szkody. Powyższy przykład obrazuje obopólne korzyści tak dla stron, jak też dla wymiaru sprawiedliwości, który m.in. nie prowadzi długotrwałego postępowania, w efekcie czego zostają zmniejszone koszty postępowania, które pokrywane są przez Skarb Państwa.

5.7. Rola mediacji w kategorii przestępstw przeciw rodzinie

Przestępstwa dokonane na tle rodzinnym są sprawami bardzo trudnymi, bowiem dotyczą osób bliskich, związanych emocjonalnie. Najczęstszymi przestępstwami z tej kategorii są znęcanie się psychiczne bądź fizyczne, przestępstwa na tle seksualnym czy pobicia. W takich przypadkach niezbędne jest zapewnienie bezpieczeństwa pokrzywdzonemu. Najczęściej odbywa się to przez odizolowanie sprawcy przestępstwa od pokrzywdzonego. Zdarza się, że osoba pokrzywdzona ucieka do najbliższej rodziny, znajomych czy instytucji: pomocowych, np. do placówki pomocy ofiarom znęcania. W toku postępowania sposobem zabezpieczenia jego prawidłowości, a wyjątkowo także zapobiegnięcia nowemu przestępstwu wobec pokrzywdzonego, jest zastosowanie środków zapobiegawczych, np. zakaz zbliżania się i kontaktowania, nakaz opuszczenia lokalu zajmowanego z pokrzywdzonym, a nawet tymczasowe aresztowanie. Próbą podjęcia skutecznej walki z przestępstwem przemocy w rodzinie i zapewnienia bezpieczeństwa ofiarom jest ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1249).

Niestety przestępstwo znęcania się często nie kończy się wraz z uprawomocnieniem się wyroku sądu karnego. Najczęściej taki wyrok

stanowi początek kolejnych „walk” na sali sądowej. Chcąc uniknąć np. mieszkania ze sprawcą, pokrzywdzony decyduje się na rozstanie przez wystąpienie do sądu o orzeczenie rozwodu bądź separacji, co wiąże się z kolejną konfrontacją ze sprawcą. Częstym problemem jest kwestia sprawowania opieki nad dziećmi, ewentualnego prawa do kontaktów z nimi, władzy rodzicielskiej, alimentów, a także podział majątku dorobkowego. W takich przypadkach nie dochodzi do zaspokojenia potrzeb pokrzywdzonego, a wręcz przeciwnie – ponosi on dodatkowe koszty związane ze stresem, zdrowiem i poświęconym czasem. Tego rodzaju konsekwencje bardzo często odstraszą ofiary przed podjęciem jakichkolwiek działań i często tkwią one w relacjach, w których stosowana jest wobec nich przemoc. Pomimo że stosowanie przemocy, co zostało wyżej już podkreślone, jest przeciwwskazaniem do mediacji, to skierowanie stron do mediacji może być korzystnym narzędziem w rozwiązywaniu wyżej wymienionych kwestii (rozwód, alimenty, opieka nad dziećmi, podział majątku) i tym samym pozwoli uniknąć wieloletnich procesów i „walk” na sali sądowej. W związku z tym, że brak jest uregulowania co do treści ugody, doktryna stoi na stanowisku, że w treści ugody powinno być zawarte zobowiązanie osobiste, jak i wywołujące skutki prawne. Z badań wynika, że w treści ugody znajdują się sformułowania takie jak: „sprawca nie bierze udziału w awanturach w domu”, „nie używa wulgaryzmów”, „sprawca weźmie udział w terapii (dla alkoholików, sprawców przemocy)”, „sprawca będzie uiszczal alimenty, płacił czynsz”, „sprawca upoważni do odbioru za niego wynagrodzenia za pracę”, „sprawca pomaluje mieszkanie”. Ugody zawierają także zobowiązania po stronie ofiary przestępstwa, np. umożliwienie sprawcy kontaktów z dzieckiem dwa razy w tygodniu.

Istnieje możliwość zawarcia przez strony w ugodzie mediacyjnej postanowień, które służą zaspokojeniu potrzeb pokrzywdzonego, a które w tradycyjnym postępowaniu sądowym w ogóle nie zostałyby zaspokojone albo pokrzywdzony musiałby bardzo długo na nie czekać. Zdarza się także, że może nie dojść do zawarcia ugody, bowiem oczekiwania pokrzywdzonego są nie do zaakceptowania przez sprawcę. Pokrzywdzony przyjmuje bowiem postawę nadmiernie roszczeniową lub możliwości sprawcy, także te osobowe, przerastają go i nie jest w stanie spełnić oczekiwań ofiary.

Jeśli dojdzie do wypracowania porozumienia, to powtórzenie treści ugody w wyroku ma charakter prawnie wiążący. Zatem mediacja jest oznaką wywiązania się z przyjętych na siebie zobowiązań przez strony postępowania. Istotę przemocy domowej stanowi konflikt między ofiarą a sprawcą i dlatego sędziowie często poszukują rozwiązań w mediacji na znacznie szerszej płaszczyźnie, tj. zakończenia licznych przyszłych sporów i niedopuszczenia do dalszej eskalacji konfliktów, a przede wszystkim ochrony poszkodowanych.

6. Mediacja na różnych etapach postępowania karnego

6.1. Rola organów ścigania w kierowaniu spraw do mediacji

Inicjatywa policji w kierowaniu spraw do mediacji

Pod rządami wcześniej obowiązujących przepisów, tj. art. 320 § 1 i art. 339 § 4 k.p.k., ustawodawca ograniczył kierowanie spraw do mediacji tylko do określonego stadium postępowania. Na mocy obecnie obowiązującego art. 23a § 1 k.p.k. nie ma już ograniczenia i mediacja jest dostępna we wszystkich stadiach postępowania karnego. Taka regulacja pozwala na większą swobodę organów w kierowaniu spraw do mediacji. Obecnie podstawowym kryterium w podejmowaniu decyzji o skierowaniu sprawy do mediacji – oprócz zgody obu stron – jest wystąpienie z wnioskiem i rodzaj konfliktu, który łączy strony.

Postępowanie przygotowawcze może prowadzić bądź policja, bądź prokurator. Do mediacji sprawa może być skierowana z inicjatywy organu. W literaturze nie ma zgodności co do tego, kto powinien odbierać zgodę stron na przeprowadzenie takiego postępowania. Postuluje się, by obowiązek ten został przeniesiony z organu na mediatora. Każde z rozwiązań ma swoje pozytywne strony. Wydaje się, że ostateczną zgodę stron powinien odbierać mediator (co ma miejsce w praktyce). Dopiero bowiem osoba odpowiednio przygotowana do prowadzenia mediacji jest w stanie wytłumaczyć stronom jej ideę, cele oraz potencjalne korzyści.

Rozwiązanie przyjęte w art. 23a § 2 k.p.k. wydaje się szczególnie korzystne dla organów ścigania, bowiem obecnie żaden z przepisów nie zabrania prowadzenia czynności procesowych w trakcie trwania postępowania mediacyjnego. Stąd policja zyskuje dodatkowy miesiąc na prowadzenie postępowania przygotowawczego, który nie jest wliczany do żadnych terminów procesowych.

Zastanawiająca jest kwestia dopuszczalności perswazji w stosunku do podejrzanego, aby porozumiał się z pokrzywdzonym i dokonał restytucji (naprawił szkodę). Restytucja jest szczególnym rodzajem wpływu interpersonalnego, który przy zachowaniu zasady *fair play* nie stanowi wykorzystania błędu lub wprowadzenia w błąd, ani też zmuszania do określonego zachowania czy szantażu, które nasuwałyby wątpliwości pod względem moralnym i prawnym. Jest to więc tylko określone traktowanie podejrzanego w toku jego przesłuchania, oparte na tzw. kierowaniu refleksyjnym, polegającym na przekazywaniu odpowiednich informacji dających podstawę do podejmowania przez niego pewnych decyzji. Organy ścigania niewątpliwie powinny w toku przesłuchania podejrzanego informować go o możliwości rozwiązań i korzyści z mediacji. O tych przepisach powinien być również poinformowany pokrzywdzony, aby mógł mieć świadomość prawną, co do skutków swoich decyzji w zakresie ewentualnego porozumienia się z podejrzanym.

W literaturze przedmiotu znajdujemy pytanie o to, czy postanowienie o skierowaniu sprawy do postępowania mediacyjnego, wydane przez policję, podlega zatwierdzeniu prokuratora lub czy na policji spoczywa przynajmniej obowiązek poinformowania go o tym fakcie. Z dyspozycji art. 325e § 2 k.p.k. wynika, jakie postanowienia wydawane przez organ prowadzący dochodzenie podlegają zatwierdzeniu prokuratora. Nie jest wśród nich wymienione postanowienie o skierowaniu sprawy do mediacji. Żaden z przepisów nie formułuje również obowiązku informowania prokuratora o tym fakcie. Jednakże logiczne jest, że skoro prokurator zatwierdza postanowienia wydane przez policję, to również postanowienie o skierowaniu sprawy do mediacji powinno zostać przez niego zatwierdzone. Zasadne jest przyjęcie, iż prokurator powinien być przynajmniej o nim poinformowany, bowiem to on sprawuje nadzór nad postępowaniem (dochodzeniem) prowadzonym przez policję.

Rola prokuratora w kierowaniu spraw do mediacji

Skierowanie sprawy do postępowania mediacyjnego w postępowaniu przygotowawczym uzależnione jest, co już zostało wyżej wskazane, od organu prowadzącego postępowanie. Sprawę może skierować do mediacji także prokurator. Jeśli mediacja może dobrze przysłużyć się interesom stron konfliktu i wymiaru sprawiedliwości, należałoby po prostu z niej korzystać zawsze wtedy, gdy konflikt ze swej istoty nadaje się do rozwiązania na drodze postępowania mediacyjnego, a okoliczności jego zaistnienia nie budzą wątpliwości.

Prokurator, kierując sprawę do mediacji, uwzględnia odpowiednie kryteria (m.in. gotowość do mediacji, okoliczności sprawy nie budzą wątpliwości). Każdą sprawę należy rozważyć indywidualnie. Skierowanie stron do postępowania mediacyjnego może nastąpić wówczas, gdy ma to znaczenie dla wystąpienia prokuratora do sądu z wnioskiem np. o warunkowe umorzenie postępowania (art. 336 § 1 k.k.) czy skazanie oskarżonego bez przeprowadzenia rozprawy (art. 335 § 1 k.k.) oraz z wnioskiem w przedmiocie kary (np. złagodzenia kary, zastosowania środków probacyjnych lub środków karnych orzeczonych na posiedzeniu bez przeprowadzenia rozprawy), co wynika wprost z treści art. 53 § 3 k.k., nakazującego branie pod uwagę przy wymiarze kary pozytywnych wyników mediacji przeprowadzonej między pokrzywdzonym a sprawcą albo ugody pomiędzy nimi osiągniętej w postępowaniu przed sądem lub prokuratorem.

Prokurator nie może skierować sprawy do mediacji z urzędu, nie biorąc pod uwagę woli stron. Jak już wyżej wskazano obie strony, zarówno pokrzywdzony, jak i sprawca, muszą wyrazić zgodę na mediację. Nie jest możliwe skierowanie sprawy do postępowania mediacyjnego, jeżeli z inicjatywą wystąpiła jedna ze stron, a druga nie wyraża zgody.

Po otrzymaniu sprawozdania z przebiegu postępowania mediacyjnego i jego wyników prokurator podejmuje decyzję co do dalszego biegu sprawy. Może zatem wystąpić z wnioskiem do sądu o warunkowe umorzenie postępowania lub o skazanie oskarżonego bez przeprowadzenia rozprawy albo skierować akt oskarżenia, a także umorzyć sprawę. Podkreślić trzeba, że organ kierujący sprawę do mediacji nie jest związany wynikiem przeprowadzonego postępowania mediacyjnego

i może skierować sprawę z aktem oskarżenia do sądu także wówczas, gdy uzyskano w postępowaniu mediacyjnym wynik pozytywny. Umożnienie postępowania może mieć miejsce wtedy, gdy ponowna analiza zebranych dowodów prowadzi do wniosku, że są one niewystarczające do wniesienia aktu oskarżenia lub występuje okoliczność wyłączająca ściganie.

6.2. Skierowanie stron do mediacji przez sąd

Do postępowania mediacyjnego sprawa może być również skierowana na etapie postępowania przed sądem. Sąd, dokonując wstępnej kontroli aktu oskarżenia i oceny sprawy, ma możliwość skierowania stron do postępowania mediacyjnego. Na tym etapie również konieczne jest wyrażenie zgody na mediację przez każdą ze stronach. Skoro wyniki mediacji sąd bierze pod uwagę przy wymiarze kary i orzekaniu środków karnych, a także mogą stanowić one dodatkową przesłankę stosowania warunkowego umorzenia i nadzwyczajnego złagodzenia kary, to wydaje się, że postępowanie mediacyjne jest korzystne dla oskarżonego i wymiaru sprawiedliwości. Do mediacji nie powinna trafiać sprawa o zbyt dużym ciężarze gatunkowym, ale również i w tej kwestii należy zachować indywidualne podejście i rozważyć wszelkie korzyści dla pokrzywdzonego, wymiaru sprawiedliwości i sprawcy.

Sąd kieruje ponadto sprawę do postępowania mediacyjnego w sprawach prywatnoskargowych. W sprawach z oskarżenia prywatnego postępowanie mediacyjne zależy w dużej mierze od woli pokrzywdzonego, bowiem w tym przypadku wypracowanie porozumienia ze sprawcą kończy postępowanie w sprawie i postępowanie zostaje umorzone. Zakres spraw kierowanych na mediacje w tym trybie obejmuje przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej oraz te, które stały się prywatnoskargowymi wskutek odmowy przez prokuratora wszczęcia postępowania lub jego umorzenia i wniesienia przez pokrzywdzonego, po wyczerpaniu środków odwoławczych, prywatnego aktu oskarżenia.

Jeżeli postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego jest dopuszczalne, rozprawa musi być poprzedzona posiedzeniem

pojednawczym (art. 489 § 1 k.p.k.) lub zamiast niego postępowaniem mediacyjnym. Postępowanie mediacyjne odbywa się na wniosek stron albo z inicjatywy sądu, lecz za zgodą stron (art. 489 § 2 k.p.k.). Celem posiedzenia pojednawczego oraz postępowania mediacyjnego jest doprowadzenie do pojednania. Na przeprowadzenie postępowania mediacyjnego sąd wyznacza odpowiedni termin. W wypracowanej przez strony ugodzie zawartej przed mediatorem powinno zostać ujęte oświadczenie o pojednaniu, w szczególności oświadczenie w zakresie wyrażenia skruchy przez sprawcę, jak również przyjęcia przeprosin i wybaczenia przez pokrzywdzonego. Porozumienie zawierać może również określenie sposobu naprawienia szkody – odszkodowanie, nawiązkę lub zadośćuczynienie. Wówczas sąd ma podstawę, aby wyznaczyć posiedzenie pojednawcze, w którego protokole zostanie zawarte pojednanie się stron lub treść ugody.

6.3. Wpływ wypracowanej przez strony ugody na decyzje sądu

Nie zawsze jest tak, że pozytywny przebieg i zakończenie mediacji znacząco wpłyną na proces. W postępowaniu sądowym może się okazać, że żadne z postanowień ugody nie zostanie uwzględnione przez sąd w wyroku. Sąd nie jest bowiem związany postanowieniami ugody. Podkreślić należy, że zgodnie z treścią art. 53 § 3 k.k. sąd, orzekając o rodzaju i dolegliwości kary, powinien wziąć pod uwagę pozytywne wyniki mediacji, nie ma jednak obowiązku do przenoszenia ustaleń ugody do orzeczenia kończącego sprawę. W tym zakresie ma on swobodę oceny okoliczności sprawy. Co do zasady bierze pod uwagę wynik mediacji, jednakże to do oceny sądu pozostaje kwestia, czy np. pokrzywdzony nie został „zmuszony” do zawarcia ugody, czy skrusza i przeprosiny sprawcy są szczere, czy wypracowane zadośćuczynienie i odszkodowanie jest adekwatne do wyrządzonej szkody, a sprawca poniesie wystarczające konsekwencje swoich czynów i zapobiegnie to kolejnemu popełnieniu przez niego przestępstwa.

6.4. Mediacja po wyroku

Mediacja może zostać przeprowadzona na każdym etapie postępowania karnego, jednakże będzie ona odgrywać inną rolę, chociaż przyniesie podobne korzyści. W kodeksie karnym wykonawczym nie ma przepisu dotyczącego mediacji po wyroku. Jedynie korzystając z odesłania do przepisów kodeksu postępowania karnego można zastosować mediację. Skazany ma możliwość przystąpienia do mediacji niezależnie od wysokości otrzymanego wyroku, rodzaju popełnionego przestępstwa oraz wielokrotności przeprowadzonej mediacji. W takim przypadku celem mediacji jest jedynie zadośćuczynienie moralne lub zadośćuczynienie materialne ofierze za popełnione przestępstwo. W toku postępowania wykonawczego mediacja może także stanowić pomoc w oddziaływaniu na prawidłowy przebieg resocjalizacji skazanego. Ponadto wzmacnia ona funkcję kontrolną wykonywania kary określonej w wyroku w stosunku do skazanego na karę nieizolacyjną. Można w takim przypadku przypisać mediacji rolę prawidłowego oddziaływania na przebieg resocjalizacji skazanego.

7. Pojęcie prawa karnego materialnego i jego źródła

W celu lepszego zrozumienia różnicy pomiędzy prawem karnym materialnym a prawem karnym procesowym należy posłużyć się parabolą sztuki teatralnej. Prawo karne materialne mówi o tym, o czym ta sztuka jest – czyjej odpowiedzialności karnej dotyczy, za jakie przestępstwo oraz jaka sankcja spotka sprawcę. Prawo karne procesowe mówi o tym, gdzie owa sztuka zostanie rozegrana, w jakim teatrze, jak ten teatr ma wyglądać, kto ma w nim jaką rolę (sędzia, prokurator, obrońca i oskarżony) oraz jak wyglądają poszczególne czynności podejmowane przez aktorów (postępowanie dowodowe, wyrok i uzasadnienie, apelacja), a także wskazuje na poszczególne stadia postępowania karnego (postępowanie przygotowawcze zmierzające do wykrycia przestępstwa i jego sprawcy oraz do postawienia go przed sądem; postępowanie sądowe, w tym pierwsza i druga instancja, zmierzające do sprawdzenia prawidłowości postawionego zarzutu oraz do wydania wyroku uniewinniającego, umarzającego postępowanie lub skazującego; postępowanie wykonawcze zmierzające do wykonania orzeczonej kary i środków karnych).

Prawo karne łączy się ściśle z pojęciem kary. Reguluje ono stosowanie kary za czyny uznawane za przestępstwa. Sankcje, którymi operuje prawo karne, należą do najdotkliwszych. Tym samym prawo karne musi zawierać w sobie pakiet gwarancyjny chroniący obywatela przed nadużywaniem kar przez władze. Taki pakiet gwarancyjny sformułował ustrojodawca w Konstytucji RP. Konstytucja RP tym samym wiąże zarówno władzę ustawodawczą (parlament składający

się z Sejmu i Senatu), władzę wykonawczą (Prezydenta, Radę Ministrów, w tym przede wszystkim Ministra Sprawiedliwości będącego jednocześnie Prokuratorem Generalnym, a więc zwierzchnikiem prokuratury i prokuratorów), jak i władzę sądowniczą (Sąd Najwyższy i sądy powszechne – sądy apelacyjne, sądy okręgowe i sądy rejonowe), jak prawo karne powinno być uchwalane, rozumiane i stosowane. Konstytucja RP normuje zatem relacje władzy do obywatela. Z powodzeniem można powiedzieć, że tym samym Konstytucja RP staje się pierwszym źródłem prawa karnego.

Zasadami o randze konstytucyjnej, które obowiązują w odniesieniu do odpowiedzialności karnej, są:

1. **zasada *nullum crimen sine periculo sociali*** – wynika z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, jako skierowana do ustawodawcy zakazuje ustanawiać jako przestępstwa zachowania, które nie niosą ze sobą społecznego zagrożenia i społecznej szkodliwości, zaś jako skierowana do sądów zakazuje uznawanie za przestępstwa takich czynów zabronionych, których społeczna szkodliwość jest znikoma (bardzo niska). Z zasady tej wynika także konieczność uzależnienia dolegliwości wynikającej z sankcji stosowanej wobec sprawcy (kary, środka karnego) od rozmiarów społecznych konsekwencji popełnionego przez niego przestępstwa. We wskazanej zasadzie wyróżnia się przestępstwa *mala per se* – czyli czyny złe same w sobie, a więc takie zachowania, które wywołują negatywną reakcję społeczną oraz przestępstwa *mala prohibita* – czyli czyny uznawane za złe przez ustawodawcę, które nie budzą silnej negatywnej reakcji społecznej, a z popełnieniem których wiąże się zagrożenie dla dóbr prawnie chronionych;
2. **zasada *nullum crimen sine lege*** – wynika z zasady demokratycznego państwa prawnego zapisanej w art. 2 Konstytucji RP, a także wprost z art. 42 ust. 1 Konstytucji RP i art. 31 ust. 1 Konstytucji RP. Z zasady tej wynika przede wszystkim nakaz takiego formułowania przepisów prawa karnego, aby zakazy w nich wyrażone miały charakter norm generalnych (zasad stosowanych do wszystkich obywateli) oraz abstrakcyjnych (zasad stosowanych do ogólnie ujętych przypadków), tak aby ustawodawca nie

mógł w drodze stanowionego prawa rozstrzygać o konkretnym przestępstwie popełnionym przez określonego sprawcę.

Ze wspomnianej zasady wynika także nakaz formułowania prawa karnego jako aktu prawa o randze nie niższej niż ustawa. Ponieważ prawo karne tak silnie ingeruje w dobra prawne jednostki, ingerencja ta musi być prerogatywą władzy ustawodawczej jako posiadającej najsilniejszą legitymację demokratyczną.

Zasada ta ma charakter gwarancyjny i jej zadaniem jest ochrona obywateli przed nadużyciem ze strony władzy. Z tej zasady wynikają trzy postulaty: ***nullum crimen sine lege scripta***, ***nullum crimen sine lege certa*** oraz ***nullum crimen sine lege stricta***:

a) **postulat *nullum crimen, nulla poena sine lege scripta*** – oznacza konieczność ustanowienia przestępstw (opisów czynów zabronionych) przynajmniej w akcie prawnym o randze ustawowej – z samego tekstu ustawy musi wynikać opis stanowiącego przestępstwo zachowania, pozwalający odróżnić to zachowanie od innych zachowań, które nie są zabronione pod groźbą kary, czyli od zachowań dozwolonych przez prawo. Z postulatu tego wynika także konieczność ustanawiania kar za przestępstwa w akcie prawnym o randze przynajmniej ustawy. Konstytucja RP wyklucza możliwość ustanowienia kary za przestępstwo w rozporządzeniu czy też w prawie miejscowym.

Z postulatem tym nie jest sprzeczna możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej za realizację znamion przestępstwa opisanego w umowie międzynarodowej, na której ratyfikację zgoda została wyrażona w ustawie, lub też opisanego w prawie stanowionym przez organizację międzynarodową, której Rzeczpospolita Polska stała się członkiem w trybie art. 90 Konstytucji RP (patrz art. 91 ust. 2 i 3 Konstytucji RP).

Wpływ na rozumienie prawa, w którym opisano znamiona przestępstwa, może mieć zwyczaj. Z jednej strony bowiem wartość utrzymania w społeczeństwie tradycji związanych z pewnymi świętami, np. z lanym poniedziałkiem, z drugiej strony sposób użycia pewnych słów powszechnie uważanych za obelżywe

w takich kontekstach społecznych, w których obelżywe one nie są, mogą wyznaczać granice stosowania prawa karnego. Z pewnością granicę prawa karnego wyznacza także kontekst społeczny rozumienia pewnych zjawisk, np. interpretacja znaczenia słowa „pornografia” oraz zmiany społeczne w zakresie choćby wychowania dzieci, w tym znaczne ograniczenie możliwości karcenia nieletnich przez rodziców. Prawidłowe rozumienie i stosowanie prawa karnego są możliwe tylko wówczas, gdy ma się przed oczyma prawa osoby pokrzywdzonej przestępstwem;

b) **postulat *nullum crimen sine lege certa*** – skierowany do ustawodawcy oznacza konieczność takiego opisywania znamion przestępstw, aby możliwe było odróżnienie czynów zabronionych przez ustawę pod groźbą kary od zachowań uznawanych za zgodne z prawem, a także takiego opisywania znamion przestępstw, aby różniły się wzajemnie od siebie, np. kradzież od przywłaszczenia.

Z postulatu tego wynika także możliwe ograniczanie stosowania przez ustawę znamion ocennych (wartościujących), których znaczenie możliwe jest do ustalenia tylko w oparciu o założenia aksjologiczne. Znamiona takie przesuwają ciężar ustalenia tego, co jest przestępstwem z ustawodawcy na organ władzy stosujący prawo (prokurator lub sąd);

c) **postulat *nullum crimen sine lege stricta*** – skierowany do organu stosującego prawo (prokuratora lub sądu) oznacza zakaz uznawania za przestępstwo czynów, które nie zostały opisane w ustawie, a które są podobne do czynów tam opisanych (tzw. zakaz stosowania analogii na niekorzyść sprawcy). Podstawą odpowiedzialności karnej może być zachowanie odpowiadające znamionom przestępstwa opisanego w ustawie. Na analogię na niekorzyść sprawcy zezwalały wprost ustawodawstwa III Rzeszy niemieckiej oraz Rosji radzieckiej. Dopuszczalna jest analogia na korzyść sprawcy, o ile nie narusza praw osoby pokrzywdzonej przestępstwem;

3. **zasada *nullum crimen sine culpa*** – wynika z zasady demokratycznego państwa prawnego opisanej w art. 2 Konstytucji RP oraz zasady godności ludzkiej zadeklarowanej w art. 30

Konstytucji RP. Zasada ta jest skierowana do ustawodawcy i oznacza zakaz ustanawiania przestępstwem takich zachowań, których uniknąć nie sposób. Oznacza to, że ustawodawca musi przy ustanowieniu odpowiedzialności karnej uwzględnić okoliczności wyłączające winę. Ogólna zasada braku winy oznacza, że nie popełnia przestępstwa sprawca, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie popełniania czynu zabronionego przez ustawę pod groźbą kary. Można zjawisko winy określić w ten sposób, że winą nie jest stosunek psychiczny człowieka do popełnianego przezeń przestępstwa, a możliwy do postawienia temu człowiekowi zarzut postąpienia niezgodnego z wymogami stawianymi przez prawo w sytuacji, gdy postąpienie zgodne z prawem było możliwe. Winimy się przecież wówczas, gdy na zadane sobie samemu pytanie „Czy mogłem postąpić inaczej, lepiej?” odpowiadamy twierdząco – „Tak, mogłem”. Wina zachodzi zatem wówczas, gdy można było od sprawcy wymagać w danej sytuacji, aby zachował się zgodnie z prawem.

Zaznaczyć należy, że zarzut sprawcy można postawić tylko w odniesieniu do czynu opisanego przez ustawodawcę jako przestępstwo. Zarzut ten nie może być oparty na cechach sprawcy jako takiego, a zatem podstawą zarzutu nie może być to, kim jest sprawca, ale to, co ten sprawca zrobił. Polskie prawo karne jest zatem prawem karnym czynu.

Rolą winy jest uzasadnienie reakcji prawnokarnej (jej legitymacja) oraz ograniczenie reakcji prawnokarnej (jej limitacja). Katalog okoliczności wyłączających winę jest otwarty. Należą do niego: stan wyższej konieczności z art. 26 § 2 k.k.; kolizja obowiązków z art. 26 § 5 k.k. w zw. z art. 26 § 2 k.k.; usprawiedliwione nierozpoznanie bezprawności czynu opisane w art. 30 k.k.; usprawiedliwiony błąd co do takich okoliczności, które wyłączają bezprawność zachowania lub od których zależy wyłączenie winy opisany w art. 29 k.k.; działanie sprawcy na rozkaz, w odniesieniu do przestępstw nieumyślnych, opisane w art. 318 k.k.; brak określonej dojrzałości sprawcy wynikającej z jego wieku określonego w art. 10 k.k.; wystąpienie u sprawcy zaburzeń psychicznych powodujących jego niepoczytalność,

opisanych w art. 31 § 1 k.k.; możliwość rozpoznania okoliczności faktycznych składających się na znamiona przestępstwa, opisana w art. 28 § 1 k.k. w zw. z art. 9 § 2 k.k.; możliwość rozpoznania znaczenia faktycznego i społecznego przedsiębranego zachowania oraz możliwość przeprowadzenia prawidłowego procesu motywacyjnego i podjęcia decyzji o postąpieniu zgodnym z prawem, a także zdolność do pokierowania swoim postępowaniem, ujęte w ogólnej klauzuli braku zawinienia z art. 1 § 3 k.k.;

4. **zasada *lex retro non agit*** – zasada ta wynika z zasady demokratycznego państwa prawnego, opisanej w art. 2 i art. 42 ust. 1 Konstytucji RP, oraz z wiążącego Rzeczpospolitą Polską prawa międzynarodowego: art. 7 EKPC oraz art. 15 Międzynarodowego paktu praw politycznych i obywatelskich otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167). Z zasady tej wynika, iż prawo karne nie może działać wstecz. Jeżeli prawo nie obowiązywało w czasie popełnionego przez sprawcę czynu, nie mogło wpływać na motywację tego sprawcy. Obiektywnie rzecz ujmując, nie można było wymagać od sprawcy zachowania zgodnego z nakazem lub zakazem, który w czasie tego zachowania nie obowiązywał. Sprzeczne z tą zasadą jest wprowadzenie do ustawy i stosowanie do sprawcy nowego wcześniej nieobowiązującego przestępstwa, które tym samym nie było ustanowione i nie mogło być zastosowane do zachowań zakończonych przed jego wprowadzeniem. Sprzeczne z tą zasadą jest również stosowanie do sprawcy nowego przepisu przewidującego surowsze konsekwencje karne niż te, które zostały opisane w przepisie obowiązującym w chwili popełnienia przez sprawcę przestępstwa. W końcu sprzeczne z tą zasadą jest także nieuwzględnienie okoliczności wyłączających odpowiedzialność karną, w tym wyłączających bezprawność zachowania się oraz wyłączających winę, które obowiązywały w chwili popełnienia przez sprawcę przestępstwa, a które zostały następnie uchylone w nowo wprowadzonych przepisach (***lex severior retro non agit***).

Artykuł 42 ust. 1 Konstytucji RP stanowi także, że sformułowana w nim zasada nie stoi na przeszkodzie ukarania za czyn, który w chwili jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa

międzynarodowego. Jest to tzw. klauzula norymberska. Po II wojnie światowej skazano sprawców zbrodni ludobójstwa i innych zbrodni, pomimo że czyny, których się dopuścili, nie były w czasie ich popełnienia (a przynajmniej nie wszystkie, np. przynależność do NSDAP) uznane za przestępstwa. W tym samym czasie społeczność międzynarodowa uznawała takie zachowania za sprzeczne z zasadami cywilizowanych narodów, co uzasadniało domaganie się ich ukarania.

7.1. Źródła prawa karnego i budowa normy prawnej w prawie karnym (norma sankcjonowana i norma sankcjonująca)

Podstawowym źródłem prawa karnego materialnego jest ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm.). Kodeks karny dzieli się na część ogólną, część szczególną oraz część wojskową (która ma zastosowanie do żołnierzy).

Część ogólna kodeksu karnego zawiera unormowania wspólne dla każdego przestępstwa opisanego w części szczególnej. Ustawodawca, aby nie powtarzać każdorazowo tych samych przepisów, wyodrębnił części wspólne dla każdego przestępstwa i opisał je w części ogólnej kodeksu karnego. Prawidłowe odczytanie z kodeksu karnego przesłanek składających się na przestępstwo wymaga łącznego odczytywania przepisów części ogólnej oraz konkretnego przepisu z części szczególnej kodeksu, w którym zostało opisane popełnione przez sprawcę przestępstwo.

Na podstawie przepisów kodeksu karnego można zatem odczytać dwa rodzaje norm prawnych: normy sankcjonowane i normy sankcjonujące.

Norma sankcjonowana zawiera opis nakazanego lub zakazanego zachowania i skierowana jest do obywateli. Zadaniem tej normy jest ustanawianie oczekiwanych przez ustawodawcę zachowań. Norma sankcjonowana, motywując obywateli do odpowiedniego zachowania się, chroni społecznie cenione wartości (dobra prawne), takie jak życie, zdrowie, wolność, własność, cześć i godność.

Norma sankcjonująca zawiera przesłanki odpowiedzialności karnej za złamanie przez obywatela zakazu lub nakazu opisanego w normie

sankcjonowanej i skierowana jest do organu stosującego prawo (prokuratora lub sądu). Norma sankcjonująca przyznaje organowi władzy sądowniczej kompetencje do wymierzenia sprawcy przestępstwa sankcji karnej, w tym kary, środków karnych i przepadku, oraz kompetencje do orzeczenia środków kompensacyjnych.

Na gruncie kodeksu karnego każdy możliwy do wyodrębnienia fragment tekstu prawnego stanowi przepis prawny. Przepis prawny składa się z jednego zdania lub większej ilości zdań, które nazywa się jednostkami tekstu prawnego – odpowiednio artykułami i paragrafami.

W przepisach prawnych zapisuje się normy prawne. Odtworzenie treści normy prawnej wymaga nieraz odwołania się do treści więcej niż jednego przepisu. Normą prawną zwykło się nazywać zakodowaną w przepisach prawnych regułę postępowania. W tym znaczeniu norma sankcjonowana, np. w postaci zakazu powodowania śmierci drugiego człowieka, jest normą postępowania skierowaną do obywatela, natomiast norma sankcjonująca, np. w postaci nadającej kompetencje do wymierzenia kary od 10 lat pozbawienia wolności albo kary dożywotniego pozbawienia wolności dla sprawcy, który umyślnie zabił drugiego człowieka, jest normą postępowania skierowaną do organu stosującego prawo (sądu). Przepisy kodeksu karnego zawierają elementy konstrukcyjne dla zrekonstruowania tak rozumianych norm.

Elementami normy sankcjonowanej jest adresat, hipoteza i dyspozycja. Adresatem normy sankcjonowanej w postaci zakazu powodowania śmierci człowieka, który leży u podstaw art. 148 § 1 k.k., w którym to przepisie opisana została zbrodnia zabójstwa oraz grożąca za jej popełnienie kara, jest każdy człowiek w przypadku przestępstwa popełnionego przez aktywność (odpowiedzialność za działanie) oraz tylko niektórzy ludzie, na których prawo nałożyło obowiązek podejmowania zachowań, których rezultatem jest zapobieganie śmierci drugiego człowieka (odpowiedzialność za zaniechanie).

Hipotezę normy sankcjonowanej jest wskazanie na okoliczności miejsca i czasu, w których norma ta znajduje swoje zastosowanie. Z racji tego, że prawo może normować tylko zachowania ludzkie, należy przyjąć, iż w hipotezie normy sankcjonowanej znajduje się wskazanie, że norma ta ma zastosowanie tylko do czynów człowieka (nie normuje

przypadków czy zdarzeń, nad którymi człowiek nie ma kontroli, w tym wynikających z siły wyższej czy zdarzeń losowych).

Dyspozycją normy sankcjonowanej w przypadku zbrodni zabójstwa jest zakaz podejmowania takich zachowań, których konsekwencją jest zwiększenie ryzyka śmierci drugiego człowieka, a więc mówiąc bardziej potocznie – zakaz powodowania śmierci drugiego człowieka. W przypadku, gdy ktoś nie zapobiegnie śmierci drugiego człowieka, podlega odpowiedzialności karnej tylko wówczas, gdy miał taki prawny, szczególny obowiązek (np. lekarz w trakcie dyżuru w szpitalu). Dyspozycją normy sankcjonowanej może być zatem także nakaz określonego zachowania, którego niepodjęcie skutkuje złamaniem tej normy.

Przedmiotem ochrony normy sankcjonowanej jest dobro prawne (wartość społeczna), którego ustalenie możliwe jest poprzez odczytanie tytułu rozdziału kodeksu karnego, w którym znajduje się dana jednostka tekstu prawnego. U podstaw normy sankcjonującej może znajdować się więcej norm sankcjonowanych chroniących różne dobra prawne. Wówczas mówimy o głównym przedmiocie ochrony przestępstwa oraz o ubocznym przedmiocie ochrony przestępstwa. Przykładowo, u podstaw normy sankcjonującej z art. 177 § 1 k.k. (wypadek w ruchu lądowym, wodnym i powietrznym) leżą dwie normy sankcjonowane. Pierwsza chroni bezpieczeństwo w komunikacji jako dobro prawne o charakterze abstrakcyjnym (główny przedmiot ochrony), druga chroni zdrowie i życie uczestników ruchu jako dobra prawne o charakterze konkretnym (poboczny przedmiot ochrony).

Zakresem ochrony przewidzianym przez normę sankcjonowaną są objęte tylko takie zachowania, które stanowią atak na dobro prawne. Zachowania nienaruszające przyjętych w społeczeństwie standardów postępowania z dobrem prawnym, nazywanych regułami postępowania z dobrem prawnym albo też regułami ostrożności, nie stanowią ataku na dobro prawne. Dochowanie reguł postępowania z dobrem prawnym oznacza nieprzekroczenie wynikającego z potrzeb życia społecznego stopnia akceptacji dla zachowań ryzykownych.

Nie można uznać za bezprawny czynu, który nie atakuje dobra prawnego lub nie narusza reguł postępowania z tym dobrem. Wyróżnia się cztery typy reguł postępowania z dobrem prawnym:

1. **reguły określające kwalifikacje podmiotu** wchodzącego w kontakt z dobrem prawnym – posiadanie formalnego uprawnienia do podejmowania określonych czynności (np. prawo jazdy, licencja pilota, specjalizacja lekarska) oraz posiadanie faktycznej i aktualnej zdolności do wykonywania danej czynności (np. brak przemęczenia, stresu, zaburzenia psychicznego, które wykluczałyby prawidłowe jej wykonanie);
2. **reguły określające cechy narzędzia** używanego w kontakcie z dobrem prawnym (np. sprawny samochód, dobry sprzęt medyczny);
3. **reguły określające sposób wykonania czynności** w kontakcie z dobrem prawnym (np. dochowanie zasad ruchu drogowego odnoszących się do konieczności zatrzymania się przed przejściem dla pieszych czy też manewru wyprzedzania);
4. **reguły odnoszące się do należytego przygotowania się do wykonania czynności** w kontakcie z dobrem prawnym (np. zebranie wymaganej w tym zakresie wiedzy, co nieraz wymaga ustalenia standardu przyjętego przez wiodące towarzystwo naukowe z danej dziedziny wiedzy, np. medycznej, albo przeprowadzenia konsultacji z osobą, która posiada wiedzę wymaganą dla przeprowadzenia danej czynności w sposób prawidłowy).

Adresatem normy sankcjonującej jest organ państwa stosujący prawo (prokurator lub sąd).

W hipotezie normy sankcjonującej znajdują się przesłanki odpowiedzialności karnej (ustalenie, że sprawca złamał normę sankcjonowaną – bezprawność; ustalenie, że zachowanie sprzeczne normą sankcjonowaną realizuje znamiona czynu zabronionego pod groźbą kary – karalność; ustalenie, że zachowanie uznane za bezprawne i karalne jest społecznie szkodliwe w stopniu wyższym niż znikomy – karygodność; ustalenie, że od sprawcy w czasie czynu można było wymagać zachowania zgodnego z prawem – wina).

Znamiona czynu karalnego stanowiące elementy normy sankcjonującej (inaczej mówiąc znamiona typu czynu zabronionego) określają: cechy, które sprawca musi posiadać, aby mógł zostać uznany za podmiot czynu zabronionego (np. funkcjonariusz publiczny); czynność sprawczą

stanowiącą samą w sobie zakazane zachowanie (przestępstwa bezskutkowe) lub prowadzącą do nastąpienia negatywnie wartościowanego skutku (przestępstwa skutkowe); charakterystykę stosunku psychicznego sprawcy do czynu (świadomość tego co robi oraz nastawienie do tego co robi) wyrażającą się w umyślności lub nieumyślności; sposób dokonania czynu, okoliczności modalne (czasu, miejsca i sytuacji, np. w okresie porodu i pod wpływem jego przebiegu) i przedmiot czynności wykonawczej (np. cudza rzecz ruchoma).

W dyspozycji normy sankcjonującej znajduje się kompetencja dla organu stosującego prawo (sądu) do wymierzenia sprawcy sankcji karnej (np. kary, środka karnego, środka kompensacyjnego, przepadku).

7.2. Pojęcie przestępstwa

W art. 1 k.k. ustawodawca sformułował definicję przestępstwa. Zgodnie z tą definicją przestępstwem jest czyn ludzki (czyn), który jest zabroniony przez prawo (bezprawny), którego popełnienie zagrożone zostało przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia karą (karalny), którego społeczna szkodliwość jest wyższa niż znikoma (karygodny) oraz którego sprawcy można w czasie jego popełnienia przypisać winę (zawiniony), a także co do którego nie odpadła na skutek upływu czasu (przedawnienie) albo zachowania samego sprawcy (czynny żal skuteczny) potrzeba ukarania (zasługujący na potępienie).

Przesłanki przypisania przestępstwa tworzą zatem strukturę, której kolejność nie jest przypadkowa. Przestępstwem jest zatem czyn, bezprawny, karalny, karygodny i zawiniony oraz dodatkowo taki, który zasługuje na potępienie. Pomimo spełnienia przesłanek przestępstwa sprawca może nie podlegać odpowiedzialności karnej, gdy odpadnie potrzeba jego ukarania (potrzeba potępienia). Potrzeba ukarania odpada zaś wówczas, gdy przemawia za tym łącznie brak przesłanki prewencji ogólnej (brak potrzeby oddziaływania na społeczeństwo) oraz prewencji szczególnej (brak potrzeby oddziaływania na sprawcę). Odpadnięcie potrzeby ukarania ma miejsce w przypadku przedawnienia karalności (art. 101 k.k.) oraz w przypadku czynnego żalu skutecznego (zarówno mającego miejsce zaraz po przygotowaniu, usiłowaniu,

jak i w wyniku innych przyczyn, gdy ustawa tak stanowi, które mają miejsce już po dokonaniu przestępstwa).

Czyn ludzki jest jedną z podstawowych przesłanek odpowiedzialności karnej. Jeszcze na przełomie XIX i XX w. zastanawiano się nad odpowiedzialnością karną zwierząt. Dziś już nie budzi niczyjej wątpliwości, że – po pierwsze – przedmiotem odpowiedzialności może być tylko zachowanie się człowieka, po drugie – że to musi być takie zachowanie, nad którym człowiek mógł panować (warunek wykonalności nakazu i zakazu prawa). Przykładowo, prawo nie uznaje za czyn zachowania, do którego ktoś został fizycznie przymuszony – w sytuacji gdy osoba została popchnięta na szybę, która w ten sposób została zbita, to prawo za czyn będzie uznawać zachowanie osoby, która popchnęła, nie zaś tej osoby, która została popchnięta. Tak samo w sytuacji w tramwaju, gdy na skutek hamowania pasażer, który trzymał się poręczy, wpadnie na drugiego pasażera i dojdzie do zniszczenia przedmiotów, które ten drugi miał przy sobie, odpowiedzialnym za to zniszczenie będzie nie ten, który wpadł, a ten, którego zachowanie wywołało konieczność nagłego zahamowania. Powyższe przykłady ilustrują **zasadę godziwego prawodawcy** (taki wymóg stawia się tym, którzy są odpowiedzialni za tworzenie prawa – w Polsce jest to władza ustawodawcza i w części wykonawcza), który nie nakłada na obywateli obowiązków, których ci nie mogą unieść, których nie mogliby wypełnić. Nie można zatem odpowiadać karnie za coś, co było poza naszą kontrolą, na co nie mieliśmy żadnego wpływu. Prawo może mieć zastosowanie tylko do czynów ludzkich. Od fizycznego zmuszenia kogoś do określonego zachowania odróżnić należy zmuszenie psychiczne, które polega na oddziaływaniu nie tyle na ciało drugiego człowieka, co na jego psychikę. Wywarcie tak silnego wpływu na decyzję drugiego człowieka, że ten zrobił to, co mu kazano, powoduje również wyłączenie odpowiedzialności karnej. Wówczas zachowanie wymuszone psychicznie jest czynem, ale osoba zmuszona działa bez winy. Można powiedzieć, że nie jest jej winą to, że zachowała się w taki a nie inny sposób, gdyż nie miała wyboru. Musiała się tak a nie inaczej zachować.

Aby lepiej zobrazować problem czynu w prawie karnym, można się posłużyć przykładem strażnika w banku, który zostaje zamknięty

przez włamywaczy w pomieszczeniu przypominającym duży sejf, skąd nie może wezwać pomocy. Strażnik ma swobodę poruszania się, może krzyknąć i uderzać w drzwi. Z punktu widzenia prawa nie ma on możliwości realizacji nałożonego na niego obowiązku zawiadomienia policji o dokonywanym przestępstwie. Możliwość zachowania się zgodnie z prawem przez strażnika zostaje wyłączona. Z jednej strony powinien on podjąć się każdego zachowania, które stanowiłoby wypełnienie ciężącego na nim obowiązku zawiadomienia policji. Jednocześnie nie jest on w danym momencie w stanie zachować się zgodnie z tym obowiązkiem, choć przecież może podejmować inne zachowania, w tym krzyknąć i chodzić. Zachowania, jakie podejmuje ów strażnik w zamknięciu, nie są jednak czynami. W podanym przykładzie strażnik nie jest pozbawiony możliwości wyboru jakiegokolwiek zachowania alternatywnego, lecz pozbawiony jest możliwości wyboru zachowania nakazanego mu przez prawo – odpowiadającego obowiązkowi zawiadomienia policji. Powyższy przykład ma na celu zobrazowanie różnicy pomiędzy sytuacją całkowitego braku wyboru a sytuacją braku wyboru zachowania wypełniającego obowiązek nakazany przez prawo. Różnica ta pokazuje, że z brakiem czynu w rozumieniu prawa karnego mamy do czynienia w sytuacji całkowitego braku możliwości zachowania się tak, jak powinniśmy się zachować w danej sytuacji. Gdy w tramwaju mogliśmy się trzymać barierek, co miałyby ten skutek, że nie wpadlibyśmy na innego pasażera, to zachowanie polegające na zniszczeniu cudzej rzeczy poprzez wpadnięcie na kogoś będzie przez prawo traktowane jako czyn i może stanowić podstawę odpowiedzialności karnej.

Bezprawnością, bezprawnym zachowaniem, bezprawnym czynem zwykło nazywać się takie zachowanie, które jest sprzeczne z prawem rozumianym jako całość, a więc z przynajmniej jedną z jego gałęzi – prawem cywilnym lub prawem karnym, lub prawem administracyjnym. Zgodnie z art. 83 Konstytucji RP każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej. Nie można podlegać odpowiedzialności karnej za zachowania legalne – odpowiadające prawu, zgodne z obowiązkami nakładanymi przez prawo. Odpowiedzialność karna jest możliwa, gdy ustali się, że ktoś prawo złamał.

Aby stwierdzić, że zachowanie jest bezprawne, należy ustalić, że atakuje ono wartość chronioną prawem. Wartości takie nazywa się

dobrami prawnymi. Należą do nich m.in. życie ludzkie, zdrowie, wolność do przemieszczania się, wolność seksualna, wolność od strachu, własność, część i godność. Celem każdej normy prawa karnego jest ochrona określonego dobra prawnego. Prawo nakłada na obywateli obowiązek podejmowania takich zachowań, które są niezbędne do urzeczywistnienia wartości przez prawo chronionej, a więc takich, których konsekwencją będzie ochrona dobra prawnego.

Każdy obywatel, żyjąc w społeczeństwie, ma wybór, jakie zachowania chce podejmować. Jeśli wybór będzie miał za swój przedmiot wartości oceniane z punktu widzenia etyki, czyn będzie miał znaczenie etyczne, jeśli zaś będzie dotyczył wartości ocenianych pod kątem estetycznym, czyn będzie miał znaczenie w ramach estetyki, w końcu jeśli przedmiotem wyboru staną się wartości uznane za prawnie chronione, wówczas czyn będzie miał znaczenie prawne.

Czyn bezprawny to z punktu widzenia prawa karnego czyn niezgodny z normami postępowania służącymi ochronie poszczególnych dóbr prawnych (normami sankcjonowanymi). Czyn bezprawny to takie zachowanie, które stanowi atak na określone dobra prawne, narusza reguły postępowania z tym dobrami oraz nie znajduje podstawy w prawie – żadna inna norma prawna nie zezwalała obywatelowi na zachowanie się w określony sposób.

Są bowiem takie okoliczności, w ramach których zachowanie tylko pozornie wygląda jak przestępstwo, ale nim nie jest. Takie okoliczności przyjęło się nazywać okolicznościami uzasadniającymi wyłączenie bezprawności albo inaczej – podstawami legalnego zachowania. Jedną z takich okoliczności jest obrona konieczna opisana w art. 25 k.k. Gdy przesłanki takiej okoliczności zostają spełnione, a więc gdy ktoś znajdzie się w sytuacji, w której tylko przez obronę skutkującą naruszeniem dóbr prawnych drugiej osoby może obronić się przed atakiem z jej strony, zachowanie jego jest legalne – nie ponosi za nie żadnej odpowiedzialności, w tym odpowiedzialności karnej.

Atakiem na dobro prawne jest zachowanie, które – przykładowo – zagraża ludzkiemu życiu lub zdrowiu w postaci nieostrożnego prowadzenia samochodu lub prowadzenia samochodu w stanie po spożyciu alkoholu. Atakiem na dobro prawne jest także zachowanie, którego

konsekwencją jest naruszenie czyjegoś zdrowia w postaci wywołania u kogoś choroby lub spowodowania złamania ręki.

Naruszeniem reguł postępowania z dobrem prawnym jest zachowanie, które narusza przynajmniej jeden rodzaj tych reguł. Do naruszenia reguł postępowania z dobrem prawnym dochodzi, gdy sprawca:

1. nie ma formalnego uprawnienia do podejmowania się określonych czynności (np. prawo jazdy, licencja pilota, specjalizacja lekarska) lub
2. nie ma faktycznej i aktualnej zdolności do wykonywania danej czynności (np. z uwagi na przemęczenie, stres, zaburzenia psychiczne), lub
3. nie ma właściwego narzędzia, które umożliwi prawidłowe wykonanie danej czynności (np. sprawnego samochodu, dobrego sprzętu medycznego), lub
4. wykonuje czynność w sposób sprzeczny z tym, jak powinna dana czynność być wykonana (np. nie dochowuje zasad ruchu drogowego odnoszących się do konieczności zatrzymania się przed przejściem dla pieszych czy też do manewru wyprzedzania), lub
5. nie przygotował się należycie do wykonania danej czynności (np. nie przeprowadził konsultacji z osobą, która posiada wiedzę wymaganą dla przeprowadzenia danej czynności w sposób prawidłowy).

Bezprawne jest zachowanie, które jest sprzeczne z normą sankcjonowaną. Norma ta, co już zostało powiedziane, zawiera w swej treści zakazany lub nakazany wzór zachowania się. Gdy mówimy, że ktoś komuś powinien był podać lekarstwa, aby ten wyzdrowiał, nie oznacza to wszak, że ich zażycie samo w sobie doprowadzi do wyzdrowienia, gdyż – jak wiemy – potrzebna jest tu także właściwa reakcja organizmu i odpoczynek, ale wyrażamy zapatrywanie, że zażywanie leków stanowi warunek niezbędny do polepszenia stanu zdrowia. Cecha „niezbędności” w tym przypadku oznacza, że podanie leków stanowi dochowanie reguł postępowania z dobrem prawnym i decyduje o braku naruszenia prawa. Tak samo rzecz się ma z ruchem drogowym. Przestrzeganie prędkości administracyjnie dopuszczalnej samo w sobie nie spowoduje, iż nie będzie dochodzić do wypadków, gdyż konieczne

jest tu spełnienie także innych warunków, jednak stanowi warunek niezbędny urzeczywistnienia tego celu.

Zastanówmy się, kiedy z realizacją tak opisanej powinności (realizacją zachowania niezbędnego dla ochrony dobra prawnego w postaci własności) będziemy mieli do czynienia przykładowo w sytuacji, gdy osoba A znajdzie portfel należący do osoby B. Skąd wiemy, jakie zachowanie będzie zachowaniem zgodnym z treścią jej powinności w takiej sytuacji? Wydaje się, iż zawsze takim zachowaniem będzie zachowanie nastawione na realizację celu w postaci zwrotu portfela prawowitemu właścicielowi. Nikt nie może mieć przy tym wątpliwości, że choć wskazana powinność wydaje się stosunkowo prosta, zachowania jej odpowiadające mogą być w zależności od okoliczności niezwykle różne – od odwiezienia portfela do domu właściciela, gdy znajdowały się w nim dokumenty z jego adresem, poprzez nawiązanie kontaktu telefonicznego z właścicielem, gdy był w nim jego numer telefonu, aż do oddania portfela na najbliższym posterunku policji.

Co istotne, zgodność i niezgodność zachowania z powinnością (ustalenie tego, czy zachowanie jest bezprawne) jest jego cechą, niejako wyznacza jego prawne znaczenie. Owo prawne znaczenie zachowania pozwala na kwalifikację zachowań do dwóch zbiorów rozłącznych, pierwszego obejmującego zachowania zgodne z treścią prawa oraz drugiego obejmującego zachowania niezgodne z treścią prawa – bezprawne.

Do okoliczności uzasadniających wyłączenie bezprawności – albo inaczej: do podstaw legalnego zachowania – zalicza się:

1. działanie w ramach przyznanego przez prawo uprawnienia (np. możliwość dokonania zatrzymania osoby przez funkcjonariusza policji);
2. obronę konieczną (np. możliwość bronięcia siebie lub innej osoby przed atakami innych osób);
3. stan wyższej konieczności (np. możliwość poświęcenia czyjejś mniej wartościowej rzeczy w celu ochrony innej rzeczy, która przedstawia wyższą wartość, w sytuacji gdy nie można było postąpić inaczej);
4. eksperyment (np. leczniczy – zmierzający do wynalezienia nowego sposobu leczenia);

5. dopuszczalne ryzyko sportowe (np. zachowanie w celu sportowym, w ramach dyscypliny sportowej, której uprawianie dopuszczone zostało przez prawo oraz zgodne z regulami tej dyscypliny, np. piłki nożnej czy boksu, jest legalne nawet wówczas, gdy prowadzi do uszczerbku na zdrowiu innego sportowca);
6. zgodę dysponenta dobrem prawnym („chcącemu nie dzieje się krzywda”, prawo zezwala pod określonymi warunkami na wyrażenie zgody przez jedną osobę na naruszenie jej dobra prawnego, np. własności);
7. czynności lecznicze (np. przeprowadzenie operacji ratującej życie, której konsekwencją jest pogorszenie stanu zdrowia);
8. przerwanie ciąży w warunkach dopuszczonych w art. 4a ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1575) (przerwanie ciąży może być dokonane wyłącznie przez lekarza, w przypadku gdy ciąża stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia kobiety ciężarnej oraz gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego);
9. dozwolona krytyka (prawo pod warunkami opisanymi w art. 213 k.k. zezwala na niepubliczne i publiczne stawianie wobec innych osób zarzutów polegających na prawdzie, których konsekwencją jest narażenie takich osób na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności);
10. ostateczna potrzeba (prawo zezwala pod warunkami opisanymi w art. 319 k.k. na wymuszenie posłuchu dla rozkazu, do którego wydania dana osoba była uprawniona (przykładowo bezpośredni przełożony albo starszy stopniem żołnierz oraz odpowiednio funkcjonariusz policji albo funkcjonariusz straży granicznej, jeżeli okoliczności wymagają natychmiastowego przeciwdziałania, a posłuchu dla rozkazu nie można osiągnąć w inny sposób);
11. karcenie małoletnich (prawo pozwala na podejmowanie czynności mających na celu wychowanie małoletnich przez ich rodziców lub prawnych opiekunów, których konsekwencją jest ograniczenie dziecka w jego prawach i wolnościach, z wyłączeniem

jakiegokolwiek rodzaju przemocy, w tym kar cielesnych, oraz z wyłączeniem jakichkolwiek form agresji, w tym słownej, np. rodzice mogą nałożyć na dziecko czasowy zakaz korzystania z komputera w celach związanych z grami);

12. ochrona dóbr kultury, w tym zwyczajów (np. dochowanie tradycji lanego poniedziałku w sytuacji, gdy uczestnicy zabawy wyrażają na nią zgodę);
13. zwyczaj (np. konteksty użycia pewnych słów sprawiają, w tym w szczególności w relacjach zażyłych, że użycie tych słów, choć powszechnie uważanych za obelżywe, nie stanowi zniewagi w rozumieniu art. 216 § 1 k.k.).

Karalność z jednej strony oznacza opisanie przez ustawodawcę zachowania w ustawie jako zabronionego po groźbą kary, a z drugiej strony oznacza wypełnienie przez danego człowieka swoim zachowaniem tych cech zachowania, od których ustawa uzależnia uznanie zachowania za czyn karalny. Ustanowienie danego typu zachowania jako zabronionego przez ustawę pod groźbą kary nazywa się typizacją albo kryminalizacją. Proces ten wymaga stwierdzenia przez ustawodawcę, że dany rodzaj zachowań przynosi społeczeństwu negatywne skutki społeczne oraz że nie można mu zapobiec w inny sposób, niż poprzez zagrożenie karą za popełnienie takiego zachowania. Przykładowo, pojawienie się telefonów komórkowych posiadających funkcję kamery oraz funkcję dostępu do Internetu spowodowało konieczność uznania za czyny zabronione pod groźbą kary zachowań polegających na utrwalaniu wizerunku nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej, używając w tym celu wobec niej przemocy, groźby bezprawnej lub podstępny, albo na rozpowszechnianiu wizerunku nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej bez jej zgody (art. 191a § 1 k.k.). Zachowania wyżej opisane godzą w takie dobra prawne jak prawo do prywatności, wolności seksualnej, intymność, które ściśle wiążą się z ludzką godnością.

Czynem zabronionym jest zachowanie ludzkie o znamionach określonych w ustawie karnej (art. 115 § 1 k.k.), czyli takie zachowanie, które ma określone cechy, od wystąpienia których ustawa uzależnia odpowiedzialność karną. Wskazane cechy nazywa się znamionami.

Typem czynu zabronionego jest ustawowy opis określonej kategorii zachowań wskazujący na szereg cech (znamion), którymi to zachowanie ma się charakteryzować, aby mogło być podstawą odpowiedzialności karnej. Typ czynu zabronionego stanowi pewną daleko posuniętą generalizację, np. kto zabija człowieka (art. 148 § 1 k.k.). Typ czynu zabronionego wskazuje tylko na te cechy, które są istotne dla charakterystyki określonego zachowania uznawanego przez porządek prawny za karalne.

Znamiona typu czynu zabronionego to takie elementy (składniki) zachowania, od których ustawodawca uzależnił uznanie danego typu zachowań za karalne, zaś **znamiona czynu zabronionego** to takie elementy (składniki) zachowania, które odpowiadają znamionom typu czynu zabronionego, które warunkują zgodność tego zachowania z typem czynu zabronionego.

Ustawa dzieli czyny zabronione na przestępstwa (zbrodnie, występki) oraz wykroczenia według kryterium wagi czynu:

1. **zbrodnie** to czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 albo karą surowszą (art. 7 § 2 k.k.);
2. **występek** to czyn zabroniony zagrożony grzywną powyżej 30 stawek dziennych albo powyżej 5000 zł, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności przekraczającą miesiąc (art. 7 § 3 k.k.);
3. **wykroczenie** to czyn społecznie szkodliwy, zabroniony przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia pod groźbą kary aresztu, ograniczenia wolności, grzywny do 5000 zł lub nagany (art. 1 § 1 k.w.).

Ze względu na taką cechę (znamie) typu czynu zabronionego, która polega na wywołaniu oderwanego od samego zachowania negatywnie wartościowanego następstwa (skutku), przestępstwa dzieli się na:

1. **przestępstwa materialne (skutkowe)** – to takie typy czynu zabronionego, dla których realizacji konieczne jest spowodowanie zmiany w świecie zewnętrznym, oderwanej czasowo i miejscowo od samego zachowania, która to zmiana jest powodem uznania danego zachowania za karalne, np. zabicie człowieka, zabranie cudzej rzeczy, sfałszowanie dokumentu, uzyskanie

dostępu do treści cudzego listu, pozbawienie wolności drugiej osoby;

2. **przestępstwa formalne (bezsuktkowe)** – to takie czynu zabronionego, dla których realizacji wystarczające jest podjęcie lub niepodjęcie opisanego w ustawie zachowania bez względu na to, czy zachowanie takie lub jego brak wywoła czy też nie wywoła zmiany w świecie zewnętrznym – już samo to zachowanie jako takie niesie ze sobą wystarczające zagrożenie dla dóbr prawnych, które to zagrożenie nie musi być intensywne, a które uzasadnia uznanie danego typu zachowań za karalne, np. prowadzenie samochodu w stanie nietrzeźwości wywołanej alkoholem lub w stanie odurzenia wywołanego zażyciem narkotyków, nieopuszczenie mieszkania na żądanie osoby uprawnionej do dysponowania tym mieszkaniem, znieważenie innej osoby, naruszenie nietykalności cielesnej innej osoby, znęcanie się nad inną osobą, składanie fałszywych zeznań przed sądem.

Ze względu na taką cechę (znamię) czynu, która polega na stosunku psychicznym sprawcy do podjętego przez niego czynu przestępstwa dzieli się na:

1. **przestępstwo umyślne** – sprawca danego czynu ma zamiar popełnienia czynu, to jest chce go popełnić albo przewidując możliwość jego popełnienia, na to się godzi;
2. **przestępstwo nieumyślne** – sprawca, nie mając zamiaru popełnienia danego czynu, popełnia go jednak na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach (reguł postępowania z dobrem prawnym), mimo że możliwość popełnienia tego czynu przewidywał albo mógł przewidzieć;
3. **przestępstwo umyślno-nieumyślne** – sprawca popełnia umyślnie (z zamiarem) dany czyn zabroniony, w tym może umyślnie spowodować następstwo (skutek), którego konsekwencją jest spowodowane nieumyślnie dalszego skutku, którego wystąpienie sprawca przewidywał albo mógł przewidzieć;
4. **przestępstwo nieumyślno-nieumyślne** – sprawca popełnia nieumyślnie (bez zamiaru) dany czyn zabroniony, czyni to z powodu niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach (reguł postępowania z dobrem prawnym), mimo

że możliwość popełnienia tego czynu przewidywał albo mógł przewidzieć, a konsekwencją takiego czynu jest spowodowanie nieumyślnie (bez zamiaru) dalszego skutku, którego wystąpienie sprawca również przewidywał albo mógł przewidzieć.

Ze względu na taką cechę (znamię) czynu, która polega albo na określonej aktywności sprzecznej z zakazem wyrażonym w prawie, czyli działaniu, albo na braku określonej prawem i prawem nakazanej aktywności, czyli zaniechaniu, przestępstwa dzieli się na:

1. **przestępstwa z działania** – sprzeczność zachowania z normą sankcjonowaną wynika z wystąpienia aktywności zakazanej przez tę normę, tj. podjęcia działania w sytuacji, gdy wymagane było powstrzymanie się od niego, np. prowadzenie samochodu w stanie nietrzeźwości wywołanej alkoholem lub w stanie odurzenia wywołanego zażyciem narkotyków, naruszenie nietykalności cielesnej innej osoby, składanie fałszywych zeznań przed sądem;
2. **przestępstwo z zaniechania** – sprzeczność zachowania z normą sankcjonowaną wynika z niewystąpienia cechy nakazanej przez tę normę, tj. niepodjęcia działania w sytuacji, gdy jego podjęcie było wymagane, np. nieopuszczenie mieszkania na żądanie osoby uprawnionej do dysponowania tym mieszkaniem; nieudzielenie pomocy osobie znajdującej się w stanie zagrożenia życia, gdy udzielenie takiej pomocy było możliwe; zatajenie prawdy w trakcie składania zeznań przed sądem;
3. **przestępstwa z działania lub z zaniechania** – gdy do realizacji przestępstwa może dojść na różne sposoby, realizacja znamion typu może mieć formę zarówno podjęcia zakazanego zachowania, jak i niepodjęcia nakazanego zachowania, np. zeznawanie nieprawdy lub zatajenie prawdy w trakcie składania zeznań; zabicie człowieka przez podanie zbyt dużej dawki leku lub przez niepodanie leku, gdy jego podanie było obowiązkiem sprawcy.

Ze względu na tryb ścigania przestępstwa, czyli sposobu zainicjowania postępowania karnego w sprawie o dane przestępstwo, przestępstwa dzieli się na:

1. **przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego (z urzędu) bezwarunkowo;**

2. **przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego** (z urzędu) **warunkowo – na wniosek**, a więc do podjęcia ścigania których konieczny jest wniosek pokrzywdzonego, którego złożenie powoduje, że postępowanie toczy się następnie z urzędu (art. 12 k.p.k.) (np. kradzież na rzecz osoby najbliższej z art. 278 § 4 k.k.), lub **uzyskanie zgody właściwego organu** (art. 13 k.p.k.) (przede wszystkim w sytuacjach, w których konieczne jest uchylenie immunitetu);
3. **przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego** (np. zniewaga z art. 216 § 1 k.k., naruszenie nietykalności cielesnej z art. 217 § 1 k.k., lekki uszczerbek na zdrowiu z art. 157 § 2 k.k.).

Same znamiona typu czynu zabronionego dzieli się na **znamiona przedmiotowe**, czyli takie które opisują zewnętrznie postrzegalne cechy zachowania się sprawcy, oraz **znamiona podmiotowe**, czyli takie, które opisują cechy przeżyć psychicznych tego sprawcy.

Kwalifikacja przestępstwa polega na przyporządkowaniu przepisu ustawy określającego typ przestępstwa do konkretnego czynu sprawcy. Przyporządkowanie to wyraża się w takim zestawieniu ze sobą opisu czynu sprawcy oraz opisu zachowania uznawanego przez ustawę za zabronione pod groźbą kary, że oba (zachowanie się oraz ustawowy opis) odpowiadają sobie tak dalece, iż wyrazy użyte w jednym i drugim są synonimami, albo wręcz są to te same wyrazy. W przypadku kradzieży z art. 278 § 1 k.k. „kto zabiera cudzą rzecz ruchomą w celu przywłaszczenia” oraz opisu czynu sprawcy w postaci „wyrwał koledze z klasy telefon komórkowy z ręki, aby go sprzedać” złożenie wygląda tak: zabrał (wyrwał z ręki), cudzą (kolegi z klasy), rzecz ruchomą (telefon komórkowy), w celu przywłaszczenia (w celu sprzedaży).

W prawie karnym materialnym – czy to w części ogólnej, czy w części szczególnej – znajdują się okoliczności, które należy udowodnić, aby móc mówić, że przestępstwo zostało wykazane. Dla pełnego zobrazowania czym jest wykazanie realizacji znamion przestępstwa, warto posłużyć się metaforą, w ramach której typ czynu zabronionego porównamy do dziecięcej zabawki, tzw. sortera, w którym znajdują się różnorakie otwory, takie jak koła, gwiazdy i kwadraty, do których dziecko wkłada odpowiadające tym kształtom klocki. Sorter niech będzie typem czynu zabronionego, a znajdujące się w nim otwory znamionami tego

typu. Każdy sorter jest inny w tym znaczeniu, że ma inne otwory, czyli inne zestawy znamion, co nie wyklucza tego, że konkretne znamiona mogą się powtarzać w kilku sorterach. Odczytanie prawa (wykładnia prawa) polega na ustaleniu zestawu znamion składających się na opis zakazanego pod groźną kary zachowania. Udowodnienie realizacji przez sprawcę znamion składających się na ustawowy opis polega na odnalezieniu w zachowaniu się sprawcy takich „klocków”, które pasują do „otworów w sorterze”. Znalezienie wszystkich „klocków” oznacza ustalenie wszystkich znamion, co umożliwia stwierdzenie, że mamy do czynienia z zachowaniem karalnym.

Ustalenie realizacji znamion **przestępstwa formalnego (bezskutkowego)** polega na weryfikacji, czy zachowanie podjęte przez sprawcę pod względem merytorycznym stanowi synonim zachowania opisanego w ustawie, zaś ustalenie realizacji znamion **przestępstwa materialnego (skutkowego)** polega na weryfikacji, czy zachowanie podjęte przez sprawcę według wiedzy o przyczynach zjawisk spowodowało zmianę w świecie zewnętrznym, oderwaną czasowo i miejscowo od samego tego zachowania, która to zmiana jest powodem uznania danego zachowania za karalne, np. zabicie człowieka.

Powszechnie akceptowana obecnie w nauce prawa karnego jest teoria warunku odpowiadającego empirycznie potwierdzonej prawidłowości, zwana także teorią warunku właściwego, która stanowi, iż powiązanie przyczynowe zachodzi tylko wówczas, gdy zdaniem ekspertów z danej dziedziny, ilekroć następuje zjawisko A, to wystąpi z prawdopodobieństwem granicznym z pewnością zjawisko B. Prawidłowości zachodzące w przyrodzie naukowcy opisują za pomocą nazw „prawo przyczynowe” czy też „powiązanie przyczynowe”. Prawidłowości przyrody nie są zależne od niczyjej wiedzy. Działają one obiektywnie, są niejako cechami przedmiotów i zjawisk. Prawidłowości wykrywa się i opisuje za pomocą modeli rzeczywistości, które odwzorowują je tylko w przybliżeniu, nigdy w sposób absolutnie dokładny.

Przypisanie skutku przy przestępstwach z działania polega na wykorzystaniu tak zbudowanego modelu i wskazaniu, że pomiędzy zachowaniem się sprawcy a skutkiem zaszła empirycznie potwierdzona prawidłowość. Zachowanie się sprawcy stanowi przyczynę następstwa, czasowo od niego oderwanego (późniejszego), w postaci opisanego

w ustawie skutku, jeśli zgodnie z aktualnym stanem wiedzy w danej dziedzinie, w tym zbudowanymi w tej dziedzinie modelami opisującymi prawidłowości przyczynowe, zachowanie to jest warunkiem niezbędnym do wystąpienia określonej zmiany w świecie a opisanej w ustawie jako skutek, czyli zachowanie to wywołuje dany skutek.

Należy ustalić, że sprawca wywołał niedozwolone, nieakceptowalne społecznie niebezpieczeństwo dla dobra prawnego lub istotnie zwiększył istniejące już niebezpieczeństwo dla dobra prawnego, które to niebezpieczeństwo zrealizowało się w formie skutku opisanego w ustawie karnej. Ma to miejsce wówczas, gdy sprawca naruszył reguły postępowania z dobrem prawnym oraz ich naruszenie było konieczne (niezbędne) dla wystąpienia skutku. Należy ustalić, że gdyby nie to naruszenie reguł, to z prawdopodobieństwem graniczącym z pewnością skutek by nie nastąpił oraz że naruszona przez sprawcę reguła postępowania miała na celu ochronę przed występowaniem skutków tego typu, który sprawca wywołał. Należy również ustalić, że w chwili popełniania przestępstwa nastąpienie skutku było możliwe do przewidzenia, czyli że sytuacja była na tyle typowa, że zaistnienie skutku jawiło się jako prawdopodobne.

Wywołanie określonego następstwa może być spowodowane zarówno przez działanie, jak i zaniechanie. W przypadku zaniechania należy dodatkowo ustalić, że na sprawcy ciążył obowiązek prawny, który miał charakter szczególny, a którego treścią było zapobiegnięcie nastąpienia skutku. Wówczas sprawca powinien podjąć takie zachowanie, którego konsekwencją będzie albo zniwelowanie prawdopodobieństwa nastąpienia skutku w całości (np. zahamowanie samochodem przed przeszkodą), albo zmniejszenie tego prawdopodobieństwa do stopnia uznawanego przez społeczeństwo za akceptowalny (np. zmniejszenie prędkości samochodu do prędkości administracyjnie dopuszczalnej lub nawet do prędkości bezpiecznej, czyli takiej, która warunkuje panowanie nad pojazdem).

Prawny obowiązek oznacza, że obowiązek ten wynikał z obowiązujących norm prawnych, np. obowiązek lekarski udzielenia pomocy. Źródłem obowiązku może być umowa (np. umowa o pracę w przypadku lekarza, ratownika medycznego czy ratownika WOPR), dobrowolne przyjęcie na siebie zobowiązania (np. podjęcie się przez osobę dorosłą

na prośbę rodzica opieki nad dzieckiem), spowodowane wcześniej niebezpieczeństwo (np. wykopanie głębokiego dołu, otwarcie włazu studzienki i niezabezpieczenie tych miejsc przed wpadnięciem osoby trzeciej) oraz ustawa (np. obowiązek wzajemnego wspierania się przez małżonków czy obowiązek rodzica opieki nad dzieckiem).

Obowiązek musi się skonkretyzować przez pojawienie się niebezpieczeństwa (np. przez pogorszenie się stanu zdrowia pacjenta czy przez wyjście małego dziecka na balkon, z którego może ono wypaść) oraz fakt jego konkretyzacji musi być dla sprawcy rozpoznawalny (sprawca musi mieć możliwość rozpoznania niebezpieczeństwa). Zaniechanie polega zatem na tym, że sprawca nie podejmuje nakazanego prawem zachowania, czym wywołuje skutek, pomimo tego że taka postawa stanowi naruszenie reguł postępowania z dobrem prawnym oraz że miał możliwość podjęcia zachowania mogącego z prawdopodobieństwem graniczącym z pewnością zapobiec skutkowi.

Przesłanki negatywne przypisania skutku, które wyłączają możliwość pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej za jego spowodowanie, to: włączenie się cudzego zakresu odpowiedzialności, które ma miejsce, gdy zapobiegnięcie skutkowi leży w zakresie odpowiedzialności innych niż sprawca osób; autonomia ofiary, która ma miejsce, gdy pokrzywdzony umyślnie naraża się na wystąpienie dalej idącego skutku przez niepodjęcie zachowania zmniejszającego prawdopodobieństwo jego wystąpienia lub przez podjęcie zachowania zwiększającego prawdopodobieństwo jego wystąpienia, np. przez świadome niezgłoszenie się do szpitala i niepodjęcie się leczenia.

7.2.1. Strona podmiotowa czynu zabronionego

Ustalenie świadomości stanowiącej element strony podmiotowej przestępstwa oznacza udowodnienie sprawcy, że wszystkie fakty składające się na cechy (znamiona) podjętego przez niego czynu, które mają znaczenie z punktu widzenia opisu typu czynu zabronionego pod groźbą kary, znalazły odbicie w świadomości tego sprawcy. Nie oznacza to ustalenia, że sprawca myślał za pomocą nazw tych cech (znamion) użytych w ustawie, a za pomocą nazw faktów, które odpowiadają tym cechom (znamionom) użytym w ustawie. Jeśli język sprawcy jest przekładalny na język ustawy, to można wykazać, czy w przeżyciach psychicznych sprawcy zaistniały takie fakty, za pomocą nazw których w ustawie został opisany typ czynu zabronionego, np. ustalenie świadomości zabicia człowieka oznacza ustalenie, że sprawca uświadamiał sobie, że to, co robi, jest zabijaniem, oraz że czynność tę podjął wobec żyjącego człowieka, oraz że jej skutkiem będzie śmierć tego człowieka.

Ustalenia odnoszące się do świadomości sprawcy dzieli się na:

1. **świadomość konieczności** realizacji przedmiotowych znamion typu czynu zabronionego – to świadomość sprawcy, że podjęcie konkretnego zachowania musi spowodować określoną zmianę w świecie zewnętrznym, np. śmierć człowieka przez strzał w głowę;
2. **świadomość możliwości** realizacji przedmiotowych znamion typu czynu zabronionego – to świadomość sprawcy, że podjęcie konkretnego zachowania może doprowadzić do określonej zmiany w świecie zewnętrznym, np. do śmierci człowieka przez uderzenie drewnianą pałką w głowę;
3. **brak świadomości** realizacji znamion przedmiotowych typu czynu zabronionego – to brak świadomości sprawcy, że podjęcie konkretnego zachowania może doprowadzić do określonej zmiany w świecie zewnętrznym, np. do śmierci człowieka przez popchnięcie go na chodniku, w wyniku którego ten potyka się, upada i uderza głową o krawężnik.

Ustalenie stosunku psychicznego (woli) w postaci chęci (zamiar bezpośredni), godzenia się (zamiar wynikowy), braku chęci i braku godzenia się (świadoma nieumyślność) albo ustalenie braku stosunku

psychicznego (nieświadoma nieumyślność) oznacza ustalenie takich przeżyć psychicznych, które odpowiadają np. zdaniom: „Chcę zabić człowieka” lub „Godzę się na zabicie człowieka”, a więc „Chcę uderzyć nożem w samo serce Piotra” czy „Chcę uderzyć mocno kijem w głowę Pawła i jest mi obojętne, czy z tego wyniknie jego śmierć”.

Ustalenie strony podmiotowej czynu zabronionego w dużym uproszczeniu polega na ustaleniu takich elementów w psychice sprawcy, w których znalazły odbicie elementy stanu faktycznego odpowiadające znamionom przedmiotowym typu (**ustalenie świadomości**), oraz na ustaleniu, że sprawca chciał (zamiar bezpośredni) albo że sprawca nie chciał, lecz godził się (zamiar wynikowy), albo że sprawca nie chciał i nie godził się (świadoma nieumyślność), albo nie miał żadnego stosunku psychicznego do tego, co uczynił (nieświadoma nieumyślność) (**ustalenie woli**).

Zgodnie z art. 9 § 1 k.k. czyn zabroniony popełniony jest umyślnie, jeżeli sprawca ma zamiar jego popełnienia, to jest chce go popełnić (**zamiar bezpośredni**) albo przewidując możliwość jego popełnienia, na to się godzi (**zamiar ewentualny**).

Zgodnie z art. 9 § 2 k.k. czyn zabroniony popełniony jest nieumyślnie, jeżeli sprawca nie mając zamiaru jego popełnienia, popełnia go jednak na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach, mimo że możliwość popełnienia tego czynu przewidywał (**świadoma nieumyślność**) albo mógł przewidzieć (**nieświadoma nieumyślność**).

Umyślność dzieli się zatem na:

1. **zamiar bezpośredni** (*dolus directus*), dla ustalenia którego konieczne jest stwierdzenie świadomości konieczności popełnienia czynu zabronionego albo świadomości możliwości popełnienia czynu zabronionego oraz chęci jego popełnienia. Są takie przestępstwa, zwane kierunkowymi, które mogą być popełnione tylko z zamiarem bezpośrednim, które w ustawie zostały oznaczone zwrotem „w celu”. Są też takie przestępstwa, które mogą być popełnione jedynie z zamiarem bezpośrednim z uwagi na użyty do opisu typu czynu zabronionego czasownik, np. zataja, uzyskuje;

2. **zamiar wynikowy** (*dolus eventualis*), dla ustalenia którego konieczne jest stwierdzenie świadomości możliwości popełnienia czynu zabronionego oraz braku chęci jego popełnienia przy jednoczesnym godzeniu się na jego popełnienie. Co do zasady z godzeniem się po stronie sprawcy mamy do czynienia bądź to w sytuacji, gdy wystąpienie negatywnych skutków jego zachowania jest mu obojętne, bądź to w sytuacji, gdy jawią mu się jako wysoce prawdopodobne, ale nie robi on nic, aby skutki te nie wystąpiły.

Nieumyślność dzieli się zatem na:

1. **świadomą nieumyślność**, dla ustalenia której konieczne jest stwierdzenie świadomości możliwości popełnienia czynu zabronionego oraz jednocześnie braku zamiaru jego popełnienia (braku chęci i braku godzenia się na jego popełnienie), przy jednoczesnym naruszeniu ostrożności wymaganej w danych okolicznościach (naruszeniu reguł postępowania z dobrem prawnym);
2. **nieświadomą nieumyślność**, dla ustalenia której konieczne jest stwierdzenie, że sprawca nie przewidywał możliwości popełnienia czynu zabronionego, przy jednoczesnym ustaleniu, że gdyby dołożył odpowiednich starań wynikających z obowiązku ostrożności (z reguł postępowania z dobrem prawnym), to mógłby przewidzieć możliwość zrealizowania swoim zachowaniem znamion typu czynu zabronionego.

7.2.2. Karygodność i jej stopniowalność (stopień społecznej szkodliwości)

Aktualne oceny społeczne decydują, które zachowania zostają opisane w ustawie jako zachowania zabronione pod groźbą kary (społeczna szkodliwość w ujęciu abstrakcyjnym) oraz które zachowania realizujące znamiona typów czynów zabronionych zasługują na wymierzenie za nie kary (społeczna szkodliwość w ujęciu konkretnym).

Elementem uznania za przestępstwo jest ustalenie wymogu wskazanego w art. 1 § 2 k.k. w zw. z art. 115 § 2 k.k., czyli że jest ono karygodne

w stopniu wyższym niż znikomy. Pamiętać jednakże należy, że zachowanie szkodliwe w stopniu znikomym to zachowanie wartościowane z punktu widzenia całego systemu jako bezprawne, zaś z punktu widzenia ustawy karnej jako karalne.

Stwierdzenie zatem, czy takie zachowanie pomimo wypełnienia wszystkich przedmiotowych i podmiotowych znamion typu czynu zabronionego zasługuje na niską negatywną ocenę pod względem społecznej jego szkodliwości, uzależnione jest od kontekstu sytuacji, w której miało miejsce zachowanie się sprawcy, który to specyficzny kontekst nadał temu zachowaniu odmienne znaczenie społeczne niż to, które zostało zapisane w ustawie.

W ustawie znaczenie zachowania może zostać zapisane za pomocą znamion w sposób nieadekwatny do zakresu oczekiwanej społecznie ochrony określonego dobra prawnego. Zbyt wąski zasięg znamion rodzi potrzebę kryminalizacji, zaś zbyt szeroki – odwołania się do konstrukcji karygodności.

Przy ocenie stopnia społecznej szkodliwości czynu sąd bierze pod uwagę rodzaj i charakter naruszonego dobra, rozmiary wyrządzonej lub grożącej szkody, sposób i okoliczności popełnienia czynu, wagę naruszonych przez sprawcę obowiązków, jak również postać zamiaru, motywację sprawcy, rodzaj naruszonych reguł ostrożności i stopień ich naruszenia.

7.2.3. Zawinienie, jego stopniowalność i jego wyłączenie

Mówiąc o **winie** sprawcy **w rozumieniu prawa karnego materialnego** jako o przesłance odpowiedzialności karnej, rzecz całą należy sprowadzić do pytań, które każdy z nas zadaje sobie, gdy coś pójdzie nie po naszej myśli – „Czy mogłam/em postąpić inaczej?”, „Czy mogłam/em uniknąć zachowania, które spowodowało na mnie negatywne konsekwencje?”, „Co mogłam/em zrobić w tym względzie lepiej?”, „Jak mogłam/em tego czy tamtego uniknąć?”, „W jak trudnej sytuacji się znalazłam/em?”, „Jak bardzo sytuacja ta była typowa, a jak bardzo atypowa?”, „Jak łatwo/trudno można było rozpoznać zagrożenie dla dóbr prawnych?”, „Jak łatwo/trudno można było uniknąć negatywnie

wartościowanego skutku?”, „Co mną kierowało?”, „Co miało wpływ na moją decyzję i jak silny był to nacisk?”, „Czy zatem mogłam/em zdecydować inaczej?”

Na te wszystkie pytania należy odpowiedzieć z punktu widzenia sprawcy, zanim obciąży się go zarzutem winy. Normatywna (ocenna) teoria winy w ujęciu czystym oznacza oddzielenie strony podmiotowej czynu zabronionego (stosunku psychicznego sprawcy do znamion przedmiotowych czynu zabronionego) od przesłanek winy (ustalenia tego, czy od sprawcy w danej sytuacji, w jakiej się znalazł, można było wymagać zachowania odpowiadającego prawu) oraz od przesłanek bezprawności (ustalenie adekwatności decyzji oznacza w ramach tego ujęcia ustalenie zgodności zachowania z regułami postępowania z dobrem prawnym). Brak zatem miejsca w tym ujęciu na posługiwanie się takimi pojęciami jak „wina umyślna”, „lekkomyślność” i „niedbalstwo”, które wyrażały w swej treści silne konotacje z oceną naganności zachowania (jakościowa, powinnościowa ocena woli).

Czyn uzyskuje w tym ujęciu całościowy podmiotowo-przedmiotowy charakter i jako taki otrzymuje prawną kwalifikację odpowiadającą określonemu typowi zachowania zabronionego pod groźbą kary. Wina nie stanowi oceny tylko podmiotowej strony czynu, lecz jest oceną popełnionego czynu zabronionego, dotyczącą zarówno przedmiotowej, jak i podmiotowej strony tego czynu. Wina w ujęciu tzw. czystej teorii normatywnej jest wyrazem personalnego zarzutu stawianego sprawcy z tego powodu, że dopuścił się bezprawnego czynu w takiej sytuacji, w której mógł zdecydować się na legalne postępowanie i w rezultacie zachować się zgodnie z prawem. W tym ujęciu wina oznacza ocenę wyboru sprawcy względem tego, jak dopasować swoje zachowanie do normy prawnej, której zastosowanie w danej sytuacji zostało już przesądzone. Sprawca musi zatem prawidłowo odczytać ową normę prawną, zebrać informacje o okolicznościach faktycznych podpadających pod jej zakres zastosowania oraz wybrać cel zachowania zgodny z nakazem lub zakazem wyrażonym w tej normie, a co za tym idzie, także środki dla urzeczywistnienia obranego celu.

Samo słowo „wina” w znaczeniu prawa karnego procesowego używane jest na oznaczenie całokształtu przesłanek odpowiedzialności karnej – ktoś jest winny przestępstwa albo nie. W tym znaczeniu

mówi się, że uznanie oskarżonego za winnego oznacza uznanie go za sprawcę przestępstwa i przypisanie mu za nie odpowiedzialności. **Wina w znaczeniu prawa karnego materialnego** oznacza przedostatni element struktury przestępstwa, oparty o ustalenie tego, że sprawca mógł zachować się zgodnie z prawem, a tego nie zrobił. W ramach struktury przestępstwa kwestię winy rozważa się prawie na końcu, gdy inne elementy struktury przestępstwa zostały spełnione (czyn bezprawny, karalny i karygodny).

Polskie prawo karne jest prawem karnym czynu, a zatem czyn sprawcy musi cechować taka właściwość, że w trakcie jego realizacji sprawca był zdolny do ponoszenia winy, to znaczy winę należy przypisywać w czasie czynu (zasada koincydencji czynu i winy).

Zgodnie z art. 1 § 3 k.k. wina stanowi jedną z przesłanek przypisania przestępstwa oraz zgodnie z art. 53 § 1 k.k. jedną z przesłanek wymiaru kary. Wina stanowi podstawę wymiaru kary w znaczeniu ilościowym kary oraz podstawę do wyboru rodzaju kary. Ujmując rzecz całą w aspekcie negatywnym, bez winy nie ma odpowiedzialności karnej, zaś bez odpowiedniego stopnia zawinienia nie można na sprawcę nałożyć kary.

7.2.4. Odpadnięcie potrzeby ukarania sprawcy (ochrona dobra prawnego – czynny żal, przedawnienie karalności)

Nawet gdy sprawca zrealizuje wszystkie przesłanki wymagane dla bytu przestępstwa (czyn, uznany przez porządek prawny za bezprawny, uznany przez ustawę karną za realizujący znamiona przedmiotowe i podmiotowe typu czynu zabronionego, społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy, oraz zawiniony z uwagi na możliwość postąpienia przez sprawcę zgodnie z prawem w czasie czynu), to może nie podlegać odpowiedzialności z uwagi na wyłączenie potrzeby ukarania.

Wyłączenie potrzeby ukarania może nastąpić na skutek zachowania się samego sprawcy przestępstwa (czynny żal) albo na skutek pływu czasu liczonego od momentu dokonania przestępstwa (przedawnienie karalności).

W zakresie czynnego żalu wyróżnić należy jego postacie w odniesieniu do usiłowania (art. 15 k.k. i art. 23 k.k.) oraz w odniesieniu do przygotowania (art. 17 k.k.). Formułą językową, którą ustawodawca przyjął na oznaczenie okoliczności statuujących wyłączenie potrzeby ukarania z przyczyny wynikającej z zachowania się samego sprawcy przestępstwa (czynny żal), jest zwrot „nie podlega karze”. Przyjąć jednak należy, że określona przesłanka jest okolicznością umniejszającą lub wyłączającą potrzebę ukarania sprawcy wtedy, gdy u jej podstaw leżą przesłanki indywidualnoprzewencyjne i ogólnoprzewencyjne.

Klauzule wyłączające potrzebę ukarania sprawcy mają różnorodny charakter. Należy wyróżnić wśród nich cztery następujące rodzaje:

1. klauzule oparte na odstąpieniu od przygotowania, usiłowania, dalszego dokonywania lub zapobieżeniu dokonaniu czynu zabronionego: art. 15 § 1 k.k., art. 17 § 1 k.k., art. 23 § 1 k.k., art. 131 § 1 i 2 k.k., art. 252 § 4 k.k., art. 259 k.k.;
2. klauzule mające na celu zapobieganie przestępstwom: art. 131 § 1 i 2 k.k., art. 229 § 6 k.k., art. 230a § 3 k.k., art. 259 k.k., art. 296a § 5 k.k., art. 299 § 8 k.k.;
3. klauzule oparte na naprawieniu szkody, uchyleniu jej nastąpienia albo na uchyleniu niebezpieczeństwa: art. 160 § 4 k.k., art. 169 § 1 k.k., art. 176 § 1 k.k., art. 209 § 4 k.k., art. 220 § 3 k.k., art. 296 § 5 k.k., art. 297 § 3 k.k., art. 298 § 2 k.k.;
4. klauzule oparte na domniemaniu braku możliwości zachowania się zgodnie z prawem: art. 25 § 3 k.k., art. 157a § 3 k.k., art. 233 § 3 k.k., art. 236 § 2 k.k., art. 239 § 2 k.k., art. 240 § 3 k.k.

U podstaw czwartego z wymienionych powyżej zbiorów klauzul leży arbitralne przesądzenie przez ustawodawcę, że ze względu na wystąpienie określonego kontekstu, w jakim miało miejsce zachowanie sprawcy, nie można od sprawcy wymagać zachowania zgodnego z prawem. W takich sytuacjach zastosowanie kary byłoby niecelowe, a nawet odczytane jako niesprawiedliwe, i wówczas kara przyniosłoby skutek odwrotny do zamierzonego.

Na skutek przedawnienia karalności sprawca nie otrzyma sprawiedliwej odpłaty za popełnione przestępstwo, gdyż nie poniesie odpowiedzialności karnej z uwagi na upływ czasu. Potrzeba reakcji społecznej na przestępstwo w postaci chęci odpłaty maleje z czasem. Instytucja

przedawnienia karalności oddaje m.in. nietrwałość ludzkiego pragnienia odpłaty. Przedawnienie ma zarówno procesowy, jak i materialny charakter. Z jednej strony nieprawidłowe posługiwanie się instytucją przedawnienia (całkowite wyłączenie takiej możliwości) może prowadzić do spiętrzenia się trudności dowodowych, a tym samym wzrastać może ryzyko pomyłki. Z drugiej strony zbyt krótki termin przedawnienia, w szczególności w przypadku przestępstw popełniany na szkodę osób małoletnich, może prowadzić do faktycznej bezkarności sprawców. Z czasem zmniejszają się nie tylko szanse na prawidłowe przypisanie odpowiedzialności karnej, ale zmniejszają się również możliwości dowodzenia po stronie oskarżonego w zakresie niewinności. Z punktu widzenia procesowego upływ czasu działa na niekorzyść oskarżonego. Z upływem czasu niektóre dowody tracą na wiarygodności a niektóre wręcz znikają. Dotyczy do w szczególności dowodów na korzyść oskarżonego.

Ustawodawca przesądził, że karalność przestępstwa ustaje, jeżeli od czasu jego popełnienia upłynęło: 40 lat – gdy czyn stanowi zbrodnię zabójstwa, 20 lat – gdy czyn stanowi inną zbrodnię, 15 lat – gdy czyn stanowi występki zagrożony karą pozbawienia wolności przekraczającą 5 lat, 10 lat – gdy czyn stanowi występki zagrożony karą pozbawienia wolności przekraczającą 3 lata, 5 lat – gdy chodzi o pozostałe występki. Karalność przestępstwa ściganego z oskarżenia prywatnego ustaje z upływem roku od czasu, gdy pokrzywdzony dowiedział się o osobie sprawcy przestępstwa, nie później jednak niż z upływem 3 lat od czasu jego popełnienia. Jeżeli dokonanie przestępstwa zależy od nastąpienia określonego w ustawie skutku, bieg przedawnienia rozpoczyna się od czasu, gdy skutek nastąpił. Jeżeli w okresie biegu terminu przedawnienia karalności wszczęto postępowanie, karalność przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego ustaje z upływem 10 lat, a w przypadku przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego – z upływem 5 lat od zakończenia tego okresu.

W przypadku występków przeciwko życiu i zdrowiu popełnionych na szkodę małoletniego, zagrożonych karą, której górna granica przekracza 5 lat pozbawienia wolności, przestępstw określonych w rozdziale XXV kodeksu karnego (przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności) popełnionych na szkodę małoletniego albo gdy treści

pornograficzne obejmują udział małoletniego – przedawnienie karalności przestępstwa nie może nastąpić przed ukończeniem przez niego 30. roku życia.

Przedawnienie nie biegnie, jeżeli przepis ustawy nie pozwala na wszczęcie lub dalsze prowadzenie postępowania karnego; nie dotyczy to jednak braku wniosku albo oskarżenia prywatnego. Przepisów o przedawnieniu karalności nie stosuje się do zbrodni przeciwko pokojowi, ludzkości i przestępstw wojennych, a także do umyślnego przestępstwa: zabójstwa, ciężkiego uszkodzenia ciała, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu lub pozbawienia wolności łączonego ze szczególnym udręčeniem, popełnionego przez funkcjonariusza publicznego w związku z pełnieniem obowiązków służbowych.

7.3. Pojęcie demoralizacji i różnice pomiędzy odpowiedzialnością karną z art. 10 k.k. a odpowiedzialnością z ustawy o resocjalizacji i wspieraniu nieletnich

Demoralizacja w literaturze określana jest jako psychospołeczny proces cechujący się niekorzystnymi zmianami osobowości i zachowania nieletniego o charakterze nasilonym i względnie trwałym, który przejawia się w nieprzestrzeganiu norm i zasad postępowania obowiązujących dzieci i młodzież (V. Konarska-Wrzošek, [w:] V. Konarska-Wrzošek, P. Górecki, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 26). Przedmiotem postępowania sądowego powinny być przejawy demoralizacji, a wynikiem tegoż postępowania wskazanie, czy ów proces rozpoczął się u nieletniego, w jakiej jest fazie i czy można rozwojowi tego procesu przeciwdziałać, a nawet odwrócić dotychczasowe jego skutki w osobowości i zachowaniu nieletniego.

Zgodnie z art. 10 k.k. do 14 roku życia nieletni odpowiadają tylko na podstawie i zasadach opisanych w ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Nieletni, który po ukończeniu 14 lat, a przed ukończeniem 15 lat, dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 148 § 2 lub 3 k.k. (kwalifikowana forma zabójstwa), może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawy,

jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają oraz zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych nie jest w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego. W okresie pomiędzy 15 a 17 rokiem życia, co do zasady, odpowiadają na podstawie i zasadach wskazanych w rzeczonej ustawie, ale wyjątkowo nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 134 k.k. (zamach na życie Prezydenta RP), art. 148 § 1, 2 lub 3 k.k. (zabójstwo), art. 156 § 1 lub 3 k.k. (umyślny ciężki uszczerbek na zdrowiu), art. 163 § 1 lub 3 k.k. (umyślne spowodowanie zdarzenia powszechnie niebezpiecznego), art. 166 k.k. (umyślne zawładnięcie statkiem wodnym lub powietrznym – piractwo), art. 173 § 1 lub 3 k.k. (umyślne spowodowanie katastrofy w komunikacji), art. 197 § 1, 3, 4 lub 5 k.k. (zwykła i kwalifikowana forma zgwałcenia), art. 223 § 2 k.k. (umyślna czynna napaść na funkcjonariusza publicznego skutkująca ciężkim uszczerbkiem na zdrowiu), art. 252 § 1 lub 2 k.k. (wzięcie zakładnika) oraz w art. 280 k.k. (rozbój), może odpowiadać na zasadach określonych w kodeksie karnym, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne. W stosunku do sprawcy, który popełnił występki po ukończeniu lat 17, lecz przed ukończeniem lat 18, sąd zamiast kary stosuje środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają. W przypadku popełnienia przestępstwa po 18 roku życia sprawca odpowiada już tylko na podstawie i zasadach opisanych w kodeksie karnym.

Przepisy ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich stosuje się w zakresie: postępowania w sprawach o demoralizację – wobec osób, które ukończyły 10 lat i nie są pełnoletnie; postępowania w sprawach o czyny karalne – wobec osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat; wykonywania środków wychowawczych, środka leczniczego lub środka poprawczego – wobec osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby 21 lat.

Zgodnie z rzeczoną ustawą nieletnimi, w zakresie postępowań w sprawach o demoralizację, są osoby, które ukończyły 10 lat i nie są pełnoletnie, zaś w zakresie postępowań w sprawach o czyny karalne – osoby, które ukończyły 13 lat i nie ukończyły 17 roku życia.

Czynem karalnym jest czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo wykroczenie lub wykroczenie skarbowe.

Przewidziane we wskazanej ustawie działania podejmuje się w przypadkach, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuścił się czynu karalnego. W sprawie nieletniego należy kierować się przede wszystkim jego dobrem, dążąc do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego oraz zmierzając w miarę potrzeby do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego, uwzględniając przy tym interes społeczny. W postępowaniu z nieletnim bierze się pod uwagę właściwości i warunki osobiste nieletniego, w szczególności wiek, stan zdrowia, poziom rozwoju psychicznego i fizycznego, cechy charakteru oraz sytuację rodzinną nieletniego, warunki wychowawcze i charakter środowiska, przyczyny i stopień demoralizacji, w tym rodzaj czynu zabronionego, a także sposób i okoliczności jego popełnienia oraz rodzaj czynu karalnego, a także sposób i okoliczności jego popełnienia.

Każdy, kto stwierdzi istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego, w szczególności dopuszczenie się czynu zabronionego, naruszanie zasad współżycia społecznego, uchylanie się od obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, używanie alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych, ich prekursorów, środków zastępczych lub nowych substancji psychoaktywnych, uprawianie nierządu, ma społeczny obowiązek odpowiednio przeciwdziałać temu, a przede wszystkim zawiadomić o tym rodziców lub opiekuna nieletniego, szkołę, sąd rodzinny, policję lub inny właściwy organ.

Każdy, dowiedziawszy się o dopuszczeniu się przez nieletniego czynu karalnego, ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym sąd rodzinny lub policję.

Instytucje państwowe i samorządowe oraz publiczne i niepubliczne szkoły i placówki oświatowe, które w związku ze swoją działalnością dowiedziały się o dopuszczeniu się przez nieletniego czynu

zabronionego wyczerpującego znamiona przestępstwa ściganego z urzędu lub przestępstwa skarbowego, są obowiązane niezwłocznie zawiadomić o tym sąd rodzinny lub policję oraz przedsięwziąć niezbędne czynności, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów popełnienia czynu zabronionego.

W przypadku gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuścił się czynu karalnego na terenie szkoły lub w związku z realizacją obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, dyrektor tej szkoły może, za zgodą rodziców albo opiekuna nieletniego oraz nieletniego, zastosować, jeżeli jest to wystarczające, środek oddziaływania wychowawczego w postaci pouczenia, ostrzeżenia ustnego albo ostrzeżenia na piśmie, przeproszenia pokrzywdzonego, przywrócenia stanu poprzedniego lub wykonania określonych prac porządkowych na rzecz szkoły. Zastosowanie środka oddziaływania wychowawczego nie wyłącza zastosowania kary określonej w statucie szkoły.

7.4. Pojęcie deliktu cywilnego i odpowiedzialność odszkodowawcza

Deliktem w rozumieniu prawa cywilnego jest zachowanie, z którym ustawa wiąże konsekwencję w postaci obowiązku naprawienia szkody. Czyn niedozwolony jest w takim ujęciu samoistnym źródłem zobowiązania do naprawienia szkody. Treścią zobowiązania wynikłego z czynu niedozwolonego jest uprawnienie poszkodowanego do uzyskania odszkodowania i odpowiadający temu uprawnieniu obowiązek naprawienia szkody.

Jeśli wyrządzenie szkody jest źródłem zobowiązania do jej naprawienia, odpowiedzialność taka nosi nazwę deliktowej, zaś jeśli wyrządzenie szkody jest traktowane jako następstwo niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, odpowiedzialność taka nosi nazwę kontraktowej.

Przesłankami odpowiedzialności deliktowej jest fakt wystąpienia szkody, związek przyczynowy pomiędzy zachowaniem sprawcy a wystąpieniem szkody oraz jedna z trzech zasad odpowiedzialności: na zasadzie winy, na zasadzie ryzyka i na zasadzie słuszności.

Roszczenia wynikłe z czynów niedozwolonych mogą być dochodzone przez poszkodowanego w procesie cywilnym. Jednakże, jeśli czyn niedozwolony stanowi jednocześnie realizację znamion przestępstwa, wówczas, zgodnie z art. 46 § 1 k.k., sąd może orzec, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, stosując przepisy prawa cywilnego, obowiązek naprawienia, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę.

8. Inne niż dokonanie formy popełnienia przestępstwa – formy stadialne (przygotowanie, usiłowanie, dokonanie)

Formy stadialne stanowią rozszerzenie przedmiotowej karalności w stosunku do typu czynu zabronionego opisanego w części szczególnej kodeksu karnego. Nie ma „samego” usiłowania/przygotowania jako takiego, a jest usiłowanie/przygotowanie konkretnego typu czynu zabronionego, np. usiłowanie udolne kradzieży (art. 13 § 1 k.k. w zw. z art. 278 § 1 k.k.).

Dokonanie przestępstwa rozgrywa się zawsze w pewnym czasie i przechodzi przez kolejne stadia w postaci zamiaru, przygotowania, usiłowania oraz dokonania. Sam zamiar bez jego urzeczywistnienia w czynie zabronionym nie jest nigdy karalny. Przygotowanie jest karalne tylko wyjątkowo i tylko wtedy, gdy ustawa tak stanowi oraz w mniejszym wymiarze kary niż dokonanie (art. 16 § 2 k.k.). Usiłowanie jest karalne zawsze, gdy karalne jest dokonanie oraz w takim samym wymiarze kary jak dokonanie (art. 14 § 1 k.k.).

Zgodnie z art. 13 § 1 k.k. odpowiada za **usiłowanie udolne** (możliwe do ukończenia), kto w zamiarze popełnienia czynu zabronionego (co do zasady zarówno bezpośrednim, jak i wynikowym) swoim zachowaniem bezpośrednio zmierza do jego dokonania, które jednak nie następuje.

Elementy **usiłowania udolnego** to: zamiar, zachowanie zmierzające bezpośrednio do dokonania oraz brak dokonania. Nie można usiłować typów nieumyślnych. Bezpośrednie zmierzanie sprawcy do dokonania wyznacza granicę między usiłowaniem a przygotowaniem.

Z **bezpośredniością zmierną** mamy do czynienia wówczas, gdy zachowanie sprawcy powoduje realne zagrożenie dla dobra, stanowi podjętą przez sprawcę ostatnią możliwą czynność zmierną do dokonania, która nie oznacza jeszcze samego dokonania (np. ostatnią czynnością przed oddaniem strzału jest celowanie), oraz możliwe jest jeszcze, z racjonalnego punktu widzenia, uratowanie zaatakowanego przez sprawcę dobra prawnego (np. po oddaniu strzału już uratowanie dobra prawnego w postaci życia i zdrowia staje się niemożliwe).

Brak dokonania czynu oznacza znamię negatywne usiłowania. Dokonanie w przypadku przestępstw materialnych następuje z chwilą nastąpienia skutku stanowiącego znamię typu czynu zabronionego, a w przypadku przestępstw formalnych – z chwilą rozpoczęcia przez sprawcę opisanej w typie czynu zabronionego czynności sprawczej. Brak dokonania może wynikać albo z nieukończenia ostatniej czynności zmierną do dokonania (usiłowanie nieukończone, przy przestępstwach formalnych), albo z nienastąpienia skutku mimo ukończenia czynności sprawczej (usiłowanie ukończone, przy przestępstwach materialnych).

Zgodnie z art. 13 § 2 k.k. **usiłowanie nieudolne** (niemożliwe do dokonania) zachodzi także wtedy, gdy sprawca nie uświadamia sobie, że dokonanie jest niemożliwe ze względu na brak przedmiotu nadającego się do popełnienia na nim czynu zabronionego lub ze względu na użycie środka nienadającego się do popełnienia czynu zabronionego.

Elementy **usiłowania nieudolnego** to: zamiar oparty na błędzie po stronie sprawcy, że dokonanie jest możliwe; zachowanie niezmierną bezpośrednio do dokonania oraz brak możliwości dokonania ze względu na brak przedmiotu nadającego się do popełnienia na nim czynu zabronionego lub brak środka nadającego się za jego pomocą do popełnienia czynu zabronionego.

Usiłowanie nieudolne wiąże się z błędem sprawcy co do stanu faktycznego mającego prowadzić do realizacji czynu zabronionego. Usiłowanie nieudolne nie cechuje się bezpośredniością zmierną zachowania sprawcy do dokonania, gdyż dokonanie w tym przypadku jest od razu niemożliwe. Z usiłowaniem nieudolnym mamy natomiast do czynienia, gdy zachowanie sprawcy wejdzie w taką fazę, że według jego zamiaru stwarzałyby już dla dobra prawnego realne niebezpieczeństwo.

Brak dokonania jest wynikiem niemożności popełnienia tego czynu w zaistniałych okolicznościach ze względu na:

1. brak przedmiotu nadającego się do popełnienia na nim zamierzonego czynu, np. sprawca nie jest w stanie ukraść przedmiotów z szafki kolegi, gdyż po jej otwarciu okazuje się, że szafka w chwili usiłowania była całkowicie pusta;
2. użycie przez sprawcę środka nienadającego się do realizacji przyjętego zamiaru, np. sprawca nie jest w stanie otworzyć szafki kolegi za pomocą klucza, aby ukraść z jej wnętrza przedmioty, gdyż klucz nie pasuje do zamka.

Bezkarne pozostaje tzw. usiłowanie bezwzględnie nieudolne, oparte o przeświadczenie sprawcy o realizacji znamion czynu zabronionego wynikające z całkowitej nieświadomości praw przyrody lub z zabobonu (np. stosowanie czarów).

Usiłowanie nieudolne jest konsekwencją błędu sprawcy co do faktów stanowiących znamiona typu czynu zabronionego. Usiłowaniu nieudolnemu musi towarzyszyć przekonanie po stronie sprawcy, że dokonanie przestępstwa jest możliwe, czyli że dysponuje on właściwym przedmiotem lub środkiem do jego dokonania.

Usiłowanie nieudolne jest bezkarne, gdy sprawca nie ma cechy podmiotu wymaganej przez ustawę dla jego popełnienia (przestępstwo ma charakter indywidualny) oraz brak jest okoliczności statuujących karalność (tzw. okoliczności modalnych).

Usiłowanie musi być nieudolne już w momencie przystępowania przez sprawcę do realizacji znamion. Jeżeli działanie stało się niemożliwe dopiero w trakcie działania, nie będzie to usiłowanie nieudolne, a usiłowanie udolne.

Czynny żal przy usiłowaniu polega zgodnie z art. 15 § 1 i 2 k.k. na tym, że nie podlega karze za usiłowanie, kto dobrowolnie odstąpił od dokonania lub zapobiegł skutkowi stanowiącemu znamię czynu zabronionego. Sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary w stosunku do sprawcy, który dobrowolnie starał się zapobiec skutkowi stanowiącemu znamię czynu zabronionego.

Sprawca powinien sam zrezygnować z dokonania. **Dobrowolność** można przyjąć, gdy sprawca uświadamia sobie możliwość kontynuowania zachowania bezpośrednio zmierzającego do dokonania,

ale nie ma już zamiaru popełnienia czynu zabronionego. Nie będzie więc dobrowolności, gdy sprawca uświadomi sobie brak możliwości dokonania. Rezygnacja z zamiaru popełnienia czynu zabronionego musi być ostateczna. Warunkiem uznania dobrowolności odstąpienia przy usiłowaniu nieudolnym jest to, by sprawca, rezygnując, był wciąż przekonany, że dokonanie jest możliwe. Dla bezkarności usiłowania konieczne jest, aby sprawca zapobiegł skutkowi stanowiącemu znamię czynu zabronionego, który obejmował swoim zamiarem. Sprawca w tym celu może posłużyć się innymi osobami, ale jego wkład musi być istotny. Gdy sprawcy się nie uda, ale podjął starania w tym celu, aby skutek nie nastąpił, sąd może nadzwyczajnie złagodzić karę.

Zgodnie z art. 16 § 1 k.k. **przygotowanie** zachodzi tylko wtedy, gdy sprawca w celu popełnienia czynu zabronionego podejmuje czynności mające stworzyć warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do jego dokonania, w szczególności w tymże celu wchodzi w porozumienie z inną osobą, uzyskuje lub przysposabia środki, zbiera informacje lub sporządza plan działania.

Do znamion przygotowania należy zaliczyć podjęcie czynności mających stworzyć warunki do podjęcia czynności zmierzających bezpośrednio do dokonania oraz zamiar bezpośredni zabarwiony celem popełnienia czynu zabronionego.

Realizacja znamion strony przedmiotowej przygotowania następuje przez wejście w porozumienie z inną osobą (konfiguracja wieloosobowa) oraz uzyskanie/przysposobienie środków, informacji, planu (konfiguracja jednoosobowa). Treścią porozumienia ma być stworzenie warunków do realizacji czynu zabronionego, w tym podjęcie decyzji o jego dokonaniu oraz podział ról pomiędzy poszczególne osoby.

Czynny żal przy przygotowaniu polega, zgodnie z art. 17 k.k., na tym, że nie podlega karze za przygotowanie, kto dobrowolnie od niego odstąpił, w szczególności zniszczył przygotowane środki lub zapobiegł skorzystaniu z nich w przyszłości; w razie wejścia w porozumienie z inną osobą w celu popełnienia czynu zabronionego, nie podlega karze ten, kto nadto podjął istotne starania zmierzające do zapobieżenia dokonaniu.

Kryteria dobrowolności odstąpienia od dokonania są takie same jak przy usiłowaniu. Konieczne jest zniszczenie środków oraz zapobieżenie

skorzystaniu z nich w przyszłości (konfiguracja jednoosobowa), a także podjęcie istotnych starań zmierzających do zapobieżenia dokonaniu przestępstwa przez inną osobę (konfiguracja wieloosobowa).

8.1. Formy sprawcze (sprawstwo indywidualne, współsprawstwo, sprawstwo kierownicze, sprawstwo poleceniodawcze)

Za sprawcę uważa się tego, kto swoim zachowaniem wypełnił przedmiotowe znamiona typu czynu zabronionego (formalne ujęcie sprawstwa), albo tego, kto swoim zachowaniem nie wypełnił żadnego z przedmiotowych znamion typu czynu zabronionego, ale jego wkład w popełnienie przestępstwa był tak znaczny, że inni sprawcy nie dokonaliby przestępstwa bez tego wkładu (materialne ujęcie sprawstwa), np. przytrzymanie osoby, gdy ktoś inny zadaje tej osobie ciosy.

Znamiona współsprawstwa dzielimy na:

1. przedmiotowe – znamię wspólnego wykonania czynu zabronionego, a więc albo wspólnego wypełnienia poszczególnych jego elementów – znamion (współsprawstwo w ujęciu formalnym), albo tak istotnego przyczynienia się do jego popełnienia przez współsprawcę, że bez tego przyczynienia się przestępstwo by nie zostało popełnione (współsprawstwo w ujęciu materialnym), oraz znamię „w porozumieniu,” które to znamię oznacza zaplanowanie popełnienia zachowania realizującego znamiona przestępstwa wraz z wyznaczeniem każdemu ze współsprawców ról (podział ról) oraz
2. podmiotowe – świadomość wspólnego wykonywania zachowania stanowiącego wypełnienie znamion czynu zabronionego, świadomość faktu zawarcia i treści porozumienia, w tym roli w przestępnym planie (art. 18 § 1 zd. 2 k.k.).

Postacie współsprawstwa to: współsprawstwo sukcesywne (gdy sprawca dołącza dopiero w trakcie realizacji znamion przez pozostałych oraz odpowiada tylko od chwili, gdy zawarł porozumienie), współsprawstwo dopełniające (gdy zgodnie z porozumieniem sprawcy wspólnie realizują jedno przestępstwo w ten sposób, że każdy z nich

realizuje część znamion typu czynu zabronionego – ich zachowania łącznie składają się na całość znamion – dopełniają się), współsprawstwo równoległe (gdy zgodnie z porozumieniem sprawcy wspólnie realizują jedno przestępstwo w ten sposób, że każdy z nich realizuje w tym samym czasie całość znamion typu czynu zabronionego), współsprawstwo konieczne (gdy ustawa dla realizacji znamion przestępstwa opisanego w części szczególnej wymaga jego realizacji przez więcej niż jedną osobę, np. w przypadku bójki i pobicia z art. 158 § 1 k.k. w przestępstwie muszą brać udział przynajmniej trzy osoby).

Konsekwencją przyjęcia współsprawstwa jest przypisanie każdemu ze współsprawców odpowiedzialności za realizację całości przestępstwa, np. w przypadku kradzieży przez trzech współsprawców po 500 zł, każdy z nich z osobna odpowie za kradzież 1500 zł.

Znamiona **sprawstwa kierowniczego** dzielimy na:

1. przedmiotowe – kierowanie przez sprawcę kierowniczego zachowaniem innej osoby – wykonawcy czynu zabronionego (posiadanie istotnego wpływu na jej zachowanie), przedmiot tego, do czego jest kierowany sprawca wykonawca, dokonanie czynu zabronionego przez sprawcę wykonawcę;
2. podmiotowe – przy czym po stronie sprawcy kierowniczego musi wystąpić świadomość kierowania zachowaniem innej osoby (zachowaniem sprawcy wykonawcy) oraz świadomość tego, że sprawca wykonawca realizuje znamiona konkretnego typu czynu zabronionego (art. 18 § 1 zd. 3 k.k.).

Znamiona **sprawstwa poleceniodawczego** dzielimy na:

1. znamiona przedmiotowe – istnienie pomiędzy sprawcą wydającym polecenie a sprawcą wykonawcą zależności (o charakterze formalna, np. pracodawca – pracownik, albo o charakterze faktycznym, np. rodzic – dziecko), wykorzystanie tej zależności przez sprawcę wydającego polecenie, wydanie sprawcy wykonawcy polecenia (sposób wydania polecenia: słownie, listownie, poprzez gest) o treści wskazującej na dokonanie przez sprawcę wykonawcę czynu zabronionego oraz wykonanie czynu zabronionego zgodnie z wydanym poleceniem;
2. podmiotowe – świadomość sprawcy poleceniodawczego istnienia zależności, świadomość jej wykorzystania oraz świadomość

treści wydanego polecenia, w tym tego, że w jego wyniku sprawca wykonawca realizuje znamiona konkretnego typu czynu zabronionego (art. 18 § 1 zd. 4 k.k.).

W sytuacji gdy jeden ze współsprawców wyjdzie poza zakres uzgodnionego porozumienia, to mamy do czynienia z ekscysem przy współsprawstwie i wówczas pozostali nie odpowiadają za zachowanie, które nie zostało objęte porozumieniem. Tak samo rzecz się ma przy sprawstwie kierowniczym i poleceniodawczym, gdy sprawca wykonawca swoim zachowaniem wykroczy poza to, do czego był kierowany, albo odpowiednio poza to, do realizacji czego wydane zostało mu polecenie. Wówczas sprawca kierowniczy i odpowiednio sprawca poleceniodawczy odpowiadają tylko w granicach tego, do czego pierwszy kierował, a drugi wydał polecenie.

8.2. Formy niesprawcze postacie współdziałania (podżeganie, pomocnictwo)

Zgodnie z art. 18 § 2 k.k. odpowiada za podżeganie, kto chcąc, aby inna osoba dokonała czynu zabronionego, nakłania ją do tego.

Podżegaczem jest zatem osoba, która popełnia specyficzne przestępstwo polegające na nakłonieniu innej osoby do dokonania przestępstwa. Warunkiem odpowiedzialności za podżeganie nie jest dokonanie tego przestępstwa przez osobę nakłanianą, a wywołanie u niej decyzji o jego popełnieniu. Podżeganie może zostać popełnione tylko z zamiarem bezpośrednim, o czym przesądza użycie przez ustawodawcę zwrotu „chcąc, aby”.

Nakłanianie osoby, która już podjęła decyzję o popełnieniu przestępstwa, stanowi w istocie umacnianie jej w podjętej decyzji, a więc nie może stanowić podżegania, a pomocnictwo psychiczne. Możliwa jest odpowiedzialność karna za umyślne podżeganie zarówno do przestępstw umyślnych (wówczas skutkiem podżegania jest zamiar popełnienia przestępstwa po stronie osoby nakłanianej), jak i do przestępstw nieumyślnych (wówczas skutkiem podżegania jest decyzja po stronie osoby nakłanianej o treści w postaci zachowania naruszającego reguły ostrożności).

Zgodnie z art. 18 § 3 k.k. odpowiada za pomocnictwo, kto w zamiarze, aby inna osoba dokonała czynu zabronionego, swoim zachowaniem ułatwia jego popełnienie, w szczególności dostarczając narzędzie, środek przewozu, udzielając rady lub informacji; odpowiada za pomocnictwo także ten, kto wbrew prawemu, szczególnemu obowiązкови niedopuszczenia do popełnienia czynu zabronionego swoim zaniechaniem ułatwia innej osobie jego popełnienie.

Pomocnikiem jest zatem osoba, która popełnia specyficzne przestępstwo polegające na ułatwieniu innej osobie dokonania przestępstwa. Warunkiem odpowiedzialności za pomocnictwo nie jest dokonanie tego przestępstwa przez osobę, której pomocnik ułatwił, a samo wywołanie sytuacji, w której osobie tej jest łatwiej popełnić przestępstwo. Pomocnictwo może mieć postać pomocnictwa fizycznego (dostarczenie narzędzia, środka przewozu) oraz postać pomocnictwa psychicznego (udzielenie rady lub informacji). Pomocnictwo może zostać dokonane przez działanie, jak i przez zaniechanie. W przypadku przestępstwa pomocnictwa popełnionego przez zaniechanie na sprawcy musi ciążyć obowiązek prawny o treści niedopuszczenia do popełnienia czynu zabronionego przez inną osobę. Pomoc polega w tym przypadku na niezrealizowaniu przez pomocnika tego obowiązku i przez to wytworzenie sytuacji, w której innej osobie jest łatwiej popełnić przestępstwo. Pomocnictwo może zostać popełnione tylko umyślnie, ale w obu postaciach zamiaru (zamiar bezpośredni, zamiar wynikowy), o czym przesądza użycie w ustawie zwrotu „w zamiarze”.

9. Wyłączenie odpowiedzialności karnej

Do wyłączenia odpowiedzialności karnej może dojść na poziomie bezprawności – gdy zachowanie sprawcy uznane zostanie przez porządek prawny za dozwolone, na poziomie karygodności – gdy ocena tej przesłanki wykaże społeczną szkodliwość w stopniu niższym niż znikomy, na poziomie winy – gdy zajdzie jedna z okoliczności pozwalająca na wyłączenie winy oraz na poziomie odpadnięcia potrzeby ukarania sprawcy – co może mieć przyczynę w samym zachowaniu się sprawcy już po popełnieniu przestępstwa albo w upływie czasu.

9.1. Obrona konieczna

Zgodnie z art. 25 § 1 k.k. nie popełnia przestępstwa, kto w obronie koniecznej odpiera bezpośredni, bezprawny zamach na jakiegokolwiek dobro chronione prawem.

Przesłankami działania w ramach obrony koniecznej (znanymi określającymi warunki dopuszczalności podjęcia działań obronnych) wyłączającej bezprawność są:

1. zamach – działanie albo zaniechanie, gdy tylko sprawca zamachu ma możliwość realizacji obowiązku, np. gdy na żądanie posiadacza lokalu nie chce go opuścić;

2. bezpośrednio zamachu – zachodzi wówczas, gdy istnieje jeszcze racjonalna możliwość uratowania dobra prawnego przed skutkami zamachu;
3. bezprawność zamachu – zachodzi wówczas, gdy brak jest podstawy prawnej dla zachowania stanowiącego zamach. Przesłanka bezprawności zamachu oznacza również i to, że nie ma możliwości stosowania obrony koniecznej przeciwko obronie koniecznej. Przesłanka ta przesądza również, że w przypadku likwidatora bójki nie może on stanąć po jednej ze stron zajścia, a musi działać wyłącznie w celu zneutralizowania zagrożenia ze strony bójki jako całości.

Znamiona określające działania obronne:

1. odpieranie zamachu (zachowanie nakierowane na naruszenie dóbr prawnych napastnika, odpieranie zamachu przez zaniechanie, np. przez niezdjęcie kajdanek lub niewypuszczenie z celi osoby, która nie jest już osobą pozbawioną wolności, a jednocześnie podejmuje zachowanie stanowiące bezpośredni, bezprawny zamach);
2. konieczność obrony (napadnięty nie ma obowiązku ratowania się ucieczką i może podjąć skuteczne działania obronne) – przyjmuje się, że co do zasady obrona konieczna ma charakter środka o charakterze względnej subsydiarności i względnej proporcjonalności. Innymi słowy, odpierający zamach nie jest zobowiązany szukać rozwiązań, skutkiem których nie dojdzie do naruszenia dóbr prawnych napastnika oraz nie musi ważyć proporcjonalności ingerencji w dobra prawne napastnika względem dóbr prawnych objętych zamachem. Obrona konieczna ma charakter bezwzględnie subsydiarny oraz bezwzględnie proporcjonalny w sytuacjach polegających na odpieraniu zamachu w sposób umyślnie godzący w życia ludzkie. W art. 2 EKPC przyjęto, że „prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego, skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę”. Zgodnie z art. 2 ust. 2 lit. a EKPC pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku

- bezwzględnie koniecznego użycia siły w obronie jakiegokolwiek osoby przed bezprawną przemocą);
3. działanie motywowane odparciem zamachu (nie można odpierać zamachu w sposób nieświadomy).

Przekroczenie granic obrony koniecznej następuje, gdy ktoś nie zachowa się zgodnie ze wszystkimi przesłankami działania w ramach obrony koniecznej. Wówczas sąd, oceniając zakres przekroczenia oraz jego przyczyny, może nadzwyczajnie karę złagodzić albo nawet odstąpić od jej wymierzenia. Możliwe jest przyjęcie, że strach lub wzburzenie, które towarzyszyły osobie broniącej się i która z tego względu przekroczyła granice obrony, były tego rodzaju, że osobie tej nie można przypisać winy w czasie jej zachowania. Wówczas nie poniesie ona odpowiedzialności za przekroczenie granic obrony koniecznej.

Z przekroczeniem granic obrony koniecznej mamy do czynienia w sytuacji wystąpienia ekscesu ekstensywnego oraz ekscesu intensywnego. W tym zakresie należy wskazać na konieczność relacji czasowej zachowania odpierającego zamach oraz sytuacji wystąpienia bezprawnego i bezpośredniego zamachu (brak możliwości podjęcia zachowania odpierającego zamach przed jego wystąpieniem) oraz na konieczność zachowania proporcjonalności dóbr zaatakowanego i będącego przedmiotem zachowania odpierającego zamach, a także na konieczność nieprzekraczania zakresu możliwego naruszenia dobra będącego przedmiotem zachowania odpierającego zamach.

9.2. Stan wyższej konieczności

Artykuł 26 § 1 i 2 k.k. stanowi, że „§ 1. Nie popełnia przestępstwa, kto działa w celu uchylenia bezpośredniego niebezpieczeństwa grożącego jakimkolwiek dobru chronionemu prawem, jeżeli niebezpieczeństwa nie można inaczej uniknąć, a dobro poświęcone przedstawia wartość niższą od dobra ratowanego. § 2. Nie popełnia przestępstwa także ten, kto, ratując dobro chronione prawem w warunkach określonych w § 1, poświęca dobro, które nie przedstawia wartości oczywiście wyższej od dobra ratowanego”.

9.2.1. Stan wyższej konieczności a charakter państwa

Państwo o charakterze liberalnym pozostawiać będzie większą ilość decyzji osądowi obywateli. Zezwalać będzie na jak najszersze stosowanie stanu wyższej konieczności z pełnymi tego konsekwencjami w postaci wyłączenia odpowiedzialności karnej. Państwo takie ogranicza swoją rolę do pozwolenia obywatelom na podejmowanie decyzji w ramach sytuacji kolizji wartości, oczekując jednocześnie uwzględnienia pewnej społecznie akceptowalnej aksjologii.

Państwo o charakterze komunitarnym będzie natomiast ograniczać obywateli w podejmowaniu decyzji w warunkach kolizji wartości. Państwo takie będzie samo rozstrzygać określone przypadki przez nakazy i zakazy będące wyrazem pewnej społecznie akceptowalnej aksjologii.

Wskazane dwa modele państw nie występują w czystych postaciach. Każde państwo ma w sobie cechy i jednego, i drugiego, czyli państwa liberalnego albo komunitarnego w różnych dziedzinach życia społecznego. Czasem państwo przejmuje na siebie rozstrzygnięcia aksjologiczne w określonej dziedzinie życia, a tym samym operuje w jej ramach nakazami i zakazami, których stosowanie przez obywateli przesądza o zgodności ich zachowań z prawem (płaszczyzna bezprawności w strukturze przestępstwa), a czasem pozostawia decyzję obywatelom do ich indywidualnego osądu, odwołuje się do klauzul generalnych wyłączających odpowiedzialność (płaszczyzna winy w strukturze przestępstwa).

9.2.2. Znamiona stanu wyższej konieczności (jako okoliczności uchylającej bezprawność i jako okoliczności uchylającej winę)

Znamiona określające sytuację usprawiedliwiającą poświęcenie dobra chronionego prawem:

1. zaistnienie rozpoznawalnego niebezpieczeństwa (pochodzącego od przyrody lub będącego konsekwencją zachowania się człowieka, np. pożar, powódź albo zamknięcie zwierzęcia w upalny dzień w samochodzie);

2. owo niebezpieczeństwo musi osiągnąć takie natężenie, że staje się bezpośrednie, a zatem – racjonalnie rzecz ujmując – należy podjąć działania ochronne, gdyż w przeciwnym przypadku może stać się już niewykonalne uratowanie dobra prawnego.

Znamiona określające działanie w ramach stanu wyższej konieczności:

1. rezultatem zachowania, skutkiem którego dochodzi do poświęcenia czyjeś dobra prawnego, musi być uchylenie grożącego niebezpieczeństwa;
2. możemy podejmować się tylko takich zachowań, które można określić jako przydatne z punktu widzenia ochrony tego, co chcemy uratować (dobra ratowanego);
3. możemy podejmować się zachowania w ramach stanu wyższej konieczności, którego skutkiem będzie poświęcenie tego, co musimy poświęcić (dobra poświęcanego) tylko wówczas, gdy nie ma innej możliwości uratowania tego, co chcemy uratować (dobra ratowanego), i tylko wówczas, gdy naruszenie dobra poświęcanego była absolutnie konieczne;
4. w przypadku gdy uratujemy więcej niż poświęcimy, a więc stosunek wartości dobra ratowanego i dobra poświęcanego (np. uratujemy życie a poświęcimy własność rzeczy) jest korzystny, zachowanie takie jest zachowaniem zgodnym z prawem – art. 26 § 1 k.k. wyłącza jego bezprawność; gdy zaś uratujemy tyle samo lub nieznacznie (nie oczywiście) mniej niż poświęcimy, a więc stosunek wartości dobra ratowanego i dobra poświęcanego (np. uratujemy życie i poświęcimy życie albo uratujemy własność rzeczy nieznacznie mniejszej wartości niż wartość rzeczy poświęconych) jest neutralny albo wprawdzie niekorzystny, lecz dysproporcja w jego ramach nie ma charakteru oczywistej, zachowanie takie jest zachowaniem niezgodnym z prawem, ale nie ponosimy za nie winy – art. 26 § 2 k.k. wyłącza winę;
5. stan wyższej konieczności ma tylko wówczas zastosowanie, gdy osoba działająca w jego ramach miała świadomość niebezpieczeństwa oraz jej zachowaniu towarzyszył motyw w postaci uratowania dobra prawnego.

Wyjątkiem od stanu wyższej konieczności jest ograniczenie zapisane art. 26 § 4 k.k., które wyłącza możliwość skorzystania przez osoby zobowiązane w sposób szczególny do ochrony danego dobra prawnego nawet z narażeniem się na niebezpieczeństwo osobiste (np. policjantów, strażaków) ze stanu wyższej konieczności jako okoliczności wyłączającej możliwość przypisania winy (art. 26 § 2 k.k.).

Przekroczenie granic stanu wyższej konieczności następuje, gdy ktoś nie zachowa się zgodnie ze wszystkimi przesłankami działania w ramach stanu wyższej konieczności. Wówczas sąd, oceniając zakres przekroczenia oraz jego przyczyny, może nadzwyczajnie karę złagodzić albo nawet odstąpić od jej wymierzenia.

9.2.3. Kolidzja obowiązków

Przesłankami zastosowania kolidzji obowiązków są:

1. zbiegnięcie się w tej samej sytuacji i w tej samej chwili dwóch lub więcej obowiązków wynikających ze stanów niebezpieczeństwa, których uchylenie wymaga dwóch wzajemnie wykluczających się zachowań oraz konieczność realizacji tychże obowiązków w jednym czasie, np. konieczność udzielenia przez lekarza w ramach przyjazdu do kolidzji drogowej pomocy więcej niż jednemu pacjentowi w tym samym czasie;
2. brak możliwości jednoczesnego zrealizowania dwóch lub więcej obowiązków, np. możliwość udzielenia przez lekarza w ramach przyjazdu do kolidzji drogowej pomocy tylko jednemu pacjentowi w tym samym czasie z uwagi na brak drugiego respiratora;
3. w przypadku gdy uratujemy więcej albo tyle samo co poświęcimy, a więc stosunek wartości dobra ratowanego i dobra poświęcanego (np. uratujemy życie, a poświęcimy własność rzeczy, albo też ratujemy życie jednej osoby kosztem życia innej) nie jest niekorzystny, zachowanie takie jest zachowaniem zgodnym z prawem – kolidzja obowiązków wyłącza jego bezprawność, gdy zaś uratujemy nieznacznie (nie oczywiście) mniej niż poświęcimy, a więc stosunek wartości dobra ratowanego i dobra poświęcanego (np. ratujemy własność rzeczy nieznacznie mniejszej

wartości niż wartość rzeczy poświęconych) jest wprawdzie niekorzystny, lecz dysproporcja w jego ramach nie ma charakteru oczywistej, zachowanie takie jest zachowaniem niezgodnym z prawem, ale nie ponosimy za nie winy – kolizja obowiązków wyłącza winę;

4. kolizja obowiązków ma tylko wówczas zastosowanie, gdy osoba działająca w jej ramach miała świadomość zbiegnięcia się więcej niż jednego obowiązku w jednej sytuacji i w jednym czasie oraz możliwość wykonania tylko niektórych z nich, a jej zachowaniu towarzyszył motyw w postaci ratowania dobra prawnego.

Przykładowe dodatkowe kryteria kolizji obowiązków:

1. kryterium zaawansowania procesu chorobowego i możliwości przeprowadzenia skutecznego leczenia – o ile w dobie normalnych warunków na leczenie jako pierwsi mogą liczyć pacjenci najbardziej zagrożeni procesem chorobowym, tak w dobie zagrożenia epidemicznego podjęcie leczenia w warunkach, gdy założony proces terapeutyczny jawi się jako bezcelowy i trudno jest oczekiwać poprawy lub stabilizacji pacjenta, nie powinno być wymagane;
2. kryterium wskazujące na brak możliwości przypisania winy ze względu na warunki dostępne w danej sytuacji, w tym wszystkie te okoliczności, które składają się na sytuację informacyjną pracownika personelu medycznego, jak również możliwości wsparcia ze strony innych pracowników personelu medycznego oraz możliwości wsparcia sprzętowego, a także możliwości czasowe na przeprowadzenie niezbędnych badań oraz ewentualnej terapii.

Nasuwa się pytanie, czy w warunkach epidemicznych zachodzi konieczność przejścia z narzędzi typowych dla państwa liberalnego na narzędzia typowe dla państwa komunitarnego i rozstrzygnięcia sytuacji kolizji dóbr prawnych powstających przy zwalczaniu epidemii przez wydawanie nakazów i zakazów, w tym przez zmianę reguł postępowania z pacjentami. Wydaje się, że ewentualne takie postąpienia nie mogą być czynione „na ślepo”, a powinny być uzasadniane aktualnymi potrzebami. Z pewnością jednymi z takich postąpień jest powołanie szpitali jednoimiennych, nakaz pracy tylko w jednym miejscu, przesunięcie części zabiegów planowanych czy też wstrzymanie rehabilitacji

części chorych. Istotne jest też tworzenie i rozwijanie warunków pracy służby medycznej tak, aby wyżej wymienione przesłanki składające się na sytuację informacyjną lekarza mogły w danych przypadku zaistnieć, np. przez ograniczenie czasu pracy personelu medycznego, przy odpowiedniej rekompensacie finansowej za nieprzepracowane godziny, tak aby personel ten mógł przychodzić do pracy wypoczęty.

Z pewnością część kryteriów stanowić będzie tylko wskazówki i schematy postępowania upraszczających procedury postępowania i udrożniających przepustowość w dostępie do czynności leczniczych. Pamiętać jednakże należy, że nawet najbardziej szczegółowe instrukcje nie rozwiążą każdego przypadku (np. 1 listopada 2011 r. kapitan T. Wrona, zmuszony awarią samolotu Boeing 767, wykonał manewr lądowania awaryjnego na pasie Lotniska Chopina w Warszawie bez wysunięcia podwozia). Przyjęcie ogólnych prostych reguł optymalizacyjnych zwolniłoby personel medyczny od konieczności podejmowanie tylko niektórych decyzji w sytuacji kolizji wartości, gdyż zawsze znaleźć się może przypadek, który się w tych regułach nie zmieści, taki, którego reguły te nie obejmą, albo taki, wobec którego zastosowanie reguł prowadziłoby do nieakceptowalnych społecznie rezultatów.

9.3. Działanie w granicach uprawnień i obowiązków

Działanie w ramach uprawnień i obowiązków łączy się silnie z zasadą praworządności wyrażoną w art. 7 Konstytucji RP, która wskazuje, że organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa. Tym samym prawo jest dla organów państwa jak paliwo dla samochodów. Mogą one działać tylko wówczas, gdy w prawie znajduje się podstawa dla tych działań oraz tylko w granicach tej podstawy. Jeśli zatem organy państwa nie przekroczą nadanych im uprawnień, to nie dochodzi do złamania normy sankcjonowanej, a tym samym, choć zachowanie organu może przypominać takie, jak opisane w ustawie karnej, to nie jest to zachowanie bezprawne, a tym samym nie może zostać uznane za realizujące znamiona typu czynu zabronionego. Przykładowo, sędzia, skazując na karę pozbawienia wolności za pozbawienie wolności, nie staje się sprawcą poleceniodawczym pozbawienia

wolności w rozumieniu art. 18 § 1 zd. 4 k.k. w zw. z art. 189 § 1 k.k., a funkcjonariusz służby więziennej, wykonujący ten wyrok w zakładzie karnym, nie staje się sprawcą przestępstwa pozbawienia wolności z art. 189 § 1 k.k.

Przesłanki działania w granicach uprawnień i obowiązków:

1. dana czynność osoby sprawującej funkcję organu państwa musi leżeć w granicach kompetencji tego konkretnego organu, którego funkcjonariusz jest przedstawicielem, np. sądu;
2. osoba będąca funkcjonariuszem państwowym w ramach tego organu musi posiadać uprawnienie do wykonywania tej konkretnej czynności, np. sędzieja;
3. dana czynność została podjęta tylko w sytuacji, gdy wszystkie ustawowe przesłanki do jej podjęcia zostały spełnione oraz musi odpowiadać charakterystyce tej czynności opisanej w ustawie, w tym wymaganej dla tej czynności formie, np. wydanie wyroku;
4. danej osobie wykonującej taką czynność musi towarzyszyć motyw działania w celu wykonywania zadań reprezentowanego organu państwa, np. sprawowanie wymiaru sprawiedliwości.

9.4. Karcenie małoletnich

Możliwość stosowania wobec osób małoletnich przez ich rodziców lub prawnych opiekunów pewnych ograniczeń w ich prawach, w tym prawach rangi konstytucyjnej, znajduje podstawę w art. 48 ust. 1 Konstytucji RP, który wskazuje, że rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania. Rodzice i opiekunowie nie są jednak w swoim postępowaniu całkowicie swobodni. Muszą kierować się zasadą dobra dziecka. Czasem będzie to oznaczało konieczność przymuszenia małoletniego do pewnych czynności, np. do odrabiania lekcji w celu realizacji obowiązku szkolnego. Rodzice muszą jednakże w swym postępowaniu kierować się zasadą subsydiarności w tym znaczeniu, że w przypadku nieposłuszeństwa lub oporu ze strony dziecka mogą zastosować tylko takie środki, które są niezbędne w celu wymuszenia

posłuchu dla polecenia rodzica, o ile polecenie to było zgodne z zasadą dobra dziecka, jeżeli okoliczności wymagają natychmiastowego przeciwdziałania, a zmiany postawy dziecka względem jego obowiązków nie można osiągnąć w inny sposób.

W ramach tzw. karcenia małoletnich chodzi zatem o podejmowanie zgodnych z prawem czynności mających na celu wychowanie nieletnich przez rodziców lub prawnych opiekunów dziecka. Gdy ograniczenie dziecka w jego prawach i wolnościach jest uzasadnione jego dobrem, co oznacza brak możliwości stosowania wobec dziecka jakiegokolwiek rodzaju przemocy, w tym kar cielesnych oraz jakichkolwiek form agresji, w tym słownej, rodzice mogą nałożyć na dziecko czasowy zakaz lub nakaz odpowiedniego postępowania, np. zakaz korzystania z komputera w celach związanych z grami.

9.5. Rola zgody osoby pokrzywdzonej

Zgoda pokrzywdzonego pełni w prawie karnym różne funkcje. Od zgody uzależniona może być niższa odpowiedzialność karna w ramach zabójstwa eutanatycznego z art. 150 k.k. albo zgoda może uniemożliwić poniesienie odpowiedzialności karnej za zachowania ingerujące w niektóre dobra prawne. Podstawowym warunkiem skuteczności tak rozumianej zgody na naruszenie dobra prawnego jest społeczna wartość tego dobra. Są bowiem takie dobra prawne, którymi obywatele nie mogą swobodnie dysponować, jak życie i zdrowie w zakresie uszczerbków, których leczenie wymaga okresu dłuższego niż 7 dni (tzw. dobra prawne o bezwzględnej wartości). Są też takie, którymi obywatele mogą swobodnie dysponować, takiej jak cześć, godność, wolność od strachu, wolność do przemieszczania się, wolność seksualna, mienie, w tym własność (tzw. dobra prawne o względnej wartości).

Zgodę na naruszenie dobra prawnego możemy wyrazić tylko w odniesieniu do takich dóbr prawnych, którymi możemy dysponować (o względnej wartości), i tylko wówczas, gdy są nam znane wszelkie konsekwencje jej wyrażenia. Ten, względem kogo zgoda jest wyrażana, ma obowiązek poinformowania nas o tym, na co zgodę wyrażamy i jakie będą jej konsekwencje dla naszych dóbr prawnych. Co do zasady

zgodę na naruszenie naszych dóbr prawnych możemy wyrazić mając 18 lat. Wcześniej jest to możliwe tylko w zakresie umów należących do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego (drobnych zakupów lub wymiany mających niską wartość materialną przedmiotów) przez osoby, które ukończyły 13 lat. Warunkiem zgody jest jej dobrowolność, co oznacza po stronie pokrzywdzonego brak przymusu, który stanowił nieprzemierzalny nacisk na jego psychikę. Zgoda wyrażona przez osobę niezdolną to jej wyrażenia ze względu na zbyt młody wiek i niezdolność rozpoznania znaczenia zgody, chorobę psychiczną i niezdolność rozpoznania tego co robi, ale także ze względu na choroby wieku podeszłego, jest nieważna i nie wywołuje skutków prawnych.

9.6. Zgodne z prawem przeprowadzenie zabiegu leczniczego i przeszczepu

Zgodnie z ustawą z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1876 ze zm.) pacjent (w przypadku osób małoletnich – ich przedstawiciel ustawowy, czyli rodzic albo prawny opiekun) ma prawo do wyrażenia zgody na udzielenie określonych świadczeń zdrowotnych lub odmowy takiej zgody, po uzyskaniu informacji w zakresie swojego stanu zdrowia od osoby wykonującej zawód medyczny, w tym przystępnej informacji o rozpoznaniu, proponowanych oraz możliwych metodach diagnostycznych i leczniczych, dających się przewidzieć następstwach ich zastosowania albo zaniechania, wynikach leczenia oraz rokowaniu.

Zgoda oraz sprzeciw mogą być wyrażone ustnie albo przez takie zachowanie się pacjenta lub jego przedstawiciela ustawowego (rodzica albo prawnego opiekuna), które w sposób niebudzący wątpliwości wskazuje na wolę poddania się czynnościom proponowanym przez osobę wykonującą zawód medyczny albo brak takiej woli (oświadczenie słowne, gest, oświadczenie na piśmie). W przypadku jednak zabiegu operacyjnego albo zastosowania metody leczenia lub diagnostyki stwarzających podwyższone ryzyko dla pacjenta, zgoda może zostać wyrażona tylko na piśmie.

Zasady przeprowadzenia badania lub udzielenia innych świadczeń zdrowotnych przez lekarza, ratownika medycznego oraz pielęgniarkę systemu, pomimo braku zgody albo wobec zgłoszenia sprzeciwu, określają odpowiednio przepisy ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1731 ze zm.) oraz ustawy z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1720 ze zm.).

Badanie lub udzielenie pacjentowi innego świadczenia zdrowotnego bez jego zgody jest dopuszczalne, jeżeli wymaga on niezwłocznej pomocy lekarskiej, a ze względu na stan zdrowia lub wiek nie może wyrazić zgody i nie ma możliwości porozumienia się z jego przedstawicielem ustawowym lub opiekunem faktycznym. W innych przypadkach lekarz może wykonać zabieg operacyjny albo zastosować metodę leczenia lub diagnostyki stwarzającą podwyższone ryzyko dla pacjenta po uzyskaniu jego pisemnej zgody. Przed jej wyrażeniem lekarz ma obowiązek udzielenia mu pełnej informacji o stanie jego zdrowia.

Zgodnie z ustawą z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 2134 ze zm.) pobrania komórek, tkanek lub narządów ze zwłok ludzkich w celu ich przeszczepienia lub pobrania komórek lub tkanek w celu ich zastosowania u ludzi można dokonać, jeżeli osoba zmarła nie wyraziła za życia sprzeciwu. W przypadku osoby małoletniej lub innej osoby, która nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych, sprzeciw może wyrazić za ich życia przedstawiciel ustawowy, czyli rodzic albo prawny opiekun. Osoba małoletnia powyżej 16 lat może sama wyrazić skuteczny sprzeciw.

Ustawa wskazuje, że sprzeciw wyraża się w formie: albo wpisu w centralnym rejestrze sprzeciwów na pobranie komórek, tkanek i narządów ze zwłok ludzkich, albo oświadczenia pisemnego zaopatrzonego we własnoręczny podpis, albo oświadczenia ustnego złożonego w obecności co najmniej dwóch świadków, pisemnie przez nich potwierdzonego. Sprzeciw można złożyć i odwołać tylko za życia. Nie ma możliwości jego złożenia czy odwołania, nawet przez rodziców, już po śmierci człowieka (dziecka).

9.7. Pojęcie błędu i jego rodzaje w prawie karnym

9.7.1. Pojęcie błędu

W prawie karnym przyjmuje się obecnie głównie za W. Wolterem, że „błąd to tego rodzaju stosunek poznającego podmiotu, czyli świadomości do obiektywnej rzeczywistości, który charakteryzuje niezgodność świadomości z rzeczywistością wobec nieodpowiedniego odbicia tej rzeczywistości w świadomości”. Błądzenie to zatem taki stan, w którym nieprawidłowo rozpoznajemy otaczającą nas rzeczywistość, nieprawidłowo rozpoznajemy to, co aktualnie robimy, i nie zdajemy sobie sprawy z konsekwencji naszego działania. Inaczej rzecz ujmując, nie zauważamy i tym samym nie uświadamiamy sobie pewnych istotnych cech rzeczy, czynności i procesów, w których uczestniczymy. Błąd może polegać także i na tym, że wydaje nam się, że coś miało miejsce albo coś ma miejsce teraz, a tak naprawdę nic takiego miejsca nie miało, a zaistniało tylko w naszej wyobraźni. Innymi słowy, gdy w naszej wyobraźni czegoś brakuje, czego żeśmy nie spostrzegli lub o tym nie wiedzieli, to stan taki nazywa się nieświadomością, zaś jeśli w naszej wyobraźni jest czegoś nadmiar, co tylko nam się wydaje, że było albo jest, a naprawdę tego nie było i nie ma, wówczas stan taki nazywa się urojeniem. Często oba stany występują jednocześnie, gdy nie uświadamiamy sobie czegoś i jednocześnie nasza wyobraźnia zastępuje to, czego sobie nie uświadamiamy, czymś zupełnie innym, co w rzeczywistości nie miało miejsca. Wówczas mówimy o nieświadomości i towarzyszącym jej urojeniu.

Tak ujęte brak świadomości i urojenie mogą dotyczyć wydarzeń, cech rzeczy, cech czynności, cech osób, cech sytuacji albo treści prawa. W prawie karnym sytuacja, gdy świadomość sprawcy nie koresponduje z rzeczywistością, a więc sytuacja, gdy sprawca nie uświadamia sobie, jak było naprawdę, ma bardzo istotne znaczenie. Nazywa się ją błędem.

Postaciami błędu są:

1. urojenie – które występuje, gdy w świadomości sprawcy znalazły się elementy nieistniejące w rzeczywistości, oraz

2. nieświadomość – która występuje, gdy w świadomości sprawcy nie znalazły się elementy realnie istniejące.

Chociaż urojenie i nieświadomość występują zazwyczaj razem (jeśli ktoś jest czegoś nieświadomy, to roi sobie na to miejsce coś innego), to w prawie karnym zwykle istotna jest tylko jedna strona tego procesu. To, czy istotna jest nieświadomość, czy urojenie, zależy od opisu przestępstwa.

W przypadku kradzieży z art. 278 § 1 k.k. istotna jest świadomość sprawcy o tym, że to, co robi, jest zabieraniem, że rzecz, którą zabiera, nie jest jego (jest cudza), oraz to, że nie ma on prawa postąpić z rzeczą jak właściciel. Gdy sprawca nie będzie świadomy jednego ze wskazanych elementów, wówczas mówimy, że jest w błędzie w postaci nieświadomości.

W przypadku zaś zabiegu lekarskiego przeprowadzonego bez zgody pacjenta z art. 192 § 1 k.k. istotna jest świadomość sprawcy o tym, że jest on lekarzem, że jest uprawniony oraz zachodzą przesłanki medyczne przeprowadzenia czynności terapeutycznej lub leczniczej wobec pacjenta oraz że pacjent wyraził zgodę właśnie na taką czynność, będąc wcześniej poinformowany o swoim stanie zdrowia i konsekwencjach przeprowadzenia i nieprzeprowadzenia wskazanej czynności. Gdy sprawca nie będzie przekonany, że prawidłowo poinformował pacjenta o wszystkich okolicznościach istotnych dla wyrażenia przez niego zgody oraz że pacjent wyraził zgodę na zabieg leczniczy, i albo jedno (brak prawidłowej informacji), albo drugie (brak zgody) nie miało miejsca w rzeczywistości, wówczas mówimy, że jest w błędzie w postaci urojenia.

9.7.2. Błąd co do znamion typu czynu zabronionego (art. 9 § 1 i 2 k.k. oraz art. 28 § 2 i 2 k.k.)

Błąd sprawcy, którego przedmiotem są okoliczności istotne z punktu widzenia cech samego przestępstwa, nie pozwala na ustalenie, że sprawca miał pełną świadomość tego, co robi, a więc tego, że jego zachowanie jest przestępstwem. Stan taki nie pozwala na przypisanie sprawcy umyślności. Skutkiem **błędu co do okoliczności stanowiących cechy czynu zabronionego (znamiona)** jest brak możliwości

przypisania sprawcy działania z zamiarem bezpośrednim oraz z zamiarem wynikowym. Błąd taki wyłącza odpowiedzialność za przestępstwo umyślne – niezależnie od tego czy był on usprawiedliwiony, czy nie.

Konsekwencją takiego stanu rzeczy w przypadku niezamierzonego (niecelowego, nieumyślnego) zranienia drugiej osoby, takiego właśnie wynikającego z błędu co do tego, że osoba ta stała obok, jest przyjęcie, że sprawca działa nieumyślnie i zamiast z art. 157 § 1 k.k. (umyślny średni uszczerbek na zdrowiu), odpowie z art. 157 § 3 k.k. (nieumyślny średni uszczerbek na zdrowiu).

W przypadku natomiast przestępstw, które mogą zostać popełnione umyślnie, np. kradzieży z art. 278 § 1 k.k., konsekwencją błędu, że zabieram cudzą rzecz w przekonaniu, że jest moja, a więc konsekwencją nieumyślnego zabrania cudzej rzeczy jest brak w ogóle możliwości przypisania odpowiedzialności karnej za przestępstwo z art. 278 § 1 k.k. Posiadacz rzeczy, którą zabrał nieświadomie, jak tylko zorientuje się, że rzecz nie należy do niego, jest zobowiązany do natychmiastowego jej zwrotu, aby nie narazić się na zarzut realizacji przestępstwa przywłaszczenia z art. 284 § 1 k.k. Za kradzież z art. 278 § 1 k.k. jednak nie odpowie.

Jeśli błąd co do znamion zasługiwał na usprawiedliwienie, a więc zaistniał w sytuacji, w której przy zachowaniu należytej staranności oraz przy zachowaniu standardów wynikających z reguł postępowania z dobrem prawnym nie dało się uniknąć błędu albo było to na tyle trudne, że od sprawcy ze względu na jego wiek, stan psychiczny i fizyczny nie można było wymagać, iż on błędu uniknie, to wyłączona zostaje odpowiedzialność nawet za przestępstwa nieumyślne (art. 28 § 1 k.k. oraz art. 9 § 2 k.k.). Sprawca nie ponosi wówczas winy za to, co się stało, a tym samym jego zachowanie nie jest przestępstwem. Sprawca zatem niezamierzonego (niecelowego, nieumyślnego) zranienia drugiej osoby może nie odpowiedzieć z art. 157 § 3 k.k. (nieumyślny średni uszczerbek na zdrowiu), gdy sąd uzna błąd takiego sprawcy za usprawiedliwiony.

Zaznaczyć należy, że błędem, który nie ma znaczenia z punktu widzenia prawa karnego, a tym samym nie jest błędem co do znamion, nie jest sytuacja, gdy ktoś, chcąc okraść pana A, okrada pana B, jeśli omyłkowo skierował kradzież przeciw panu B, zamiast panu A. Czym innym jest sytuacja, gdy sprawca skierował zamach przeciw osobie A, jednak przypadkowo ugodził w osobę B. W takiej sytuacji należałoby

przyjąć jednocześnie usiłowanie przestępstwa umyślnego przeciw osobie A i nieumyślnego przeciw osobie B.

Błąd może dotyczyć okoliczności podwyższających karalność za dane przestępstwo (błąd co do znamienia kwalifikującego) albo okoliczności obniżających karalność za dane przestępstwo (błąd co do znamienia **uprzywilejowanego**).

W przypadku **błędu co do znamienia kwalifikującego** możemy mówić o dwóch jego odmianach. W pierwszej, w przypadku błędu co do okoliczności, która nie stanowiła następstwa, sprawca odpowie za umyślne przestępstwo w typie podstawowym (z pominięciem podwyższenia karalności), a w drugiej, w przypadku błędu co do okoliczności, która stanowiła następstwo, sprawca odpowie za umyślnie-nieumyślne przestępstwo w typie kwalifikowanym (z uwzględnieniem podwyższenia karalności). Ten drugi przypadek zwany błędem co do następstwa czynu sprawcy prowadzi do sytuacji, gdy część okoliczności faktycznych składających się na opis przestępstwa (jego znamiona) sprawca obejmuje zamiarem (bezpośrednim albo wynikowym), a następstwo zostaje przez sprawę spowodowane nieumyślnie (bez zamiaru) albo ze świadomą albo z nieświadomą nieumyślnością. Wówczas przestępstwa takie nazywa się przestępstwami kwalifikowanymi przez następstwo (art. 9 § 3 k.k.).

W przypadku **błędu co do znamienia uprzywilejowanego** (art. 28 § 2 k.k.), jeśli błąd sprawcy zasługiwał na usprawiedliwienie, innymi słowy nie można było od sprawcy wymagać, że w sytuacji, w której się znalazł, mógł błędu nie popełnić, to taki sprawca odpowiada za typ uprzywilejowany. Jeśli błąd nie był usprawiedliwiony – sprawca odpowiada za typ podstawowy. Błąd jest usprawiedliwiony, jeśli sprawcy nie można zarzucić, że gdyby dochował należytej staranności, to rozpoznałby sytuację poprawnie.

W przypadku błędu co do zawartych w niektórych przepisach karnych tzw. klauzul normatywnych („wbrew obowiązкови”, „bez zezwolenia”) przyjmuje się, że jeśli błąd dotyczył np. istnienia określonego obowiązku prawnego albo konieczności posiadania danego zezwolenia, to jest to błąd co do prawa z art. 30 k.k. i nie ma wpływu na przypisanie sprawcy umyślności – nie jest to błąd co do znamion (z art. 28 § 1 k.k. w zw. z art. 9 § 1 k.k.). Jeśli natomiast błąd dotyczył faktów,

z którymi ustawa wiąże powstanie obowiązku prawnego albo faktu posiadania/nieposiadania samego zezwolenia, to wówczas jest to błąd co do znamion (z art. 28 § 1 k.k. w zw. z art. 9 § 1 k.k.), skutkujący wyłączeniem możliwości przypisania sprawcy umyślności (zamiaru bezpośredniego oraz zamiaru wynikowego).

9.7.3. Błąd co do okoliczności wyłączającej bezprawność, winę i błąd co do prawa

Błąd co do okoliczności wyłączających bezprawność występuje, jeśli sprawca pozostaje w błędzie co do okoliczności faktycznych, które według obowiązującego prawa stanowią dozwoleństwo na dane zachowanie, stanowią więc o legalności takiego zachowania czy – inaczej rzecz ujmując – nie pozwalają na przypisanie temu zachowaniu cechy bezprawności (wyłącza bezprawność, np. obrona konieczna, stan wyższej konieczności); to błąd taki, gdy zasługuje na usprawiedliwienie, wyłącza odpowiedzialność za przestępstwo. Jeśli zatem przy zachowaniu należytej staranności oraz przy zachowaniu standardów wynikających z reguł postępowania z dobrem prawnym nie dało się uniknąć takiego błędu albo było to na tyle trudne, że od sprawcy ze względu na jego wiek, stan psychiczny i fizyczny nie można było wymagać, iż błędu uniknie, to wyłączona zostaje odpowiedzialność za przestępstwo (art. 29 k.k.). Sprawca nie ponosi wówczas winy za to, co się stało, a tym samym jego zachowanie nie jest przestępstwem.

Błąd co do okoliczności wyłączających winę następuje, jeśli sprawca pozostaje w błędzie co do okoliczności faktycznych, które według obowiązującego prawa stanowią okoliczności uchylające winę (np. stan wyższej konieczności), wówczas stan psychiczny sprawcy, gdy błąd ten zasługuje na usprawiedliwienie, nie różni się niczym od stanu psychicznego sprawcy, który działa w sytuacji rzeczywistej, z którą prawo wiąże konsekwencje w postaci wyłączenia winy. Z uwagi na brak podstaw do różnicowania oceny prawnej sytuacji sprawy działającego w ramach okoliczności wyłączającej winę od sprawcy, który jest w zasługującym na usprawiedliwienie błędzie co do okoliczności stanowiącej element takiej sytuacji wyłączającej winę, usprawiedliwiony

błąd co do okoliczności wyłączających winę wyłącza odpowiedzialność za przestępstwo (art. 29 k.k.). Sprawca nie ponosi wówczas winy za to, co się stało, a tym samym jego zachowanie nie jest przestępstwem.

Błąd co do bezprawności (błąd co do prawa) ma miejsce w dwóch przypadkach. Pierwszy zachodzi wówczas, gdy sprawca jest przekonany, że zachowuje się zgodnie z prawem, że prawo nie zabrania mu takiego zachowania (przekonanie o braku zakazu odnoszącego się do danej kategorii zachowań), a w rzeczywistości w prawie taki zakaz został zapisany. Drugi zachodzi wówczas, gdy sprawca jest przekonany, że w prawie jest unormowana taka okoliczność, która stanowi dozwoleństwo na dane zachowanie, stanowi o legalności takiego zachowania, czyli – inaczej rzecz ujmując – nie dozwala na przypisanie temu zachowaniu cechy bezprawności (wyłącza bezprawność), a w rzeczywistości prawo żadnej takiej okoliczności nie normuje (przekonanie o istnieniu dozwoleństwa odnoszącego się do danej kategorii zachowań). Jeśli sprawca prawidłowo odbiera rzeczywistość, nie popełnił błędu co do okoliczności faktycznych, ale jest nieświadom treści prawa i błąd taki zasługuje na usprawiedliwienie, to konsekwencją takiego błędu jest wyłączenie odpowiedzialności za przestępstwo. Jeśli zatem przy zachowaniu należytej staranności, w tym przede wszystkim stosując się do nakazów powzięcia informacji o prawie, oraz przy zachowaniu standardów wynikających z reguł postępowania w danej sytuacji nie dało się uniknąć takiego błędu albo było to na tyle trudne, że od sprawcy ze względu na jego wiek, stan psychiczny i fizyczny nie można było wymagać, iż on błędu uniknie, to wyłączona zostaje odpowiedzialność za przestępstwo (art. 30 k.k.). Sprawca nie ponosi wówczas winy za to, co się stało, a tym samym jego zachowanie nie jest przestępstwem.

9.8. Niepoczytalność i poczytalność w znacznym stopniu ograniczona

Zgodnie z kodeksem karnym nie popełnia przestępstwa ten, kto, z powodu swojej choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych, nie mógł w czasie czynu

rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem (art. 31 § 1 k.k.).

Pojęcie choroby psychicznej nie zostało nigdzie zdefiniowane. Na podstawie ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 2123) można przyjąć, że choroba psychiczna jest jedną z postaci zaburzeń psychicznych i jest równoznaczna z wykazywaniem przez osobą dotkniętą taką chorobą zaburzeń psychotycznych. U osoby dotkniętej zaburzeniami psychotycznymi występują poważne zaburzenia w postrzeganiu rzeczywistości, w tym może ona słyszeć, widzieć, czuć lub nawet smakować rzeczy, których nie ma w rzeczywistym świecie, oraz może również doświadczać zaburzeń toku myślenia, np. wierzyć, że ktoś chce jej zrobić krzywdę (psychozy reaktywne i egzogenne wraz towarzyszącymi im urojeniami i halucynacjami, schizofrenie, zaburzenia schizoafektywne).

Pojęcie upośledzenia umysłowego oznacza stan niskiego poziomu inteligencji (upośledzenia lekkiego, umiarkowanego, znacznego oraz głębokiego). Osoby dotknięte upośledzeniem umysłowym na poziomie intelektu funkcjonują poniżej przeciętnej, co ma zwykle swój początek w okresie rozwojowym i związane jest z upośledzeniem dojrzewania, uczenia się i przystosowania społecznego (adaptacji społecznej). Pośród deficytów w funkcjonowaniu intelektualnym wymienia się: rozumowanie, rozwiązywanie problemów, planowanie, myślenie abstrakcyjne, osądzanie, uczenie się, zdolność uczenia się na doświadczeniach.

Pojęcie innych zakłóceń czynności psychicznych jest niezwykle szerokie i może mieć miejsce w przypadku: spożycia substancji psychostymulujących (kokaina, amfetamina i niektóre leki) lub alkoholu, a także w przypadku ich odstawienia; uszkodzenia mózgu, np. wskutek urazu, nowotworu lub chorób neurologicznych (np. padaczka, choroba Parkinsona, Alzheimer); wysokiej gorączki; niektórych chorób, np. niedoczynności tarczycy; niedostatecznej ilości snu; głębokich zaburzeń afektywnych, np. depresji; zespołu stresu pourazowego; załamania się (dekompensacji) w ciężkich zaburzeniach osobowości.

Skutkiem zaistnienia jednej z opisanych przyczyn niepoczytalności jest całkowicie zniesiona zdolność rozpoznania znaczenia czynu (znaczenia społecznego lub prawnego) albo całkowicie zniesiona zdolność kierowania swoim postępowaniem (brak swobody w wyborze celu

i kierunku zachowania się). Prawną konsekwencją stwierdzenia niepoczytalności całkowitej jest wyłączenie odpowiedzialności za przestępstwo (art. 31 § 1 k.k.). Sprawca nie ponosi wówczas winy za to, co się stało, a tym samym jego zachowanie nie jest przestępstwem.

Odmianą niepoczytalności, której konsekwencją nie jest wyłączenie odpowiedzialności za przestępstwo (art. 31 § 2 k.k.), jest stan, w którym zdolność rozpoznania znaczenia czynu (znaczenia społecznego lub prawnego) lub zdolność kierowania swoim postępowaniem (brak swobody w wyborze celu i kierunku zachowania się) były w znacznym stopniu ograniczone. Sprawca nie ponosi wówczas winę za to, co się stało, a tym samym jego zachowanie jest przestępstwem, ale sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

9.8.1. Odpowiedzialność karna za czyn popełniony w stanie sprowadzonej na siebie niepoczytalności

Odpowiedzialności karnej nie wyłącza ani nie zmniejsza stan, w którym zdolność rozpoznania znaczenia czynu (znaczenia społecznego lub prawnego) lub zdolność kierowania swoim postępowaniem (brak swobody w wyborze celu i kierunku zachowania się) były całkowicie zniesione lub w znacznym stopniu ograniczone z uwagi na to, że sprawca wprawił się w stan nietrzeźwości lub odurzenia, o ile przewidywał albo mógł przewidzieć, że środki, które przyjął, spowodują u niego wyłączenie lub ograniczenie poczytalności, a samo w sobie ich przyjęcie stanowiło naruszenie standardów postępowania w danej sytuacji, zwanych regułami postępowania z dobrem prawnym.

Innymi słowy są sytuacje, w ramach których spożycie alkoholu, narkotyków czy też dopalaczy nie tylko jest groźne dla zdrowia samego spożywającego, ale przede wszystkim zwiększa niebezpieczeństwo dla wartości chronionych prawem. Dobrym przykładem jest tu spożywanie środków prowadzących do stanu nietrzeźwości lub odurzenia przed prowadzeniem pojazdu na drodze publicznej. Innym przykładem jest picie alkoholu w sytuacji, gdy sprawca wie, że staje się po jego spożyciu agresywny i zagraża w ten sposób swojej rodzinie. Bardzo często stan odurzenia narkotykami albo dopalaczami prowadzi do zachowań

agresywnych albo takich, nad którymi osoba znajdująca się w tym stanie staje się dla innych niebezpieczna, gdyż nie panuje nad tym, co robi. Należy przyjąć, że samo przyjmowanie narkotyków albo dopalaczy stanowi naruszenie reguł postępowania z takimi dobrami jak zdrowie i życie, jeśli ma miejsce w sytuacji, w której sprawca może stanowić zagrożenie dla innych osób.

10. Środki reakcji karnej

10.1. Kary

Pojęcie kary kryminalnej wiąże się ze świadomą reakcją państwa wyrażającą się w osobistej dolegliwości zadanej sprawcy przestępstwa. Kara wyraża potępienie dla przestępstwa. Może być wymierzona tylko przez konstytucyjnie uprawniony do tego organ państwa. Wina, która swą podstawę bierze z zasady godności ludzkiej wyrażonej w art. 30 Konstytucji RP oraz z zasady równości wobec prawa z art. 32 ust. 1 Konstytucji RP, stanowi podstawę wymiaru kary i jednocześnie miarę odpowiedzialności człowieka za jego czyny. Nie ma przecież winy bez wolności, zaś kary bez winy. To, jak się wydaje, nieodzowne połączenie zostało już wielokrotnie zaakcentowane w pracach naukowych odnoszących się do prawa karnego ostatnich trzech stuleci. Rezygnacja z winy zawsze oznaczała rezygnację z kary na rzecz środków zabezpieczających – środków leczniczych. Sama idea wolności łączy się więc z pojęciem odpowiedzialności. Niewątpliwie w naszym kręgu kulturowym ukształtowała się reguła, która mówi, że im większą wolnością i swobodą cieszył się człowiek w chwili podejmowania określonego zachowania, tym większą ponosi za nie odpowiedzialność. Sąd wymierza karę według swojego uznania, w granicach przewidzianych przez ustawę, bacząc, by jej dolegliwość nie przekraczała stopnia winy, uwzględniając stopień społecznej szkodliwości czynu oraz biorąc pod uwagę cele zapobiegawcze i wychowawcze, które ma osiągnąć w stosunku do skazanego,

a także potrzeby w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa. Głównym celem stosowania kar jest wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa.

W katalogu kar w kodeksie karnym znajdują się: **kara grzywny, kara ograniczenia wolności, kara pozbawienia wolności oraz kara dożywotniego pozbawienia wolności.**

Grzywnę wymierza się w stawkach dziennych. Sąd w wyroku określa liczbę stawek, która to liczba jest miarą dolegliwości, oraz wysokość jednej stawki. Co do zasady najniższa liczba stawek wynosi 10, zaś najwyższa 540. W przypadku nadzwyczajnego wymiaru kary grzywny najwyższa liczba stawek wynosi 810. W ustawach zawierających przepisy karne zdarzają się unormowania, na podstawie których sąd wymierza grzywnę, wskazując określoną kwotę pieniężną (kodeks wykroczeń).

Sąd może wymierzyć grzywnę także obok kary pozbawienia wolności, jeżeli sprawca dopuścił się czynu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub gdy korzyść majątkową osiągnął. Ustalając stawkę dzienną, sąd bierze pod uwagę dochody sprawcy, jego warunki osobiste, rodzinne, stosunki majątkowe i możliwości zarobkowe; stawka dzienna nie może być niższa od 10 zł, ani też przekraczać 2000 zł. Stawka dzienna swoją wartością ma mniej więcej odpowiadać możliwości zarobkowej sprawcy liczonej w odniesieniu do jednego dnia.

Kara ograniczenia wolności trwa najkrócej miesiąc, najdłużej 2 lata i polega na obowiązku wykonywania nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne w wymiarze od 20 do 40 godzin w stosunku miesięcznym lub potrąceniu od 10% do 25% wynagrodzenia za pracę w stosunku miesięcznym na cel społeczny wskazany przez sąd. W czasie odbywania kary ograniczenia wolności skazany nie może bez zgody sądu zmieniać miejsca stałego pobytu oraz ma obowiązek udzielania wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania kary. Wymierzając karę ograniczenia wolności, sąd może orzec świadczenie pieniężne lub obowiązki w postaci: informowania sądu lub kuratora o przebiegu okresu próby; przeproszenia pokrzywdzonego; wykonywania ciężącego na nim obowiązku łóżenia na utrzymanie innej osoby; wykonywania pracy

zarobkowej; nauki lub przygotowania się do zawodu; powstrzymania się od nadużywania alkoholu lub używania innych środków odurzających; poddania się terapii uzależnień; poddania się terapii, w szczególności psychoterapii lub psychoedukacji; uczestnictwa w oddziaływaniach korekcyjno-edukacyjnych; powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach oraz powstrzymania się od kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami w określony sposób lub zbliżania się do pokrzywdzonego lub innych osób.

Kara pozbawienia wolności trwa najkrócej miesiąc, najdłużej 30 lat i wymierzana jest w miesiącach i latach. Karę pozbawienia wolności wykonuje się w zakładach karnych dla młodocianych, dla odbywających karę po raz pierwszy, dla recydywistów penitencjarnych (osoby, które przynajmniej raz wcześniej odbywały już karę pozbawienia wolności) oraz dla odbywających karę aresztu wojskowego. Wskazane zakłady karne mogą być organizowane jako zakłady karne typu zamkniętego, typu półotwartego oraz typu otwartego. Karę pozbawienia wolności wykonuje się w systemie programowanego oddziaływania, terapeutycznym oraz zwykłym.

10.2. Środki karne

Środkami karnymi są:

1. pozbawienie praw publicznych;
2. zakaz zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej;
3. zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi;
4. zakaz zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu lub pracy w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego, a także w spółkach prawa handlowego, w których Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego posiadają bezpośrednio lub pośrednio przez inne podmioty co najmniej 10% akcji lub udziałów;

5. zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu;
6. zakaz wstępu na imprezę masową;
7. zakaz wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych;
8. nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym;
9. zakaz prowadzenia pojazdów (mechanicznych, niemechanicznych, na okres od 1 roku do 15 lat albo dożywotnio);
10. świadczenie pieniężne;
11. podanie wyroku do publicznej wiadomości;
12. degradacja.

Katalog środków karnych w kodeksie karnym jest katalogiem sam w sobie zamkniętym, lecz środki karne są umieszczane również przez ustawodawcę w ustawach pozakodeksowych. Zgodnie z art. 35 ust. 3a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 572) (dalej jako: o.z.) sąd może orzec tytułem środka karnego zakaz posiadania wszelkich zwierząt albo określonej kategorii zwierząt w razie skazania za przestępstwo określone w art. 35 ust. 1 o.z. (zabicie, uśmiercenie zwierzęcia lub ubój zwierzęcia z naruszeniem przepisów ustawy) i art. 35 ust. 1a o.z. (znęcanie się nad zwierzęciem). Zgodnie z art. 35 ust. 3b o.z. sąd jest zobowiązany orzec tytułem środka karnego zakaz posiadania wszelkich zwierząt albo określonej kategorii zwierząt w razie skazania za przestępstwo określone w art. 35 ust. 2 o.z. (działanie sprawcy ze szczególnym okrucieństwem).

Katalog środków karnych orzekanych wobec żołnierzy został uzupełniony w części wojskowej kodeksu karnego o wydalenie z zawodowej służby wojskowej oraz degradację.

Środki karne wymienione w art. 39 k.k. pełnią przede wszystkim funkcję prewencyjną rozumianą pozytywnie, ale nieraz również negatywnie, gdy obawa przed utratą określonych praw czy uprawnień stanowi wiodący czynnik powstrzymujący sprawcę od popełnienia przestępstwa umyślnego lub też do dołożenia należytej staranności,

aby uniknąć negatywnie wartościowanych społecznie konsekwencji odpowiadających znamionom skutków przestępstw nieumyślnych.

Większość środków karnych, gdy zostaną orzeczone wobec sprawcy, ogranicza go w pewnej sferze życia, w której czyn zabroniony przez tegoż popełniony świadczy, że orzeczony zakaz lub nakaz zapobiegnie lub znacznie utrudni popełnienie przez sprawcę kolejnego takiego czynu w rzeczywistości społecznej, w której dopuścił się przestępstwa, za które został skazany i orzeczono wobec niego środek karny.

Punktem wyjścia dla decyzji o zastosowaniu wobec sprawcy środka karnego o charakterze fakultatywnym, a tym samym dla realizacji przez ten środek funkcji represyjnej, jest odpowiedź na pytanie, czy sprawca zasłużył przez popełnienie przestępstwa, w tym przez stopień możliwości do przypisania temu sprawcy zawinienia, na dolegliwość w postaci utraty praw i wolności, które zostaną mu odebrane w wyniku orzeczenia wobec niego środka karnego. Pytanie to można także sparafrazować w ten sposób, że uzasadnieniem dla orzeczenia środka karnego staje się z jednej strony stopień wolności, którą dysponował sprawca, w tym, aby nie doszło do popełnienia przestępstwa oraz niezgodne ze społecznym oczekiwaniem zadysponowanie przez tegoż tą wolnością. Skoro z decyzji sprawcy wynika, iż nie potrafił sprostać regułom społecznym w zakresie korzystania ze swojej wolności, to wolność ta powinna zostać mu, w drodze realizacji funkcji represyjnej, odebrana na czas oznaczony przez orzeczenie wobec tegoż środka karnego.

10.3. Przepadek

Sąd orzeka przepadek przedmiotów pochodzących bezpośrednio z przestępstwa oraz może orzec przepadek przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa.

Jeżeli sprawca osiągnął z popełnienia przestępstwa, chociażby pośrednio, korzyść majątkową, sąd orzeka przepadek takiej korzyści albo jej równowartości. Przepadku nie orzeka się w całości lub w części, jeżeli korzyść lub jej równowartość podlega zwrotowi pokrzywdzonemu. Za korzyść majątkową osiągniętą z popełnienia przestępstwa

uważa się także to, co sprawca uzyskał jako pożytki z rzeczy lub praw stanowiących tę korzyść.

W przypadkach wskazanych w ustawie sąd orzeka przepadek pojazdu mechanicznego prowadzonego przez sprawcę w ruchu lądowym. Jeżeli orzeczenie przepadku pojazdu mechanicznego z uwagi na jego zbycie, utratę, zniszczenie lub znaczne uszkodzenie jest niemożliwe lub niecelowe, albo jeżeli pojazd w czasie popełnienia przestępstwa nie stanowił wyłącznej własności sprawcy, zamiast przepadku pojazdu mechanicznego orzeka się przepadek równowartości pojazdu. Przepadku pojazdu mechanicznego oraz przepadku równowartości pojazdu nie orzeka się, jeżeli sprawca prowadził niestanowiący jego własności pojazd mechaniczny, wykonując czynności zawodowe lub służbowe polegające na prowadzeniu pojazdu na rzecz pracodawcy. W takim przypadku sąd orzeka nawiązkę w wysokości co najmniej 5000 zł na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej.

10.4. Środki kompensacyjne

W razie skazania sąd może orzec, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, stosując przepisy prawa cywilnego, obowiązek naprawienia, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Szkada stanowi uszczerbek w interesach, zwłaszcza majątkowych pokrzywdzonego. W celu ustalenia wysokości szkody majątkowej przeprowadza się badanie stanu majątkowego poszkodowanego dla wykrycia różnicy, jaką wywołał czyn sprawcy względem stanu sprzed jego popełnienia. Co do zasady szkodę stanowi także zmniejszenie się możliwości zarobkowych sprawcy, a więc różnica w tym, co mógłby on zarobić, gdyby mu szkody nie wyrządzono. Zgodnie z prawem cywilnym kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia. Jeżeli poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, obowiązek jej naprawienia ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosownie do okoliczności, a zwłaszcza do stopnia winy obu stron.

Jeżeli orzeczenie obowiązku naprawienia szkody albo zadośćuczynienia krzywdzie jest znacznie utrudnione, sąd może orzec zamiast tego obowiązku nawiązkę w wysokości do 200 000 zł na rzecz pokrzywdzonego, a w razie jego śmierci w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa – nawiązkę na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa wskutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu. W razie gdy ustalono więcej niż jedną taką osobę, nawiązki orzeka się na rzecz każdej z nich.

10.5. Środki zabezpieczające

Środkami zabezpieczającymi są:

1. elektroniczna kontrola miejsca pobytu, która polega na tym, że sprawca, wobec którego orzeczono elektroniczną kontrolę miejsca pobytu, ma obowiązek poddania się nieprzerwanej kontroli miejsca swojego pobytu sprawowanej za pomocą urządzeń technicznych, w tym noszonego nadajnika (GPS);
2. terapia, której orzeczenie oznacza obowiązek stawiennictwa we wskazanej przez sąd placówce w terminach wyznaczonych przez lekarza psychiatrę, seksuologa lub terapeutę i poddania się terapii farmakologicznej zmierzającej do osłabienia popędu seksualnego, psychoterapii lub psychoedukacji w celu popraw funkcjonowania sprawcy przestępstwa w społeczeństwie;
3. terapia uzależnień, której orzeczenie oznacza obowiązek stawiennictwa we wskazanej przez sąd placówce leczenia odwykowego w terminach wyznaczonych przez lekarza i poddania się leczeniu uzależnienia od alkoholu, środka odurzającego lub innego podobnie działającego środka;
4. pobyt w zakładzie psychiatrycznym, który orzekany jest wobec sprawcy, który popełnił czyn w stanie niepoczytalności (art. 31 § 1 k.k.), w stanie poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym (art. 31 § 2 k.k.) albo w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, jeżeli istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że popełni on ponownie czyn zabroniony o znacznej społecznej szkodliwości w związku z chorobą psychiczną lub

upośledzeniem umysłowym albo przestępstwo przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności seksualnej w związku z zaburzeniem preferencji seksualnych.

Czasu stosowania środka zabezpieczającego nie określa się z góry. Sąd może orzec środek zabezpieczający, gdy jest to konieczne, aby zapobiec ponownemu popełnieniu przez sprawcę czynu zabronionego, a inne środki prawne określone w kodeksie karnym lub orzeczone na podstawie innych ustaw nie są wystarczające. Sąd uchyla środek zabezpieczający, gdy dalsze jego stosowanie nie jest już konieczne. Jeżeli wobec sprawcy orzeczono pobyt w zakładzie psychiatrycznym, sąd, nie rzadziej niż co 6 miesięcy, orzeka w przedmiocie dalszego stosowania tego środka. Jeżeli wobec sprawcy orzeczono wolnościowy środek zabezpieczający, wówczas sąd orzeka w przedmiocie dalszego stosowania tego środka nie rzadziej niż co 12 miesięcy.

10.6. Środki związane z poddaniem sprawcy próbie

10.6.1. Warunkowe umorzenie postępowania

Warunkowe umorzenie jest w gruncie rzeczy warunkowym (na próbę) zwolnieniem od ponoszenia przez sprawcę kary, a oznacza w istocie kontrolowaną wolność. Stopień kontroli zależy od tego, czy orzeczono dozór, oraz od rodzaju zastosowanych obowiązków probacyjnych. Negatywny wynik próby otwiera możliwość orzeczenia racjonalnej kary lub środka karnego z uwzględnieniem zachowania się sprawcy po orzeczeniu o warunkowym umorzeniu. Odpada bowiem potrzeba prowadzenia rozprawy głównej, orzeczenie o warunkowym umorzeniu – nie stanowiąc skazania – nie stygmatyzuje sprawcy, okres kontrolowanej wolności jest stosunkowo krótki (od 1 do 3 lat), a negatywny wynik próby podlega ocenie sądu, który może zrezygnować z podjęcia i prowadzenia postępowania karnego, chyba że sprawca w okresie próby popełnił umyślne przestępstwo, za które został prawomocnie skazany.

Przesłanki warunkowego umorzenia postępowania: stopień winy i społecznej szkodliwości nie jest znaczny; zarzucany czas zagrożony jest karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności; niekaralność

sprawcy za przestępstwo umyślne; okoliczności popełnienia przestępstwa nie budzą wątpliwości; zachodzi pozytywna prognoza kryminologiczna – postawa sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste oraz dotychczasowy sposób życia uzasadniają przypuszczenie, że mimo umorzenia postępowania będzie on przestrzegał porządku prawnego, a w szczególności nie popełni przestępstwa.

Okres próby wynosi od roku do 3 lat.

Przesłanki podjęcia warunkowo umorzonego postępowania dzielą się na obligatoryjne, gdy sąd ma obowiązek podjąć umorzone postępowanie, co następuje, gdy sprawca w okresie próby popełnił przestępstwo umyślne, za które został prawomocnie skazany, oraz w okresie próby rażąco naruszał porządek prawny, w szczególności gdy popełnił inne niż określone wyżej przestępstwo, uchylał się od dozoru, wykonania nałożonego na niego obowiązku lub orzeczonego środka karnego albo nie wykonał zawartej z pokrzywdzonym ugody mimo uprzedniego udzielenia mu pisemnego upomnienia przez sądowego kuratora zawodowego (upomnienie kuratorskie), chyba że przemawiają przeciwko temu szczególne względy. Do przesłanek fakultatywnych podjęcia warunkowo umorzonego postępowania zalicza się sytuację, gdy sprawca w okresie próby rażąco narusza porządek prawny, w szczególności gdy popełnił inne przestępstwo, uchyla się od dozoru, wykonania nałożonego na niego obowiązku lub orzeczonego środka karnego, środka kompensacyjnego lub przepadku albo nie wykonuje zawartej z pokrzywdzonym ugody, oraz sytuację, gdy sprawca po wydaniu orzeczenia o warunkowym umorzeniu postępowania, lecz przed jego uprawomocnieniem się, rażąco narusza porządek prawny, w szczególności gdy w tym czasie popełnia przestępstwo.

W razie podjęcia warunkowo umorzonego postępowania sprawa toczy się na nowo na zasadach ogólnych przed sądem właściwym do jej rozpoznania. Po upływie 6 miesięcy od zakończenia próby nie można podjąć warunkowo umorzonego postępowania.

10.6.2. Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności

Groźba wykonania kary pełni w tych warunkach funkcję motywującą skazanego do powstrzymania się od popełnienia przestępstwa i przestrzegania porządku prawnego. Jest z jednej strony wystawieniem skazanego na próbę w celu sprawdzenia pozytywnej prognozy, z drugiej rodzajem gwarancji, że rezygnacja z wykonania kary nie była błędem ze strony sądu. Tak ukształtowany środek może spełniać cele indywidualno-prewencyjne, do pewnego stopnia także cele związane ze społecznym oddziaływaniem kary.

Przesłanki warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności: warunkowe zawieszenie może dotyczyć wyłącznie orzeczonej kary pozbawienia wolności nieprzekraczającej 1 roku; sprawca w czasie popełnienia przestępstwa nie był skazany na karę pozbawienia wolności; sąd może warunkowo zawiesić wykonanie orzeczonej kary, jeśli jest to wystarczające do osiągnięcia wobec sprawcy celów kary (chodzi tu głównie o cele indywidualno-prewencyjno – wychowawcze i zabezpieczające); przy zawieszeniu wykonania kary sąd bierze pod uwagę przede wszystkim postawę sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste, dotychczasowy sposób życia oraz zachowanie się po popełnieniu przestępstwa.

Obowiązki okresu próby: informowanie sądu lub kuratora o przebiegu okresu próby; przeproszenie pokrzywdzonego; wykonywanie ciężącego na sprawcy obowiązku łożenia na utrzymanie innej osoby; wykonywanie pracy zarobkowej, nauki lub przygotowania się do zawodu; powstrzymywanie się od nadużywania alkoholu lub używania innych środków odurzających; poddanie się terapii uzależnień (zgoda skazanego); poddanie się terapii, w szczególności psychoterapii lub psychoedukacji (zgoda skazanego); uczestnictwo w oddziaływaniach korekcyjno-edukacyjnych; powstrzymywanie się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach; powstrzymywanie się od kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami w określony sposób lub zbliżania się do pokrzywdzonego lub innych osób; opuszczenie lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym

oraz inne stosowne postępowanie, jeśli może zapobiec to popełnieniu ponownego przestępstwa.

W okresie próby sąd może również oddać skazanego pod dozór kuratora lub osoby godnej zaufania, stowarzyszenia, instytucji albo organizacji społecznej, do której działalności należy troska o wychowanie, zapobieganie demoralizacji lub pomoc skazanym.

Okres próby biegnie od uprawomocnienia się orzeczenia i nie może ulec zmianie. Wynosi co do zasady od roku do 3 lat. Okres warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności wynosi od 2 do 5 lat, gdy sprawca jest młodociany albo przestępstwo zostało popełnione z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej. W wyjątkowych przypadkach okres próby wynosi od roku do 10 lat (tzw. mały świadek koronny).

Gdy próba okazała się udana, a więc w czasie próby ani w ciągu roku po zakończeniu okresu próby nie nastąpiło zarządzenie wykonania zawieszonych kary, następuje zatarcie skazania z mocy prawa (informację o skazaniu wykreśla się z rejestru skazanych i sprawca traktowany jest jak osoba niekarana za przestępstwo).

Gdy próba jest nieudana, następuje zarządzenie wykonania zawieszonych kary pozbawienia wolności i skazany trafia do zakładu karnego.

Do przesłanek zarządzenia wykonania warunkowo zawieszonych kary pozbawienia wolności zalicza się sytuacje, gdy skazany w okresie próby popełnił przestępstwo umyślne, za które orzeczono prawomocnie karę pozbawiania wolności bez warunkowego zawieszenia (przesłanka obligatoryjna), oraz gdy skazany za przestępstwo popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby najbliższej lub innej osoby małoletniej, zamieszkujących wspólnie ze sprawcą, w okresie próby rażąco narusza porządek prawny, ponownie używając przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby najbliższej lub innej osoby małoletniej zamieszkującej wspólnie ze sprawcą (przesłanka obligatoryjna).

Przesłankami zarządzenia wykonania warunkowo zawieszonych kary pozbawienia wolności są również sytuacje, gdy skazany w okresie próby rażąco narusza porządek prawny, w szczególności gdy popełnił inne niż określone wyżej przestępstwo, uchyla się od uiszczenia grzywny, dozoru, wykonania nałożonych na niego obowiązków lub orzeczonych środków karnych, środków kompensacyjnych albo przepadku, mimo

uprzedniego udzielenia mu pisemnego upomnienia przez sądowego kuratora zawodowego (upomnienie kuratorskie), chyba że przemawiają przeciwko temu szczególne względy (przesłanka względnie obligatoryjna) oraz sytuacji, gdy skazany w okresie próby rażąco narusza porządek prawny, w szczególności gdy popełnił przestępstwo, uchyla się od uiszczenia grzywny, dozoru, wykonania nałożonych na niego obowiązków, orzeczonych środków karnych, środków kompensacyjnych lub przepadku (przesłanka fakultatywna), oraz sytuacji gdy skazany po wydaniu wyroku, lecz przed jego uprawomocnieniem się, rażąco narusza porządek prawny, a w szczególności gdy w tym czasie popełnił przestępstwo (przesłanka fakultatywna).

10.6.3. Warunkowe przedterminowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności

Warunkowe zwolnienie jest w istocie warunkową rezygnacją z wykonania części (reszty) orzeczonej kary pozbawienia wolności i poddaniem sprawcy procesowi resocjalizacji w warunkach kontrolowanej wolności, a więc stanowi niejako przedłużenie procesu resocjalizacji w zmienionych warunkach, mające na celu przystosowanie sprawcy do życia na wolności z pomocą kuratora sądowego (innej osoby, organizacji) oraz w związku z nałożonymi obowiązkami. Pozytywny wynik próby zmiany ową rezygnację na bezwarunkową i skutkuje uznaniem, że całą karę odbyto z chwilą warunkowego zwolnienia, a negatywny – fakultatywne lub obligatoryjne zarządzenie wykonania reszty nieodbytej kary.

Przesłankami warunkowego przedterminowego zwolnienia są:

1. przesłanka materialna w postaci pozytywnej prognozy kryminologicznej, która polega na tym, że postawa skazanego, jego właściwości i warunki osobiste, okoliczności popełnienia przestępstwa oraz zachowanie po jego popełnieniu i w czasie odbywania kary uzasadniają przekonanie, że skazany po zwolnieniu będzie stosował się do orzeczonego środka karnego lub zabezpieczającego i przestrzegał porządku prawnego, w szczególności nie popełni ponownie przestępstwa;

2. przesłanka formalna, która wiąże się z odbyciem przez skazanego części orzeczonej w stosunku do niego kary pozbawienia wolności. Skazanego można zwolnić po odbyciu przez niego: co do zasady połowy kary; dwie trzecie kary – w stosunku do recydywistów zwykłych; trzy czwarte kary – w stosunku do recydywistów wielokrotnych i popełniających zbrodnie zabójstwa w związku ze zgwałceniem (art. 64 § 2 k.k., art. 64a k.k.); skazanych mających z popełnienia przestępstwa stałe źródło dochodu lub działających w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym bądź popełniających przestępstwo o charakterze terrorystycznym (art. 65 k.k.); 15 lat – w stosunku do skazanych karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 25 lat pozbawienia wolności; 30 lat – w stosunku do skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności.

Warunkowe zwolnienie następuje na okres próby, którym jest czas pozostały do końca kary. Musi on jednak mieścić się z reguły w granicach od 2 do 5 lat oraz od 3 do 5 lat w stosunku do recydywistów wielokrotnych i popełniających zbrodnie zabójstwa w związku ze zgwałceniem (art. 64 § 2 k.k., art. 64a k.k.) oraz skazanych mających z popełnienia przestępstwa stałe źródło dochodu lub działających w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym bądź popełniających przestępstwo o charakterze terrorystycznym (art. 65 k.k.). Okres próby wynosi 10 lat dla skazanych na karę w wymiarze 25 lat lub surowszym oraz trwa dożywotnio dla skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności.

Gdy próba jest udana, czyli w okresie próby i w ciągu 6 miesięcy od jej zakończenia nie odwołano warunkowego zwolnienia, karę uważa się za odbytą z chwilą warunkowego zwolnienia. Gdy próba jest nieudana, sąd odwołuje warunkowe zwolnienie i skazany trafia do zakładu karnego.

Przesłanki odwołania warunkowego przedterminowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności obejmują sytuacje, gdy skazany w okresie próby popełnił przestępstwo umyślne, za które orzeczono prawomocnie karę pozbawiania wolności bez warunkowego zawieszenia (przesłanka obligatoryjna), oraz gdy skazany za przestępstwo popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby

najbliższej lub innej osoby małoletniej, zamieszkujących wspólnie ze sprawcą, w okresie próby rażąco narusza porządek prawny, ponownie używając przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby najbliższej lub innej osoby małoletniej zamieszkującej wspólnie ze sprawcą (przesłanka obligatoryjna), a także gdy skazany w okresie próby rażąco narusza porządek prawny, w szczególności gdy popełnił inne niż określone wyżej przestępstwo, uchyla się od uiszczenia grzywny, dozoru, wykonania nałożonych na niego obowiązków lub orzeczonych środków karnych, środków kompensacyjnych albo przepadku mimo uprzedniego udzielenia mu pisemnego upomnienia przez sądowego kuratora zawodowego (pouczenie kuratorskie), chyba że przemawiają przeciwko temu szczególne względy (przesłanka względnie obligatoryjna).

Odwołanie warunkowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności jest możliwe także w sytuacji, gdy skazany w okresie próby rażąco narusza porządek prawny, w szczególności gdy popełnił przestępstwo, uchyla się od uiszczenia grzywny, dozoru, wykonania nałożonych na niego obowiązków, orzeczonych środków karnych, środków kompensacyjnych lub przepadku (przesłanka fakultatywna).

11. Wybrane zagadnienia części szczególnej kodeksu karnego

11.1. Przesłpstwa przeciwko życiu i zdrowiu

W polskim prawie karnym życie człowieka podlega ochronie od momentu narodzin aż do śmierci. Pełna prawno-karna ochrona zdrowia i życia przysługuje dziecku nienarodzonemu od rozpoczęcia porodu (wystąpienia skurczów macicy dających postęp porodu), a w przypadku operacyjnego zabiegu cięcia cesarskiego kończącego ciążę na żądanie kobiety ciężarnej – od podjęcia pierwszej czynności medycznej bezpośrednio zmierzającej do przeprowadzenia takiego zabiegu, zaś w przypadku konieczności medycznej przeprowadzenia zabiegu cięcia cesarskiego lub innego alternatywnego zakończenia ciąży – od zaistnienia medycznych przesłanek takiej konieczności. Śmierć człowieka polega na wywołaniu skutku w postaci trwałego i nieodwracalnego ustania czynności jego mózgu lub nieodwracalnego zatrzymania krążenia.

Zabójstwo

W myśl art. 148 § 1 k.k. ten, kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 10, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

Zabijanie oznacza każdą czynność sprawczą połączoną związkiem przyczynowym ze skutkiem w postaci śmierci człowieka. Nie ma przy tym znaczenia technika realizacji czynności czasownikowej ani rodzaj użytego przez sprawcę narzędzia lub środka – cios nożem, strzał z pistoletu, otrucie, uduszenie itp. Zabójstwo może być zrealizowane nie tylko przez działanie, lecz także przez zaniechanie, gdy na sprawcy ciążył prawny, szczególnie obowiązek zapobiegnięcia skutkowi, np. nieudzielenie pomocy przez zobowiązanego do tego lekarza, zagłodzenie osoby starszej lub chorej, przez osobę zobowiązaną do opieki nad nią.

Polski kodeks karny przewiduje wyższą karę dla sprawców, którzy dopuszczają się zabójstwa człowieka ze szczególnym okrucieństwem – w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem, w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie, a także w przypadku zabójstwa z użyciem materiałów wybuchowych.

Czasami słyszymy o zabójstwie w tzw. afekcie. Jest to przestępstwo polegające na pozbawieniu życia innego człowieka pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami. Taki występpek zagrożony jest karą pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Dzieciobójstwo

Innym przypadkiem zabójstwa, dla którego ustawodawca przewiduje łagodniejszą karę, jest tzw. dzieciobójstwo, czyli sytuacja, kiedy to matka zabija dziecko w okresie porodu i pod wpływem jego przebiegu. Uważa się bowiem, że matka dziecka, która decyduje się na jego uśmiercenie w związku z porodem, znajduje się w stanie zakłóconej równowagi psychicznej wywołanej przebiegiem porodu prowadzącym do zachowania postrzeganego jako sprzeczne z naturalnym instynktem macierzyńskim. Co ważne, wszystkie inne osoby, takie jak np. ojciec dziecka, babka dziecka, lekarz czy pielęgniarka, które dokonają zabójstwa rodzącego się czy urodzonego właśnie dziecka, będą odpowiadać na podstawie art. 148 k.k. określającego odpowiedzialność karną za powszechny typ przestępstwa zabójstwa. Na łagodniejsze potraktowanie może liczyć wyłącznie matka dziecka, której grozi kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Zabójstwo eutanatyczne

Zabójstwo z art. 150 § 1 k.k. polega na zamierzonym spowodowaniu śmierci człowieka na żądanie ofiary i uczynienie tego pod wpływem współczucia dla niej. Może to być dowolne zachowanie aktywne, ale także zachowanie bierne, np. w postaci niepodania leku podtrzymującego życie. Popełnienie zabójstwa eutanatycznego przez zaniechanie jakiegś czynności jest możliwe tylko przez osobę, na której ciążył w danym przypadku prawny, szczególny obowiązek zapobiegnięcia skutkowi, w postaci śmierci takiej osoby, a więc obowiązek ratowania jej zdrowia i życia – przykładem będą tu np. lekarze i pielęgniarki opiekujące się pacjentami albo członkowie rodziny zajmujący się opieką nad swoimi bliskimi. Uznaje się, że żądanie ofiary pozbawienia jej życia to nie jest zwykła prośba, a stanowcze, kategoryczne i bezwarunkowe domaganie się spowodowania zakończenia jej życia, mogące przyjąć formę namawiania czy np. wywierania presji, by podjęto kroki celem spowodowania zgonu.

Zabójstwo eutanatyczne musi być popełnione pod wpływem współczucia dla ofiary. Oznacza to, że u podłoża decyzji o spełnieniu żądania ofiary leży szlachetne uczucie współczucia. Przyjmuje się, że współczucie dla ofiary musi wynikać z jej ciężkiego stanu zdrowia i cierpień, jakich doznaje z tego tytułu (fizycznych, psychicznych) oraz braku możliwości poprawy tego stanu rzeczy. Taka kwalifikacja prawna zabójstwa ma zazwyczaj zastosowanie w przypadkach, gdy do zabójstwa dochodzi wobec osób w stanach paliatywnych, terminalnych, dla których pozostawanie przy życiu łączy się z bólem i cierpieniem.

Przerwanie ciąży

Zgodnie z art. 4a ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1575) przerwanie ciąży może być dokonane wyłącznie przez lekarza, w przypadku gdy:

1. ciąża stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia kobiety ciężarnej,

2. zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego.

Każdy, kto za zgodą kobiety przerywa jej ciążę z naruszeniem przepisów tej ustawy, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Ta sama kara grozi temu, kto udziela kobiecie ciężarnej pomocy w przerwaniu ciąży z naruszeniem przepisów ustawy lub ją do tego nakłania.

Nikogo nie zdziwi zapewne, że skoro uznane za przestępstwo jest przerywanie ciąży za zgodą kobiety, to karalne będzie również przerywanie ciąży bez jej zgody – wskutek stosowania przemocy wobec kobiety ciężarnej. Karalne jest również doprowadzenie kobiety ciężarnej do przerywania ciąży wskutek przemocy, groźby bezprawnej lub podstępny. Sprawca takiego czynu podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

Przestępstwa polegające na sprowadzeniu niebezpieczeństwa dla życia lub zdrowia człowieka lub polegające na spowodowaniu uszczerbku na zdrowiu

Ciężki uszczerbek na zdrowiu

Przepis art. 156 k.k. jest przepisem chroniącym zdrowie człowieka. Przepis art. 156 § 1 i 2 k.k. chroni zdrowie człowieka przed spowodowaniem realnego, ciężkiego uszczerbku, a przepis art. 156 § 3 k.k. chroni ponadto życie człowieka przed spowodowaniem następstwa w postaci jego śmierci. W art. 156 § 1 pkt 1 k.k. wyszczególniono pozbawienie człowieka (spowodowanie całkowitej utraty):

1. wzroku (czyli zdolności widzenia na jedno i drugie oko),
2. słuchu (spowodowanie całkowitej głuchoty),
3. mowy (zdolności wydawania artykułowanych dźwięków),
4. zdolności płodzenia (czyli zapładniania w przypadku mężczyzn albo zdolności zajścia w ciążę u kobiet).

Spowodowaniem innego ciężkiego kalectwa będzie także pozbawienie lub poważne uszkodzenie nerki, płuca, serca, innych ważnych narządów wewnętrznych, uszkodzenie kręgosłupa, a także wywołanie ciężkiej choroby nieuleczalnej, ciężkiej choroby długotrwałej, choroby

realnie zagrażającej życiu lub trwałej choroby psychicznej. Ciężkim uszczerbkiem nazwiemy także spowodowanie całkowitej albo znacznej trwałej niezdolności do pracy w zawodzie lub trwałego, istotnego zeszpecenia lub zniekształcenia ciała.

Ustawodawca, uznając ludzkie życie za jedno z fundamentalnych dóbr chronionych, zdecydował, że w tym przypadku sprawca podlegać będzie karze pozbawienia wolności od 3 do 20 lat.

Średnie i lekkie uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia

Przepis art. 157 k.k. chroni zdrowie człowieka przed jego naruszeniem, które nie stanowi ciężkiego uszczerbku, ale inne, znacznie łagodniejsze naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia człowieka. Owo naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia oceniany jest w oparciu o czas trwania dysfunkcji organizmu.

Zachowanie sprawcy polega więc na spowodowaniu:

1. tzw. średniego uszczerbku na zdrowiu, co oznacza takie naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, które trwa powyżej 7 dni, ale nie mieści się w kategorii ciężkiego uszczerbku;
2. tzw. lekkiego uszczerbku na zdrowiu, czyli naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia trwającego nie dłużej niż 7 dni.

Przypadki naruszenia nietykalności cielesnej pozostawiającego jedynie „niewielkie ślady”, np. na skutek uderzenia ręką w twarz, kwalifikowane są jako przestępstwo z art. 217 § 1 k.k.

Ustalenia w tym względzie wymagają wiadomości specjalnych. Rodzaje doznanych urazów i okres, przez jaki powodują naruszenie czynności lub rozstrój zdrowia ofiary, musi określić lekarz – biegły z zakresu medycyny sądowej. To na podstawie jego opinii dokonuje się odpowiedniej kwalifikacji prawnej czynu. Za przestępstwo spowodowania średniego uszczerbku na zdrowiu grozi kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Przestępstwo spowodowania lekkiego uszczerbku na zdrowiu z art. 157 § 2 k.k. zagrożone jest sankcją alternatywną. Sąd może wymierzyć karę grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Nieumyślne działanie zagrożone

jest grzywną, karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

Nieudzielenie pomocy. Czy nieudzielenie pomocy jest przestępstwem?

Tak, ale chodzi wyłącznie o sytuacje, w których sprawca mógł udzielić pomocy bez narażenia siebie lub innej osoby na niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Oznacza to, że obowiązek udzielenia pomocy człowiekowi znajdującemu się w bezpośrednim niebezpieczeństwie utraty życia albo doznania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu istnieje tylko w czasie, gdy taka pomoc była możliwa oraz nie stwarzała zagrożenia dla udzielającego pomocy lub innych osób.

Nie stanowi zatem przestępstwa nieudzielenie pomocy człowiekowi, któremu grozi co najwyżej średni uszczerbek na zdrowiu, lub też w sytuacji, gdy udzielający pomocy, podejmując działania ratunkowe, spowodowałby tym samym poważne niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia własnego albo innej osoby, np. pozostającej pod jego opieką.

11.2. Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji

Wypadek komunikacyjny – samochodowy, w autobusie, w drodze do szkoły

W myśl art. 177 § 1 k.k. kto, naruszając, chociażby nieumyślnie, zasady bezpieczeństwa w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym, powoduje nieumyślnie wypadek, w którym inna osoba odniosła obrażenia ciała stanowiące średni uszczerbek na zdrowiu (art. 157 § 1 k.k.), podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Jeżeli następstwem wypadku jest śmierć innej osoby albo ciężki uszczerbek na jej zdrowiu (art. 156 § 1 k.k.), sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

Przestępstwo z art. 177 k.k. chroni bezpieczeństwo powszechne w zakresie, w jakim odnosi się do stanu prawidłowej i bezpiecznej komunikacji w ruchu lądowym, wodnym i powietrznym oraz dobra indywidualne w postaci życia i zdrowia.

Sprawcą może tu być zarówno uczestnik ruchu, jak i osoba, która – nie uczestnicząc w ruchu – swoim zachowaniem sprowadza skutek w postaci wypadku opisanego w art. 177 k.k., np. przez wyrzucenie przedmiotu z wiaduktu na drogę lub przez nieumiejętne sterowanie zdalnym statkiem powietrznym (dronem).

Zasadami bezpieczeństwa w ruchu lądowym są także wszelkie reguły odnoszące się do sposobu odczytywania zachowań pozostałych uczestników ruchu i podejmowania prawidłowych reakcji na te zachowania (zasada ograniczonego zaufania). Zgodzić należy się z tezą, iż „sprzeczne z zasadami bezpieczeństwa zachowanie się innego współuczestnika ruchu nie może mieć większego znaczenia dla odpowiedzialności sprawcy wypadku drogowego (...) jeżeli tenże sprawca zawniczył to zachowanie i nie wyciągnął z tego faktu koniecznych dla siebie wniosków” (postanowienie SN z 20.05.2010 r., II KK 306/09, LEX Nr 590219).

Zasadą bezpieczeństwa w ruchu lądowym jest też zasada ostrożności oraz zasada prędkości bezpiecznej. Tę ostatnią rozumieć należy jako prędkość, która w danych warunkach drogowych umożliwia zatrzymanie pojazdu w chwili powstania sytuacji atypowej, np. nagłego hamowania pojazdu znajdującego się przed pojazdem prowadzonym czy z powodu pojawienia się przeszkody. Prędkość bezpieczna to również taka, która zapewnia panowanie nad pojazdem, w tym ogranicza do akceptowalnego społecznie ryzyka możliwość wpadnięcia w niekontrolowany poślizg.

Wypadek ma mieć miejsce w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym, a tym samym w miejscu, gdzie zgodnie z przepisami regulującymi dany ruch może się odbywać. W przypadku ruchu lądowego miejscem tym, ponad wyznaczone przez przepisy ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 988 ze zm.) (dalej jako: p.r.d.), może być każde miejsce, gdzie faktycznie dochodzi do ruchu pojazdów, np. parking prywatny, parking wewnątrzzakładowy czy utwardzona droga polna.

Prowadzenie pojazdu w stanie po spożyciu alkoholu lub narkotyków

W myśl art. 178a § 1 k.k. kto, znajdując się w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego, prowadzi pojazd mechaniczny w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Prowadzenie pojazdu mechanicznego zachodzi, gdy dojdzie do wprowadzenia tego pojazdu w ruch za pomocą silnika spalinowego lub elektrycznego albo za pomocą pomocniczego mechanizmu elektrycznego zamontowanego w tym pojeździe.

Do wypełnienia znamienia „prowadzenia pojazdu mechanicznego” dochodzi także wówczas, gdy sprawca prowadzi motorower, którym w rozumieniu art. 2 pkt 46 p.r.d. jest pojazd dwu- lub trójkołowy zaopatrzone w silnik spalinowy o pojemności skokowej nieprzekraczającej 50 cm^3 lub w silnik elektryczny o mocy nie większej niż 4 kW, którego konstrukcja ogranicza prędkość jazdy do 45 km/h; rower, gdy pojazd ten o szerokości nieprzekraczającej 0,9 m nie jest poruszany siłą mięśni osoby jadącej tym pojazdem, a wyłącznie siłą pomocniczego napędu elektrycznego zasilanego prądem o napięciu nie wyższym niż 48 V o znamionowej mocy ciągłej nie większej niż 250 W, którego moc wyjściowa zmniejsza się stopniowo i spada do zera po przekroczeniu prędkości 25 km/h; wózek rowerowy, gdy pojazd ten o szerokości powyżej 0,9 m przeznaczony do przewozu osób lub rzeczy nie jest poruszany siłą mięśni osoby jadącej tym pojazdem, a wyłącznie siłą pomocniczego napędu elektrycznego zasilanego prądem o napięciu nie wyższym niż 48 V o znamionowej mocy ciągłej nie większej niż 250 W, którego moc wyjściowa zmniejsza się stopniowo i spada do zera po przekroczeniu prędkości 25 km/h; hulajnogę elektryczną rozumiana jako pojazd napędzany elektrycznie, dwuosiowy, z kierownicą, bez siedzenia i pedałów, konstrukcyjnie przeznaczony do poruszania się wyłącznie przez kierującego znajdującemu się na tym pojeździe oraz urządzenie transportu osobistego rozumiane jako pojazd napędzany elektrycznie, z wyłączeniem hulajnogi elektrycznej, bez siedzenia i pedałów, konstrukcyjnie przeznaczony do poruszania się wyłącznie przez kierującego znajdującemu się na tym pojeździe.

Poruszanie się pojazdem mechanicznym, w tym motorowerem, rowerem wyposażonym w pomocniczy napęd elektryczny, hulajnogą elektryczną, urządzeniem transportu osobistego rozumianym jako pojazd napędzany elektrycznie, tylko za pomocą sił mięśni, wykorzystując tylko ukształtowanie terenu umożliwiające nadanie takiemu pojazdowi prędkości, np. zjazd z góry albo przez jego holowanie przez pojazd niemechaniczny, nie jest prowadzeniem pojazdu mechanicznego w rozumieniu art. 178a § 1 k.k.

Definicji stanu nietrzeźwości należy szukać w art. 115 § 16 k.k. Zachodzi on wówczas, gdy zawartość alkoholu we krwi przekracza 0,5‰ albo prowadzi do stężenia przekraczającego tę wartość, lub gdy zawartość alkoholu w 1 dm³ wydychanego powietrza przekracza 0,25 mg albo prowadzi do stężenia przekraczającego tę wartość.

Sąd Najwyższy trafnie wskazał, że „wobec braku zdefiniowania stanu «pod wpływem środka odurzającego» oraz stanu «po użyciu środka podobnie działającego do alkoholu», którym posługuje się art. 87 § 1 k.w. – sąd rozpoznając sprawę o przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji popełnione pod wpływem środka odurzającego, a więc także o przestępstwo z art. 178a § 1 k.k., każdorazowo musi ustalić, czy środek ten miał realny wpływ na sprawność psychomotoryczną kierującego pojazdem w stopniu podobnym, jak w sytuacji znajdowania się pod wpływem alkoholu. Zatem, w przypadku stwierdzenia tego środka w organizmie kierującego pojazdem mechanicznym konieczne będzie dokonywanie ustaleń dowodowych w zakresie zachowania się osoby badanej w chwili zdarzenia, często połączone z ekspertyzą biegłych” (wyrok SN z 30.12.2014 r., II KK 219/14, LEX Nr 1567466).

Ucieczka, czyli niewykonanie polecenia zatrzymania pojazdu mechanicznego

W myśl art. 178b k.k. kto, pomimo wydania przez osobę uprawnioną do kontroli ruchu drogowego, poruszającą się pojazdem lub znajdującą się na statku wodnym albo powietrznym, przy użyciu sygnałów dźwiękowych i świetlnych, polecenia zatrzymania pojazdu mechanicznego

nie zatrzymuje niezwłocznie pojazdu i kontynuuje jazdę, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

W art. 6 ust. 1 p.r.d. zawierającym katalog osób, które są uprawnione do wydawania poleceń lub sygnałów uczestnikowi ruchu lub innej osobie znajdującej się na drodze, wymieniony jest policjant. Tylko na marginesie zaznaczyć należy, że wykroczeniem z art. 92 § 2 k.w. jest niestosowanie się, w celu uniknięcia kontroli, do sygnału osoby uprawnionej do kontroli ruchu drogowego.

Sprawcą wskazanego przestępstwa może być tylko ten, wobec którego wydane zostało, przez osobę uprawnioną do kontroli ruchu drogowego, poruszającą się pojazdem lub znajdującą się na statku wodnym albo powietrznym, przy użyciu sygnałów dźwiękowych i świetlnych, polecenie zatrzymania pojazdu mechanicznego. Sprawcą może być tylko osoba prowadząca pojazd mechaniczny, nie zaś pojazd niemechaniczny. Nie wypełnia zatem znamion czynu zabronionego zachowanie polegające na kierowaniu pojazdem wprawianym w ruch przy pomocy siły mięśni.

Osoba wydająca polecenie musi zaś znajdować się w pojeździe mechanicznym lub niemechanicznym, który w chwili wydania polecenia jest w ruchu, lub też znajdować się na statku wodnym lub powietrznym.

Termin „niezwłoczne zatrzymanie” należy rozumieć przez pryzmat okoliczności wydania polecenia, natężenia ruchu i bezpieczeństwa zatrzymania pojazdu dla innych jego uczestników oraz dostępności miejsca umożliwiającego bezkolizyjne zatrzymanie pojazdu.

Realizacja znamion przestępstwa z art. 178b k.k. następuje przez zaniechanie w chwili, gdy kierujący pojazdem mechanicznym nie zatrzyma niezwłocznie pojazdu i kontynuuje jazdę. Nie jest istotne jaką odległość od momentu otrzymania polecenia do momentu zatrzymania pojazdu przejedzie.

11.3. Przepępstwa przeciwnko wolności i czci

11.3.1. Przepępstwo pozbawienia wolności człowieka

W myśl art. 189 § 1 k.k. każdy, kto pozbawia człowieka wolności, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. Zgodnie z art. 189 § 2 k.k. jeżeli pozbawienie wolności trwało dłużej niż 7 dni, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Przepępstwo z art. 189 § 1 k.k. chroni wolność lokomocyjną, czyli wolność zmiany miejsca pobytu danej osoby zgodnie z jej wolą, zarówno aktualną, jak i potencjalną. Przepis ten za przepępstwo uważa każde zachowanie prowadzące do pozbawienia człowieka swobody przemieszczania się. Może być tu użyta siła fizyczna w postaci przemocy (*vis absoluta*), albo też przymus psychiczny (*vis compulsiva*), polegający na wywołaniu w pozbawionym wolności stanu psychicznego, w którym ten nie jest zdolny przeciwstawić się woli sprawcy i nie czyni wysiłków korzystania ze swej woli (wyrok SA w Białymstoku z 06.07.2020 r., II AKa 25/20, LEX Nr 3251980). Nie wypełnia zatem znamion tego przepępstwa pozbawienie człowieka swobody przemieszczania się, które nastąpiło za jego niczym niewymuszoną decyzją woli (wyrok SN z 05.12.2018 r., V KK 508/17, LEX Nr 2603574).

11.3.2. Groźba karalna

W myśl art. 190 § 1 k.k. kto grozi innej osobie popełnieniem przepępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby najbliższej, jeżeli groźba wzbudza w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Do dokonania tego przepępstwa konieczne jest wystąpienie skutku w postaci wzbudzenia w zagrożonym uzasadnionej obawy, że groźba będzie spełniona. Groźba musi więc dotrzeć do pokrzywdzonego i wywołać u niego określony stan psychiczny. Skutkiem, który stanowi znanie czynu zabronionego określonego w omawianym przepisie ustawy, jest zmiana w sferze psychicznej pokrzywdzonego wywołana

groźbą (wyrok SA w Krakowie z 13.04.2021 r., II AKa 37/21, LEX Nr 3335483).

Dla uznania realizacji przestępstwa z art. 190 § 1 k.k. nie wystarczy, że pokrzywdzony oświadczy, iż obawiał się spełnienia groźby. Konieczne jest bowiem dokonanie oceny, czy jego przekonanie miało obiektywne podstawy w ustalonych okolicznościach. Obiektywizacja podstawy wymaga zaś oceny w oparciu zarówno o osobowość pokrzywdzonego, jak i okoliczności, które pozwalają stwierdzić, że każdy przeciętny człowiek o podobnej osobowości, cechach psychiki, intelektu co pokrzywdzony, w ustalonych okolicznościach, uwzględniając także wcześniejsze ewentualne relacje pomiędzy oskarżonym a pokrzywdzonym, towarzyszące wypowiedziom zachowania, uznałby groźbę za rzeczywistą i wzbudzającą obawę jej spełnienia (wyrok SA w Poznaniu z 05.05.2022 r., II AKa 22/22, LEX Nr 3353351).

Przepis art. 190 § 1 k.k. nie wymaga, by groźba została wyrażona w obecności pokrzywdzonego i bezpośrednio do niego skierowana. Groźba może zostać przekazana pokrzywdzonemu przez osobę trzecią lub innym sposobem komunikacji. Niemniej w każdym przypadku zamiarem sprawcy musi być dotarcie informacji zawierającej treść groźby do osoby, wobec której jest ona skierowana (wyrok SN z 03.03.2022 r., IV KK 307/21, LEX Nr 3409138).

11.3.3. Zmuszanie do określonego zachowania

W myśl art. 191 § 1 k.k. każdy, kto, stosując przemoc wobec osoby lub groźbę bezprawną, zmusza ją lub inną osobę do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Przestępstwo zmuszania z art. 191 § 1 k.k. chroni wolność decyzyjną człowieka. Chodzi tu zarówno o wolność do podejmowania decyzji woli i swobodę procesów motywacyjnych kształtujących taką decyzją, jak też możliwość wykonania podjętej decyzji woli bądź to „w ogóle”, bądź to w określonym kierunku lub w określony sposób (wyrok SA w Gdańsku z 09.01.2018 r., II AKa 411/17, LEX Nr 2488269).

Przestępstwo z art. 191 § 1 k.k. jest przestępstwem skutkowych, gdyż dla jego dokonania nie jest wystarczające, by sprawca podjął określone

środki w celu wpłynięcia na psychikę zagrożonego, lecz osiągnięcie zamierzonego skutku.

Posłużenie się przez sprawcę rzeczą, np. nożem, bronią palną czy też jakimkolwiek pojazdem jest stosowaniem przemocy wobec osoby w rozumieniu art. 191 § 1 k.k., o ile użycie tych przedmiotów zostanie skierowane przeciwko danej osobie, którą sprawca chce zmusić do określonego zachowania się. Nie byłoby natomiast tak, gdyby sprawca oddziaływał na rzecz, chcąc w ten sposób zmusić konkretną osobę do określonego zachowania (np. niszczenie samochodu pokrzywdzonego, aby z kolei ten zachował się w sposób oczekiwany przez sprawcę) (postanowienie SN z 18.02.2021 r., IV KK 13/21, LEX Nr 3144782).

11.3.4. Utrwalanie wizerunku nagiej osoby

W myśl art. 191a § 1 k.k. kto utrwała wizerunek nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej, używając w tym celu wobec niej przemocy, groźby bezprawnej lub podstępu, albo wizerunek nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej bez jej zgody rozpowszechnia, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Zgodnie ze słownikowym znaczeniem wizerunek to „podobizna, wyobrażenie, portret, obraz”. Przepis art. 191a § 1 k.k. jest neutralny technologicznie w tym znaczeniu, że do utrwalenia może dojść zarówno z wykorzystaniem najnowszych zdobyczy technologii, jak też za pomocą bardziej tradycyjnych form, o ile rezultatem będzie utrwalenie wizerunku nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej.

Opisany w art. 191a § 1 k.k. sposób działania sprawcy w postaci przemocy, groźby bezprawnej lub podstępu jednoznacznie wskazuje, że czyn taki godzi w wolność seksualną i intymność pokrzywdzonego, na naruszenie których ten nie wyraził zgody.

„Rozpowszechnić” oznacza coś więcej niż tylko „udostępnić”. Rozpowszechnianie może polegać także na podlinkowaniu strony internetowej, na rozpowszechnieniu samego hasła do plików zapisanych w chmurze obliczeniowej, ale rezultatem takich działań musi być potencjalna możliwość zapoznania się z materiałami zawierającymi

wizerunek nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej przez nieograniczoną liczbę odbiorców.

11.3.5. Pomówienie i wyłączenie odpowiedzialności

W myśl art. 212 § 1 k.k. kto pomawia inną osobę, grupę osób, instytucję, osobę prawną lub jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej o takie postępowanie lub właściwości, które mogą poniżyć ją w opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności. Zgodnie z art. 212 § 2 k.k. jeżeli sprawca dopuszcza się czynu określonego w § 1 za pomocą środków masowego komunikowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

Z odpowiedzialnością karną za pomówienie możemy mieć do czynienia również w sytuacji, w której zniesławiający zarzut sformułowany jest hipotetycznie, przez odwołanie się do podejrzeń co do niewłaściwego postępowania osoby, której dotyczy pomawiająca treść (uchwała SN z 31.01.2019 r., I DO 3/18, LEX Nr 2616174).

Zwrócić należy uwagę, że zgodnie z art. 213 k.k. nie ma przestępstwa zniesławienia, jeżeli zarzut uczyniony niepublicznie jest prawdziwy. Nie popełnia przestępstwa, kto publicznie podnosi lub rozgłasza prawdziwy zarzut dotyczący postępowania osoby pełniącej funkcję publiczną lub służący obronie społecznie uzasadnionego interesu. Jeżeli zarzut dotyczy życia prywatnego lub rodzinnego, dowód prawdy może być przeprowadzony tylko wtedy, gdy zarzut ma zapobiec niebezpieczeństwu dla życia lub zdrowia człowieka albo demoralizacji małoletniego.

11.3.6. Zniewaga (hejt w Internecie)

W myśl art. 216 § 1 k.k. kto znieważa inną osobę w jej obecności albo choćby pod jej nieobecność lecz publicznie lub w zamiarze, aby zniewaga do osoby tej dotarła, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności. Zgodnie z art. 216 § 2 k.k. kto znieważa inną osobę za pomocą

środków masowego komunikowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

„Mowa nienawiści” nie może zastępować rzeczowej krytyki, a wolność wyrażania swoich poglądów nie oznacza wolności znieważania (wyrok SA w Gdańsku z 28.12.2018 r., II AKa 218/18, LEX Nr 2731196).

Przestępstwo zniewagi, o którym mowa w art. 216 § 1 k.k., przejawia się w użyciu komuś słowem lub czynem i stanowi ciężką obrazę skierowaną przeciwko godności osobistej człowieka (uchwała SN z 12.10.2017 r., SNO 32/17, LEX Nr 2389603).

Zniewagę stanowią wypowiedzi godzące w godność danej osoby, obelżywe lub ośmieszające, niedające się zracjonalizować. Ze względu na to, że zniewaga godzi w poczucie własnej wartości danej osoby, znieważenie – inaczej niż zniesławienie – może nastąpić także wtedy, gdy odbiorcą wypowiedzi o treści naruszającej cześć jest wyłącznie ta osoba (wyrok SA w Warszawie z 26.02.2018 r., VI ACa 1576/16, LEX Nr 2578915).

Przestępstwo zniewagi z art. 216 k.k. obejmuje takie zachowanie, które narusza godność osoby znieważonej. Przedmiotem ochrony jest cześć wewnętrzna (podmiotowa). O tym, czy dane zachowanie miało charakter znieważający, decydują dominujące w społeczeństwie oceny i normy obyczajowe, a nie subiektywne przekonanie osoby rzekomo znieważonej (uchwała SN z 29.10.2020 r., II DO 96/20, LEX Nr 3077121).

„Publicznie” oznacza z posłużeniem się forum internetowym albo mediami społecznościowymi w Internecie w taki sposób, że do komunikatu miała dostęp potencjalnie nieograniczona liczba osób. Wypowiedzenie słów obelżywych o innej osobie podczas jej nieobecności i bez zamiaru, aby zniewaga do niej dotarła, zarówno w zamkniętym pomieszczeniu, jak i ściśle zarachowanej przestrzeni zamkniętej grupy w mediach społecznościowych, nie realizuje znamion zniewagi.

11.4. Przepęstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności

Zgwałcenie oraz wymuszenie innej czynności seksualnej

W myśl art. 197 § 1 k.k. kto przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do obcowania płciowego, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 15. Zgodnie z art. 197 § 2 k.k. jeżeli sprawca, w sposób określony w § 1, doprowadza inną osobę do poddania się innej czynności seksualnej albo wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

U podstaw każdej odmiany wolności, w tym wolności w decydowaniu o podejmowaniu lub nie zachowań ze sfery życia seksualnego, leży godność osoby ludzkiej. Wartością stanowiącą przedmiot ochrony typów czynów zabronionych opisanych w art. 197 k.k. jest swoboda decydowania o swoim życiu seksualnym, w tym o kierunku aktywności seksualnej lub jej braku. Naruszenie lub zagrożenie tej wartości ma często nieodwracalne skutki dla zdrowia psychicznego i dobrostanu emocjonalnego człowieka. Pozbawienie wolności w sferze podjęcia, kontynuowania i zakończenia zachowania ze sfery życia seksualnego lub decydowania w przedmiocie miejsca, czasu, sposobu, form czynności seksualnych, partnera i kontekstu podjętej aktywności seksualnej jest zachowaniem bezprawnym, zaś przybrane w formę przemocy, groźby bezprawnej lub podstępu staje się zachowaniem karalnym.

W tym kontekście wskazać należy na granicę pomiędzy naruszeniem nietykalności cielesnej (art. 217 § 1 k.k.) a inną czynnością seksualną (art. 197 k.k.). Dopiero kiedy zamach na wolność seksualną uzyska pewien określony stopień intensywności, możliwe będzie zakwalifikowanie zachowania sprawcy jako realizującego znamię doprowadzenia do poddania się przez inną osobę innej czynności seksualnej (wyrok SN z 17.03.2021 r., II KK 24/21, LEX Nr 3198196).

Na gruncie art. 197 k.k. za karalne należy uważać wszystkie zachowania, które albo uniemożliwiają zawarcie konsensusu co do istotnych elementów ze sfery życia seksualnego, albo ten konsensus naruszają. Ocena, czy w przypadku działań podjętych w inkryminowanym czasie wobec osoby pokrzywdzonej przez sprawcę można mówić

o zgodzie na określone zachowanie ze sfery życia seksualnego, wymaga poczynienia wcześniejszych ustaleń, czy zgoda taka w rzeczywistości została udzielona, w jakim czasie jej udzielono i jaki był jej ewentualny zakres (wyrok SN z 08.09.2005 r., II KK 504/04, LEX Nr 200229).

Zasadne jest wyznaczenie granic wolności seksualnej i sposobów jej naruszenia. W tym kontekście zwrócenie się z ofertą zapłaty za podjęcie określonego zachowania ze sfery życia seksualnego z zamiarem nieuiszczenia ceny, a następnie skorzystanie z usługi bez uiszczenia wynagrodzenia nie stanowi naruszenia wolności do dysponowania kierunkiem swojej aktywności seksualnej lub jej brakiem, a tym samym nie stanowi podstępu w rozumieniu art. 197 § 1 k.k., a stanowi wprowadzenie w błąd w rozumieniu art. 286 § 1 k.k. Tak samo ocenić należy wszelkie inne propozycje ze sfery tak zwanego sponsoringu, gdzie ceną jest uzyskanie korzyści majątkowej w postaci zakupu określonego rodzaju przedmiotów czy wakacyjnego wyjazdu.

Ważną kwestią jest ewentualne narażenie partnera na zakażenie chorobą przenoszoną drogą płciową przy braku użycia odpowiednich środków przeciwdziałających transmisji choroby. W tym przypadku, z uwagi na wartość dóbr prawnych w postaci życia i zdrowia, powinno ono być postrzegane jako objęte domniemaniem braku zgody na podjęcie wspólnego zachowania ze sfery życia seksualnego, co oznacza konieczność udowodnienia w postępowaniu karnym przez sprawcę, że taką zgodę uzyskał.

Zgoda, choć ma obiektywny charakter, często nie istnieje poza świadomością osób nią objętych. W istocie ustalenie tego, czy w danych warunkach doszło do bezprawnego zachowania ze sfery życia seksualnego, zależeć będzie od stopnia konkretyzacji zgody, czyli od ilości aspektów będących jej przedmiotem. W przypadku wyraźnego braku zgody na któryś z aspektów aktywności seksualnej, w tym na brak użycia środków antykoncepcyjnych czy środków zapobiegających transmisji chorób przenoszonych drogą płciową, podjęcie się takiego zachowania wykraczającego poza zakres zgody należy uznać za bezprawne. Zachowanie to należy uznać za karalne, gdy naruszenie granic konsensusu nastąpiło na skutek przemocy, groźby bezprawnej lub podstępu.

Znamię podstępny oznacza wywołanie u osoby pokrzywdzonej przekonania, że podejmowane przez nią zachowanie ze sfery życia seksualnego pozostaje w ramach konsensusu, podczas gdy zgoda na jego podjęcie nie została przez nią wyrażona. Zaznaczyć przy tym należy, że termin „podstęp” jest pojemny znaczeniowo. Nie można jego desygnatów sprowadzić do jednej precyzyjnie określonej metody działania. Sam fakt posłużenia się podstępem stanowi podstawę do przypisania odpowiedzialności za realizację znamion przestępstwa z art. 197 § 1 k.k. (postanowienie SN z 02.12.2020 r., II KK 248/20, LEX Nr 3093412).

Dla przyjęcia, iż sprawca doprowadził podstępem ofiarę do obcowania płciowego, nie jest konieczne, by pod wpływem podanych jej podstępnie substancji ofiara straciła świadomość. Wystarczające jest stwierdzenie, że osoba pokrzywdzona pod wpływem podanych jej w ten sposób środków zgodziła się na obcowanie płciowe, na które w normalnych warunkach, tj. gdyby nie pozostawała w stanie odurzenia, nie wyraziłaby zgody (postanowienie SN z 09.04.2021 r., V KK 87/21, LEX Nr 3160008).

Podanie innej osobie alkoholu lub każdej innej substancji przed odbyciem z nią stosunku seksualnego może być uznane za podstęp z art. 197 § 1 k.k. zawsze wtedy, gdy osoba ta nie zna działania alkoholu lub podanej substancji, a ich spożycie powoduje brak możliwości wyrażenia swej woli w przedmiocie kontaktu seksualnego z uwagi na wyłączenie aparatu decyzyjnego albo brak możliwości powzięcia oporu z uwagi na wyłączenie aparatu ruchowego.

Przyjąć należy, że przemocą w rozumieniu art. 197 § 1 k.k. jest oddziaływanie środkami fizycznymi, które uniemożliwiają opór ofiary (np. związanie ofiary) lub go przełamują (np. bicie, maltretowanie). Może ona być skierowana bezpośrednio na ofiarę, a także na inną osobę, bliską (wyrok SA w Krakowie z 14.09.2016 r., II AKa 99/16, LEX Nr 2268992).

Przemoc w rozumieniu art. 197 § 1 k.k. to także przemoc wobec rzeczy, która jest w stanie tak silnie oddziaływać na psychikę osoby pokrzywdzonej, że staje się środkiem doprowadzającym do realizacji znamion przestępstwa z art. 197 § 1 k.k.

Każde użycie siły, nawet bardzo niewielkiej, należy traktować jako używanie przemocy w rozumieniu art. 197 § 1 k.k. Nie musi to być zachowanie, które stwarza niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia.

W warunkach przestępstwa zgwałcenia groźba najczęściej zawiera zapowiedź natychmiastowego naruszenia dobra cennego dla osoby zmuszanej (np. okaleczenia ofiary lub osoby jej najbliższej). Nie musi ona być zwerbalizowana, wyraża ją np. wyjęcie i demonstrowanie noża, jako zagrożenie posłużeniem się nim (wyrok SA w Krakowie z 14.09.2016 r., II AKa 99/16, LEX Nr 2268992).

Najpełniej znamię obcowania płciowego opisał M. Filar, wskazując, że „obejmuje swym zakresem przede wszystkim klasyczne akty spółkowania heteroseksualnego (wprowadzenie członka do pochwy) jak i inne akty seksualne stanowiące surogaty spółkowania, traktowane przez sprawcę jako ekwiwalentne i równoważne spółkowaniu, a więc takie akty, które polegają na bezpośrednim kontakcie płciowych części ciała jednego z uczestników aktu z płciowymi częściami drugiego uczestnika lub części płciowych jednego z uczestników aktu z częściami ciała drugiego, które «biologicznie» płciowe co prawda nie są, lecz sprawca traktuje je jako takie, wyładowując na nich lub za ich pośrednictwem swe libido” (M. Filar, Glosa do wyroku SN z dnia 26 października 2001 r., WA 25/01, Orzecznictwo Sądów Polskich 2002, Nr 6, s. 87).

Pod pojęciem obcowania płciowego należy rozumieć także sytuacje, w których zaangażowane mogą być także przedmioty martwe stanowiące surogaty męskich organów płciowych, używane dla poniżenia czy upokorzenia ofiary (wyrok SA w Krakowie z 11.05.2018 r., II AKa 40/18, LEX Nr 2614566).

Inna czynność seksualna, o której mowa w art. 197 § 2 k.k., to wszelkie zachowanie o seksualnym wyrazie i intencji, niebędące obcowaniem płciowym, polegające na kontakcie cielesnym sprawcy z pokrzywdzonym lub przynajmniej na cielesnym i mającym charakter seksualny zaangażowaniu ofiary. Wbrew odmiennemu pogładowi „seksualne zaangażowanie ofiary” to nic innego aniżeli uczynienie ciała ofiary przedmiotem zabiegów seksualnych ze strony sprawcy. W żadnym przypadku wykładnia ta nie wskazuje na jakikolwiek element podmiotowego zaangażowania ofiary (wyrok SN z 15.10.2015 r., WA 14/15, LEX Nr 2053652).

11.4.2. Seksualne wykorzystanie małoletniego

W myśl art. 200 § 1 k.k. kto obcuje płciowo z małoletnim poniżej lat 15 lub dopuszcza się wobec takiej osoby innej czynności seksualnej lub doprowadza ją do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 15.

U podstaw czynu zabronionego z art. 200 § 1 k.k. leży ochrona prawidłowego dysponowania przez małoletniego poniżej lat 15 wolnością seksualną w perspektywie prawidłowego rozwoju fizycznego, psychicznego i moralnego dziecka. Jest to przestępstwo, własnoręczne, formalne z naruszenia dobra prawnego. Dla jego popełnienia nie jest wymagany brak zgody ze strony małoletniego poniżej lat 15. W istocie małoletni poniżej lat 15 nie jest w stanie wyrazić prawnie relewantnej zgody na obcowanie płciowe, na dopuszczenie się wobec niego innej czynności seksualnej oraz na doprowadzenie go do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania – **i to zarówno z osobą dorosłą, jak i z inną osobą małoletnią, w tym osobą poniżej lat 15.**

Brzmienie art. 200 § 1 k.k. uniezależnia odpowiedzialność karną od tego, z czyjej inicjatywy doszło do obcowania płciowego z małoletnim lub dopuszczenia się wobec niego innej czynności seksualnej bądź też doprowadzenia go do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania.

Art. 200 § 1 k.k. uznaje za przestępstwo obcowanie sprawcy z małoletnim poniżej lat 15, doprowadzenie przez sprawcę do obcowania innej osoby z małoletnim poniżej lat 15, przy czym w przypadku, gdy do obcowania dochodzi pomiędzy osobami małoletnimi poniżej lat 15, a żadna z tych osób nie jest osobą doprowadzającą drugą do obcowania płciowego, to są one wszystkie osobami pokrzywdzonymi przestępstwem z art. 200 § 1 k.k.

Art. 200 § 1 k.k. uznaje za przestępstwo dopuszczenie się przez sprawcę innej czynności seksualnej wobec małoletniego poniżej lat 15, doprowadzenie przez sprawcę do dopuszczenia się wobec małoletniego poniżej lat 15 innej czynności seksualnej przez inną niż sprawca osobę, w tym tak osobę dorosłą, jak i osobę małoletnią, w tym małoletniego poniżej lat 15, oraz doprowadzenie przez sprawcę do poddania się

przez małoletniego poniżej lat 15 innej czynności seksualnej lub do wykonania przez niego takiej czynności.

11.4.3. Przestępstwo seksualnego wykorzystania bezradności lub zaufania

W myśl art. 198 k.k. każdy, kto, wykorzystując bezradność innej osoby lub wynikający z upośledzenia umysłowego lub choroby psychicznej brak zdolności tej osoby do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem, doprowadza ją do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

U podstaw każdej odmiany wolności, w tym wolności w decydowaniu o podejmowaniu lub nie zachowań ze sfery życia seksualnego leży godność osoby ludzkiej. Wartością chronioną przestępstwem z art. 198 k.k. jest wolność do podejmowania zachowań ze sfery życia seksualnego, na które określona osoba nie jest w stanie wyrazić prawnie relewantnej zgody (choroba psychiczna i upośledzenie umysłowe w stopniu wykluczającym możliwość rozpoznania znaczenia czynu i pokierowania swoim postępowaniem) albo też wobec których nie jest w stanie stawić skutecznego oporu (bezradność). W istocie więc celem art. 198 k.k. jest ochrona przed wykorzystaniem przemijającego lub stałego braku swobody decydowania o kierunku aktywności seksualnej lub jej braku. Naruszenie lub zagrożenie tej wartości może prowadzić do nieodwracalnych skutków dla zdrowia psychicznego i dobrostanu emocjonalnego człowieka, zaś w skrajnych wypadkach do jego całkowitego uprzedmiotowienia. U podstaw art. 198 k.k. leży zatem ochrona tych osób, które nie są w stanie racjonalnie dysponować wolnością w sferze podjęcia, kontynuowania i zakończenia zachowania ze sfery życia seksualnego lub decydowania w przedmiocie miejsca, czasu, sposobu, form czynności seksualnych, partnera i kontekstu podjętej aktywności seksualnej.

„Bezradność” rozumiana jest jako nieumiejętność radzenia sobie w trudnej sytuacji. Tak więc źródłem bezradności może być niemożność

radzenia sobie w danej sytuacji na skutek różnych obiektywnych, a także subiektywnych powodów. Przy ocenie w tym przedmiocie należy zatem uwzględnić szereg okoliczności, w tym takie jak: wiek, stan psychofizyczny pokrzywdzonej, jej rozwój umysłowy i emocjonalny, iloraz inteligencji, stosunki i relacje rodzinne w jakich pozostaje, sytuację materialną, uzyskiwane wsparcie ze strony bliskich (wyrok SA w Białymstoku z 26.04.2018 r., II AKa 25/18, LEX Nr 2685546).

11.4.4. Seksualne wykorzystanie stosunku zależności lub krytycznego położenia

W myśl art. 199 § 1 k.k. kto przez nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia doprowadza inną osobę do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Dla wypełnienia znamienia „nadużycia stosunku zależności” niezbędne jest nadużycie przez sprawcę stosunku zależności. Musi on świadomie wykorzystać relację łączącą go z pokrzywdzonym jako czynnik oddziaływania na jego psychikę, tak aby wyraził on zgodę na obcowanie płciowe lub inną czynność seksualną (wyrok SN z 06.05.2014 r., V KK 358/13, LEX Nr 1482486).

Stosunek zależności może mieć również charakter nieformalny, wynikający z konkretnego układu okoliczności faktycznych, świadczących o rzeczywistym wpływie sprawcy na sytuację życiową ofiary (postanowienie SN z 18.06.2013 r., V KK 104/13, LEX Nr 1335656).

Przez znamie „wykorzystania krytycznego położenia” rozumie się posłużenie się przez sprawcę taką sytuacją, w której osobie znajdującej się w nim realnie grozi doznanie poważnego uszczerbku lub dolegliwości, niebezpieczeństwu temu zaś zapobiec może odpowiednie zachowanie się sprawcy. Natomiast „doprowadzenie” to sytuacja wiążąca się ze złamaniem za pomocą m.in. powyższej metody oporu osoby pokrzywdzonej (wyrok SN z 05.02.2009 r., II KK 251/08, LEX Nr 486551).

W myśl art. 199 § 3 k.k. karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 podlega ten, kto obcuje płciowo z małoletnim lub dopuszcza się

wobec takiej osoby innej czynności seksualnej albo doprowadza ją do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania, nadużywając zaufania lub udzielając w zamian korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy.

Do istoty znamienia „nadużycia zaufania” w rozumieniu art. 199 § 3 k.k. należy wykorzystanie przez sprawcę faktu, że małoletnia ofiara podejmuje świadomą decyzję w przedmiocie zadysponowania swoją seksualnością na podstawie motywacji, która nie mogłaby się stać podstawą takiej decyzji gdyby nie okoliczność, że ofiara ma zaufanie do sprawcy. Art. 199 § 3 k.k. uznaje za przestępstwo obcowanie płciowe z małoletnim lub dopuszczenie się wobec takiej osoby innej czynności seksualnej albo doprowadzenie jej do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania za jej zgodą, tyle że podjętą w wyniku szczególnej motywacji, którą jest zaufanie do sprawcy (postanowienie SN z 11.07.2018 r., III KK 328/18, LEX Nr 2522988).

11.4.5. Przestępstwa seksualne przeciwko małoletnim (ochrona małoletnich w Internecie)

W myśl art. 200a § 1 k.k. kto w celu popełnienia przestępstwa określonego w art. 197 § 4 k.k. lub art. 200 k.k., jak również produkowania lub utrwalania treści pornograficznych, za pośrednictwem systemu teleinformatycznego lub sieci telekomunikacyjnej nawiązuje kontakt z małoletnim poniżej lat 15, zmierzając, za pomocą wprowadzenia go w błąd, do wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania sytuacji albo przy użyciu groźby bezprawnej do spotkania z nim, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Art. 200a k.k. chroni wolność seksualną dużo wcześniej niż dojdzie do jej naruszenia. W istocie zatem czyny zabronione z art. 200a k.k. należą do przestępstw abstrakcyjnego narażenia na niebezpieczeństwo dobra prawnego w postaci wolności seksualnej. Czyn zabroniony z art. 200a § 1 k.k. ma charakter przestępstwa skutkowego, gdyż dla jego realizacji wymagane jest następstwo w postaci nawiązania kontaktu z małoletnim poniżej lat 15, a więc doprowadzenie do sytuacji, w której małoletni odpowie na wysłaną mu przez sprawcę wiadomość.

W literaturze przedmiotu R. O'Connell zaproponował następującą typologię groomingu odpowiadającą kolejnym stadiom procesu zmierzającego do nakłonienia ofiary do kontaktu seksualnego, prostytucji lub udziału w tworzeniu pornografii:

1. etap zapoznania się (ang. *friendship-forming stage*) – sprawca nawiązuje pierwszy kontakt z przyszłą ofiarą;
2. etap nawiązania znajomości (ang. *relationship-forming stage*) – sprawca próbuje pozyskać zaufanie ofiary oraz zebrać informacje na jej temat;
3. etap oceny ryzyka (ang. *risk-assessment stage*) – sprawca dąży do uzyskania informacji, które pozwolą mu ocenić ryzyko nawiązania bliższego kontaktu z potencjalną ofiarą (np. lokalizacji komputera, osób mających do niego dostęp, obecność dorosłych i rodzeństwa);
4. etap wyłączości (ang. *exclusivity stage*) – sprawca stara się stworzyć poczucie wzajemnego zaufania, które będzie wykorzystane w następnym etapie;
5. etap o charakterze seksualnym (ang. *sexual stage*) – sprawca wprowadza bardziej intymne tematy związane z seksualnością człowieka;
6. etap końcowy (ang. *conclusion*) – obejmuje zazwyczaj próbę nawiązania fizycznego kontaktu z ofiarą, ale może również polegać na przerwaniu znajomości w celu zmniejszenia ryzyka wykrycia. (za M. Siwicki, *Cyberprzestępczość*, Warszawa 2013).

W myśl art. 200a § 2 k.k. kto za pośrednictwem systemu teleinformatycznego lub sieci telekomunikacyjnej małoletniemu poniżej lat 15 składa propozycję obcowania płciowego, poddania się lub wykonania innej czynności seksualnej lub udziału w produkowaniu lub utrwalaniu treści pornograficznych, i zmierza do jej realizacji, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Realizacja przestępstwa z art. 200a § 2 k.k. wymaga podjęcia przez sprawcę dwóch powiązanych ze sobą ściśle zachowań sprawczych. Po pierwsze, ma to być zachowanie sprawcy polegające na złożeniu za pośrednictwem systemu teleinformatycznego lub sieci telekomunikacyjnej małoletniemu poniżej lat 15 propozycji obcowania płciowego, poddania się lub wykonania innej czynności seksualnej lub udziału

w produkowaniu lub utrwalaniu treści pornograficznych. Po drugie, sprawca w związku z tą propozycją musi podjąć zachowania zmierzające do realizacji tej propozycji (wyrok SN z 23.07.2020 r., III KK 281/19, LEX Nr 3126968).

Dla realizacji przestępstwa z art. 200a § 2 k.k. nie jest wymagane jakiegokolwiek odniesienie się przez małoletniego poniżej lat 15 do złożonej przez sprawcę propozycji. Nawet akceptowanie przez niego postępowania oskarżonego nie eliminuje wypełnienia znamion przestępstwa. Celem penalizacji zachowań stanowiących przestępstwo groomingu (uwodzenia dziecka) jest sprzeciwianie się wykorzystywaniu seksualnemu osób do lat 15 przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii komunikacyjnych i jest to przestępstwo o charakterze formalnym (wyrok SA w Krakowie z 11.04.2018 r., II AKa 22/18, LEX Nr 2611994).

11.4.6. Przeszępstwa związane z pornografią

W myśl art. 202 § 1 k.k. kto publicznie prezentuje treści pornograficzne w taki sposób, że może to narzucić ich odbiór osobie, która tego sobie nie życzy, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Zgodnie z art. 202 § 3 k.k. kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwała lub sprowadza, przechowuje lub posiada albo rozpowszechnia lub prezentuje treści pornograficzne z udziałem małoletniego albo treści pornograficzne związane z prezentowaniem przemocy lub posługiwaniem się zwierzęciem, podlega karze pozbawienia wolności od 2 do 15 lat. Przeszępstwo stanowi także utrwalanie treści pornograficznych z udziałem małoletniego (art. 202 § 4 k.k.), przechowywanie, posiadanie lub uzyskanie dostępu do treści pornograficznych z udziałem małoletniego (art. 202 § 4a k.k.) oraz m.in. produkowanie, rozpowszechnianie, prezentowanie, przechowywanie lub posiadanie treści pornograficznych przedstawiających wytworzony albo przetworzony wizerunek małoletniego uczestniczącego w czynności seksualnej.

Znamię „treści pornograficzne” w rozumieniu art. 202 k.k. oznacza zawarte w utrwalonej formie (np. film, zdjęcia, czasopisma, książki, obrazy) lub nie (np. pokazy na żywo) prezentacje czynności seksualnych

człowieka (zwłaszcza ukazywanie organów płciowych człowieka w ich funkcjach seksualnych) i to zarówno w wymiarze niesprzecznym z ich biologicznym ukierunkowaniem, jak i czynności seksualnych człowieka sprzecznych z przyjętymi w społeczeństwie wzorcami zachowań seksualnych (wyrok SA w Gdańsku z 09.02.2017 r., II AKa 294/16, LEX Nr 2341089; wyrok SN z 23.11.2010 r., IV KK 173/10, LEX Nr 667510).

Cechy, których łączne występowanie pozwala na uznanie treści ocenianego przekazu za pornograficzny, to: 1) przedstawianie płciowości i życia płciowego człowieka; 2) koncentrowanie się wyłącznie na technicznych aspektach płciowości i życia płciowego z pominięciem wszelkiej warstwy intelektualno-personalitycznej; 3) ukazywanie ludzkich narządów płciowych w ich funkcjach seksualnych; 4) przebijająca z treści przekazu główna intencja twórcy, jaką jest wywołanie podniecenia seksualnego u odbiorcy (wyrok SN z 11.01.2017 r., III KK 188/16, LEX Nr 2321853).

Znamie „publiczne prezentowanie treści pornograficznych” oznacza pokazanie, zademonstrowanie czy przedstawienie treści pornograficznych, aby niekontrolowana przez sprawcę liczba osób mogła zapoznać się z takimi treściami, w tym przesłanie plików zdjęć lub filmów zawierających treści o charakterze pornograficznym, przekazanie nośnika danych zawierającego takie pliki, przekazanie hasła do folderu lub pliku, gdzie takie pliki zostały uprzednio umieszczone lub spakowane przez sprawcę lub inną osobę, przekazanie hasła do dysku wirtualnego w tzw. chmurze, gdzie takie pliki zostały uprzednio umieszczone przez sprawcę lub inną osobę, albo przesłanie niekontrolowanej przez sprawcę liczbie osób linku (adresu) do strony internetowej, gdzie takie treści zostały umieszczone przez sprawcę lub inną osobę. Dla realizacji znamienia „prezentuje” w odróżnieniu od znamienia „rozpowszechnia” wymagane jest zapoznanie się przez te osoby z treściami o charakterze pornograficznym.

W przypadku otwartych spotkań, grup czy forów internetowych zawsze mamy do czynienia z publicznym prezentowaniem treści, nawet wówczas, gdyby w czasie wklejania określonej treści lub linku (adresu strony internetowej) na takim spotkaniu, grupie czy forum zalogowana byłaby tylko jedna osoba.

Znamię „sprowadza”, „przechowuje”, „posiada”, „udostępnia”, „użytkuje dostęp” odnosi się do samych informacji zawierających treści pornograficzne (streaming), danych informatycznych zawierających treści pornograficzne (pliki zawierające zdjęcia lub filmy) albo do nośnika zawierającego treści pornograficzne (obrazu, czasopisma, kasyety wideo), albo na którym zapisane są dane informatyczne zawierające treści pornograficzne w postaci, płyty CD, DVD, Blu-ray, dysku typu pendrive albo SSD, albo każdego innego nośnika danych informatycznych, w tym zawartego w komputerze osobistym, laptopie, tablecie albo smartfonie.

„Uzyskanie dostępu” oznacza także otrzymanie klucza szyfrującego, kodu lub hasła dostępu do treści zapisanej na stronie internetowej lub na wirtualnym dysku w chmurze.

„Udostępnienie” oznacza także przekazanie klucza szyfrującego, kodu lub hasła dostępu do treści zapisanej na stronie internetowej lub na wirtualnym dysku w chmurze.

Zachowanie ograniczone do wchodzenia na stronę internetową i zapoznawania się zawartymi tam przekazami pornograficznymi z udziałem małoletniego poniżej 15 lat stanowi uzyskanie dostępu w rozumieniu art. 202 § 4a k.k.

Wyznacznikiem „posiadania treści”, o którym mowa w art. 202 § 4a k.k., powinna być możliwość postępowania w sposób charakteryzujący w prawie cywilnym posiadacza jako osobę faktycznie władającą rzeczą. Nie można jednak zapominać, że wymienione w przepisie art. 202 § 4a k.k. znamię posiadania nie odnosi się wyłącznie do określonych treści pornograficznych, ale także do przedmiotów zawierających takie treści. Posiadaczem treści pornograficznych w rozumieniu art. 202 § 4a k.k. jest nie tylko ten, kto dysponuje ich nośnikiem, ale również ten, kto po uzyskaniu za pośrednictwem systemów teleinformatycznych dostępu do takich treści, korzystając z narzędzi informatycznych pozwalających na przetwarzanie i przekazywanie danych, staje się, w ramach sieci informatycznej, ich faktycznym dysponentem (wyrok SN z 17.05.2017 r., III KK 478/16, LEX Nr 2307113).

Zgodnie z Dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępującą decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW

(Dz.U. UE L Nr 335, s. 1 ze zm.), termin „pornografia dziecięca” oznacza wszelkie materiały ukazujące dziecko uczestniczące w rzeczywistych lub symulowanych zachowaniach o wyraźnie seksualnym charakterze; wszelkie przedstawienia organów płciowych dziecka w celach głównie seksualnych; wszelkie materiały ukazujące osobę wyglądającą na dziecko uczestniczącą w rzeczywistych lub symulowanych zachowaniach o wyraźnie seksualnym charakterze oraz przedstawienia organów płciowych osób wyglądających jak dziecko, w celach głównie seksualnych; lub realistyczne obrazy dziecka uczestniczącego w zachowaniach o wyraźnie seksualnym charakterze lub realistyczne obrazy organów płciowych dziecka, w celach głównie seksualnych.

Dla realizacji znamienia „uzyskanie dostępu do treści” nie jest wymagane zapoznanie się z treścią, a uzyskanie stanu, w którym pomiędzy sprawcą a określoną treścią nie ma już przeszkód, których pokonanie nie jest zależne od zachowania samego sprawcy. Należy przez to rozumieć otrzymanie czasopisma, kasy wideo, płyty CD, DVD, Blu-ray, dysku typu pendrive lub SSD, albo każdego innego nośnika informacji, w tym komputera przenośnego lub telefonu komórkowego, ale także znalezienie określonej treści w Internecie, w tym ściągnięcie danych zawierających daną treść na nośnik będący w posiadaniu sprawcy, zapoznanie się z treścią w postaci streamingu obrazu bezpośrednio z miejsca jej udostępnienia w Internecie albo otrzymanie klucza szyfrującego, kodu lub hasła dostępu do treści zapisanej na stronie internetowej lub na wirtualnym dysku w chmurze.

Znamie „treści pornograficzne przedstawiające wytworzony wizerunek małoletniego uczestniczącego w czynności seksualnej” określa tak zwaną pornografię wirtualną. Przyjąć należy, że jest nią analogicznie lub cyfrowo wytworzony obraz lub film, który przedstawia małoletniego uczestniczącego w czynności seksualnej, niezależnie od tego czy postać graficzna tego obrazu odnosi się do świata realnego – imituje nagranie rzeczywistych zdarzeń – czy do świata wytworzonego przez wyobraźnię jego twórców – świat baśni, science fiction, fantasy.

Znamie „treści pornograficzne przedstawiające przetworzony wizerunek małoletniego uczestniczącego w czynności seksualnej” określa tak zwaną pornografię pozorowaną. Przyjąć należy, że jest nią analogicznie

lub cyfrowo wytworzony obraz lub film, który przedstawia osobę wyglądającą na osobę małoletnią uczestniczącą w czynności seksualnej.

11.5. Przepęstwa przeciwko rodzinie i opiece

11.5.1. Znęcanie się nad osobami w rodzinie (osobą najbliższą lub zależną, środki karne, karno-procesowe oraz środki z ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie)

W myśl art. 207 § 1 k.k. kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Znęcanie się fizyczne może polegać m.in. na biciu, rzucaniu przedmiotami, głodzeniu (zamykaniu lodówki na kłódkę), odmawianiu pożywienia czy napojów, zmuszaniu do przebywania na zimnie, wydaniu polecenia wykonywania upokarzających czynności, wyrzucaniu z domu, wrywaniu włosów, przypalaniu papierosem. Znęcanie psychiczne może wchodzić w grę m.in. w przypadku lżenia, wyszydzania, upokarzania, znieważania, straszenia, gróźb bezprawnych, sprowadzania do mieszkania osób nieakceptowanych przez domowników, znęcaniu się nad zwierzęciem należącym do domowników.

Stosownie do art. 115 § 11 k.k. osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. Jak podniósł SN(7) w uchwale z 25.02.2016 r. (I KZP 20/15, LEX Nr 1984687), zawarty w art. 115 § 11 k.k. zwrot „osoba pozostająca we wspólnym pożyciu” określa osobę, która pozostaje z inną osobą w takiej relacji faktycznej, w której pomiędzy nimi istnieją jednocześnie więzi duchowe (emocjonalne), fizyczne oraz gospodarcze (wspólne gospodarstwo domowe). Związki homoseksualne są zjawiskiem społecznym, a trudno zaprzeczyć, iż mogą one cechować się więzami o tożsamym charakterze co nieformalne związki heteroseksualne. Oczywiście jest, że także w związkach homoseksualnych istnieją te same przeżycia i związki uczuciowe

oraz emocjonalne co w związkach heteroseksualnych. Artykuł 207 § 1 k.k. chroni zatem w równej mierze osoby pozostające w formalnych, jak i w nieformalnych związkach, zaś w zakresie tych drugich chroni tak samo osoby pozostające w związkach heteroseksualnych, jak i homoseksualnych.

Ustawodawca przewidział w art. 207 § 1a k.k. wyższą odpowiedzialność karną, jeśli czyn znęcania się fizycznego lub psychicznego dotyka osoby nieporadnej ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny, a więc osoby bardzo młodej (dziecka, które jest jeszcze niesamodzielne) albo osoby starszej, a także osoby dotkniętej niepełnosprawnością, chorobą somatyczną lub chorobą psychiczną.

W art. 207 § 2 i 3 k.k. ustawodawca przewidział jeszcze wyższą odpowiedzialność karną za zachowania szczególnie okrutne wobec osoby pokrzywdzonej przestępstwem oraz za doprowadzenie jej do targnięcia się na własne życie. Przez targnięcie się na własne życie należy rozumieć zarówno nieudaną próbę samobójczą, jak i dokonane samobójstwo.

Pamiętać należy, że państwo polskie kładzie szczególny nacisk na ochronę rodziny oraz domowników. Oprócz zastosowania procedury Niebieskiej Karty funkcjonariusz policji na podstawie art. 15aa ust. 1 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1882 ze zm.) ma prawo wydać wobec osoby stosującej przemoc w rodzinie, stwarzającej zagrożenie dla życia lub zdrowia osoby dotkniętej tą przemocą, nakaz natychmiastowego opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, zwany dalej „nakazem”, lub zakaz zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, zwany dalej „zakazem”. Nakaz lub zakaz są natychmiast wykonalne. Policjant w nakazie lub zakazie wskazuje obszar lub odległość od wspólnie zajmowanego mieszkania, którą osoba stosująca przemoc w rodzinie jest obowiązana zachować. Nakaz lub zakaz tracą moc po upływie 14 dni od dnia ich wydania, chyba że na wniosek osoby dotkniętej przemocą sąd udzieli zabezpieczenia w sprawach o zobowiązanie osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazanie zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, którym nakaz lub zakaz zostały przedłużone.

Taki sam nakaz lub zakaz ma prawo wydać na podstawie art. 18a ust. 1 ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1214 ze zm.) żołnierz Żandarmerii Wojskowej wobec żołnierza pełniącego czynną służbę wojskową.

Zgodnie z art. 11a ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1249) osoba, wobec której jest stosowana przemoc, ma prawo wystąpić do sądu o udzielenie jej ochrony, jeżeli członek rodziny wspólnie zajmujący mieszkanie swoim zachowaniem polegającym na stosowaniu przemocy w rodzinie czyni szczególnie uciążliwym wspólne zamieszkiwanie. Osoba dotknięta tą przemocą może żądać, aby sąd zobowiązał go do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazał zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia. Sąd wydaje w tym zakresie postanowienie, które następnie jest wykonywane przez funkcjonariuszy policji. Naruszenie zakazu i nakazu wydanego przez policjanta, żołnierza Żandarmerii Wojskowej oraz sąd stanowi wykroczenie z art. 66b k.w. i podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.

11.5.2. Uchylanie się od alimentacji

W myśl art. 209 § 1 k.k. kto uchyla się od wykonania obowiązku alimentacyjnego określonego co do wysokości orzeczeniem sądowym, ugodą zawartą przed sądem albo innym organem albo inną umową, jeżeli łączna wysokość powstałych wskutek tego zaległości stanowi równowartość co najmniej 3 świadczeń okresowych albo jeżeli opóźnienie zaległego świadczenia innego niż okresowe wynosi co najmniej 3 miesiące, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

Wskazane przestępstwo dotyczy każdego obowiązku alimentacyjnego rozumianego jako obowiązek łożenia na utrzymanie drugiej osoby (zapewnienia jej mieszkania, ubrania, wyżywienia, wychowania). W art. 128 k.r.o. ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359) (dalej jako: k.r.o.)

ustawodawca wymienił osoby, na których ciąży obowiązek alimentacyjny. Osobami takimi są krewni w linii prostej oraz rodzeństwo. Obowiązek alimentacyjny może obciążać również wzajemnie małżonków (art. 130 k.r.o.), przysposabiających (osoby, które adoptowały inną osobę – art. 131 k.r.o.), a w wypadkach określonych w art. 144 k.r.o. – także osoby połączone węzłem powinowactwa.

Zgodnie z art. 133 k.r.o. rodzice obowiązani są do świadczeń alimentacyjnych względem dziecka, które nie jest jeszcze w stanie utrzymać się samodzielnie, chyba że dochody z majątku dziecka wystarczają na pokrycie kosztów jego utrzymania i wychowania. Zgodnie zaś z art. 135 § 1 k.r.o. zakres świadczeń alimentacyjnych zależy od usprawiedliwionych potrzeb uprawnionego, przez co rozumie się przede wszystkim potrzeby związane ze stanem zdrowia, ale także wynikające ze zdolności, których rozwijanie na dodatkowych zajęciach i lekcjach wymaga dodatkowych nakładów finansowych. Wysokość zobowiązania alimentacyjnego zależna jest również od zarobkowych i majątkowych możliwości osób zobowiązanych do alimentacji, w m.in. rodziców. Dziecko ma prawo do takiej samej stopy życiowej, na której żyją rodzice. Zastrzec jednakże należy, że zgodnie z art. 135 § 2 k.r.o. wykonanie obowiązku alimentacyjnego względem dziecka, które nie jest jeszcze w stanie utrzymać się samodzielnie, albo wobec osoby niepełnosprawnej może polegać w całości lub w części na osobistych staraniach o utrzymanie lub o wychowanie uprawnionego. W takim przypadku świadczenie alimentacyjne pozostałych zobowiązanych polega na pokrywaniu w całości lub w części kosztów utrzymania lub wychowania uprawnionego.

Przestępstwo z art. 209 § 1 k.k. można popełnić tylko w sytuacji, gdy wysokość zobowiązania alimentacyjnego została ustalona co do wysokości orzeczeniem sądowym (postanowieniem zabezpieczającym albo wyrokiem), ugodą zawartą przed sądem albo innym organem albo inną umową (umową o alimentację, umową o dożywocie).

Artykuł 209 § 1a k.k. zastrza odpowiedzialność sprawcy za doprowadzenie osoby uprawnionej do alimentacji do sytuacji, w której nie może ona zaspokoić podstawowych potrzeb życiowych, takich jak mieszkanie, ubranie, leczenie czy wyżywienie.

Sprawca przestępstwa z art. 209 § 1 k.k. może uwolnić się od odpowiedzialności, jeśli nie później niż przed upływem 30 dni od

dnia pierwszego przesłuchania w charakterze podejrzanego uiszczył w całości zaległe alimenty. Z kolei wobec sprawcy przestępstwa z art. 209 § 1a k.k. sąd odstępuje od wymierzenia kary, jeżeli nie później niż przed upływem 30 dni od dnia pierwszego przesłuchania w charakterze podejrzanego sprawca w całości uiszczył zaległe alimenty.

11.6. Przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych i samorządu terytorialnego oraz przeciwko wymiarowi sprawiedliwości

11.6.1. Przestępstwa przeciwko funkcjonariuszom publicznym, w tym przeciwko nauczycielom i funkcjonariuszom Policji

Zgodnie z art. 115 § 13 pkt 7 k.k. funkcjonariuszem publicznym jest m.in. funkcjonariusz organu powołanego do ochrony bezpieczeństwa publicznego, a tym są funkcjonariusze policji, którzy zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji są umundurowaną i uzbrojoną formacją służącą społeczeństwu i przeznaczoną do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego.

Zgodnie z art. 63 ustawy z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1762 ze zm.) nauczyciel, podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, korzysta z ochrony przewidzianej dla funkcjonariuszy publicznych na zasadach określonych w kodeksie karnym.

Ponadto zgodnie z art. 44 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry lekarzowi, który wykonuje czynności w ramach świadczeń pomocy doraźnej lub w przypadku realizacji przez lekarza obowiązku udzielenia pomocy lekarskiej w każdym przypadku, gdy zwłoka w jej udzieleniu mogłaby spowodować niebezpieczeństwo utraty życia, ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia, oraz który wykonuje zawód w podmiocie wykonującym działalność leczniczą, który zawarł umowę o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych, w związku z udzielaniem

świadczeń zdrowotnych w tym podmiocie – przysługuje ochrona prawna należna funkcjonariuszowi publicznemu.

Warto również odnotować, że zgodnie z art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym m.in. osoba udzielająca pierwszej pomocy albo kwalifikowanej pierwszej pomocy, osoba wchodząca w skład zespołu ratownictwa medycznego, osoba udzielająca świadczeń zdrowotnych w szpitalnym oddziale ratunkowym, dyspozytor medyczny podczas wykonywania swoich zadań korzystają z ochrony przewidzianej kodeksie karnym dla funkcjonariuszy publicznych.

Tym samym naruszenie nietykalność cielesnej policjanta będącego funkcjonariuszem publicznym oraz nauczyciela i lekarza oraz innych osób, którym przysługuje ochrona prawna należna funkcjonariuszom publicznym, lub osoby do pomocy im przybranej podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych stanowi przestępstwo z art. 222 § 1 k.k. i podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 3.

Zwrot „narusza nietykalność cielesną” obejmuje, w istocie, wszelkie możliwe sposoby ingerencji sprawcy w nietykalność cielesną drugiej osoby, w tym również popchnięcie (odepchnięcie) (postanowienie SN z 24.06.2010 r., II KK 145/10, LEX Nr 619619). Za osobę przybraną funkcjonariuszowi publicznemu należy uważać zarówno osobę, którą funkcjonariusz sam sobie wybierze, której pomoc przyjmie, jak i osobę, która zostanie mu wskazana do pomocy przez przełożonego bądź zainteresowaną jego działaniem instytucję czy organizację. W pojęciu „osoba przybrana do pomocy” mieści się nawet osoba samorzutnie pomagająca funkcjonariuszowi publicznemu w wykonaniu jego obowiązków służbowych (wyrok SA w Katowicach z 17.05.2007 r., II AKA 142/07, LEX Nr 331807).

Przestępstwem jest również działanie wspólnie i w porozumieniu z inną osobą lub używanie broni palnej, noża lub innego podobnie niebezpiecznego przedmiotu albo środka obezwładniającego i dopuszczenie się w ten sposób czynnej napaści na funkcjonariusza publicznego lub osobę do pomocy mu przybraną podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych. Takie zachowanie stanowi realizację

znamion z art. 223 § 1 k.k. i podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Zakres pojęcia „czynna napaść” jest szerszy w pewnym aspekcie niż zakres pojęcia „naruszenie nietykalności cielesnej”. Czynna napaść obejmuje wszelkie działania podjęte w celu wyrządzenia krzywdy fizycznej, choćby cel ten nie został osiągnięty. Samo dopuszczenie się czynnej napaści, chociażby jeszcze w stadium usiłowania naruszenia nietykalności, wypełnia już znamiona dokonanego przestępstwa napaści, gdyż chodzi o gwałtowny charakter zdarzenia, a nie konkretny jego rezultat (wyrok SN z 15.01.2015 r., IV KK 279/14, LEX Nr 1648190).

Pojęcie „czynna napaść” obejmuje swoim zakresem każde działanie zmierzające bezpośrednio do naruszenia nietykalności cielesnej i wyrządzenia w ten sposób dolegliwości fizycznej. Czynna napaść staje się więc przestępstwem dokonany w chwili przedsięwzięcia działania zmierzającego bezpośrednio do naruszenia nietykalności cielesnej, które w rzeczywistości nie musi nastąpić (wyrok SA w Lublinie z 05.06.2003 r., II AKa 121/03, LEX Nr 108002).

„Niebezpieczność przedmiotu” z punktu widzenia realizacji znamion przestępstwa z art. 223 k.k. oznacza posiadanie przez dany przedmiot takich cech (właściwości), które stanowią, że wykorzystanie zwykłych funkcji lub działania przedmiotu przeciwko człowiekowi spowoduje powstanie realnego zagrożenia o równowartości odpowiadającej użyciu broni palnej lub noża (wyrok SA w Poznaniu z 06.09.2005 r., II AKa 170/05, LEX Nr 171939; postanowienie SN z 29.05.2003 r., I KZP 13/03, LEX Nr 79762; wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2003 r., II AKa 44/03, LEX Nr 84239). Trafnie zauważono w orzecznictwie, że nie każdy nóż musi być uznany za narzędzie niebezpieczne. Zależy to bowiem od jego cech szczególnych (wyrok SA w Krakowie z 04.12.1997 r., II AKa 227/97, LEX Nr 33319). Innym podobnie niebezpiecznym do noża przedmiotem jest każda broń biała (np. szabla, miecz samurajski, rapier, szpada), narzędzie (śrubokręt, piła, wiertarka z ostrym wiertłem) lub inny przedmiot, który ma podobne do noża właściwości kłujące lub tnące, których da się jak noża użyć, w tym kawałek szkła, zbita butelka tzw. tulipan, ostro zakończony metalowy pręt, ostro zakończona metalowa rura, szpikulec.

W myśl art. 226 § 1 k.k. kto znieważa funkcjonariusza publicznego lub osobę do pomocy mu przybraną, podczas i w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

Wskazane przestępstwo chroni autorytet instytucji państwowych, a także godność osób pełniących w ramach tych instytucji swoje obowiązki. Jest to przestępstwo bezskutkowe, tj. nie wymaga nawet doznania przez adresata poczucia poniżenia. Chroniona godność pojmowana jest w sposób zobiektywizowany, określony przez powszechnie przyjęte normy kulturalno-obyczajowe (wyrok SA w Białymstoku z 06.12.2012 r., II AKa 218/12, LEX Nr 1254312).

Jako przestępstwo w art. 226 § 3 k.k. zostało ujęte także publiczne znieważanie lub poniżanie konstytucyjnego organu Rzeczypospolitej Polskiej. Przedmiotem czynności wykonawczej są konstytucyjne organy Rzeczypospolitej Polskiej: Sejm, Senat, Prezydent RP, Rada Ministrów, prezes Rady Ministrów, wiceprezes Rady Ministrów, ministrowie, Trybunał Konstytucyjny, Sąd Najwyższy i Naczelny Sąd Administracyjny.

11.6.2. Fałszywe zeznania

W myśl art. 233 § 1 k.k. każdy, kto, składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Zgodnie z art. 233 § 1a k.k. jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę z obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą jemu samemu lub jego najbliższemu, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Ustawa wskazuje, że warunkiem odpowiedzialności jest, aby przyjmujący zeznanie, działając w zakresie swoich uprawnień, uprzedził zeznającego o odpowiedzialności karnej za fałszywe zeznanie lub odebrał od niego przyrzeczenie. Nie podlega karze za czyn określony w art. 233 § 1a, k.k. ten, kto składa fałszywe zeznanie, nie wiedząc o prawie odmowy zeznania lub odpowiedzi na pytania.

Sprawcą przestępstwa z art. 233 § 1 k.k. może być tylko osoba występująca w charakterze świadka w ujęciu procesowym (formalnym), tj. której dotyczy decyzja procesowa o przeprowadzeniu dowodu.

Nie jest wystarczające dla bycia sprawcą z art. 233 § 1 k.k. bycie świadkiem faktycznym, czyli osobą posiadającą określone informacje o zdarzeniu. Rozpytanie na określone okoliczności przez organ ścigania, z którego to rozpytywania sporządzona zostaje następnie notatka służbowa, nie jest składaniem zeznań w rozumieniu art. 233 k.k.

Zwrot „zeznaje nieprawdę” oznacza składanie zeznań niezgodnych z rzeczywistością oraz nieprawdziwych w tym sensie, że sprawca uświadamia sobie, że kłamie.

Realizacja przestępstwa z art. 233 § 1 k.k. w postaci „zatajenia prawdy” polega na świadomym utrzymaniu przez świadka w tajemnicy okoliczności mogącej mieć wpływ na rozstrzygnięcie sprawy, zarówno w fazie swobodnej relacji, jak i w fazie odpowiedzi na pytania (art. 171 § 1 k.p.k.), przy czym bez znaczenia pozostaje, że o tę okoliczność świadek nie został zapytany w toku przesłuchania (wyrok SN z 02.10.2014 r., IV KK 82/14, LEX Nr 1526618).

Nie popełnia przestępstwa składania fałszywych zeznań osoba, która umyślnie składa nieprawdziwe zeznania dotyczące okoliczności mających znaczenie dla realizacji jej prawa do obrony (wyrok SN z 22.11.2012 r., V KK 265/12, LEX 1231653). Nie jest zatem przestępstwem z art. 233 § 1a k.k. realizacja prawa do obrony w postaci zeznania nieprawdy lub zatajenia prawdy (uchwała SN z 09.11.2021 r., I KZP 5/21, LEX Nr 3253397). W tym zakresie wskazać należy, że nielojalność procesowa organów ścigania, której konsekwencją jest przesłuchiwanie potencjalnego podejrzanego czy oskarżonego w charakterze świadka w zakresie czynu będącego przedmiotem postępowania, za który to czyn świadek mógłby ponosić odpowiedzialność karną, nie może znaleźć uzasadnienia w treści art. 233 § 1a k.k.

Rozumienie art. 233 § 1a k.k., którego wynikiem byłoby ustalenie, że przepis ten uznaje za przestępstwo zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy w trakcie składania zeznania mającego służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy z obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą osobie składającej zeznania, pozostawałaby w jaskrawej sprzeczności

z normami wyższego rzędu, w tym z art. 42 ust. 2 Konstytucji RP, z art. 14 ust. 3 lit. g Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych oraz z art. 6 ust. 1 EKPC.

11.6.3. Fałszywe oskarżenie

W myśl art. 234 k.k. ten, kto przed organem powołanym do ścigania lub orzekania w sprawach o przestępstwo, w tym i przestępstwo skarbowe, wykroczenie, wykroczenie skarbowe lub przewinienie dyscyplinarne, fałszywie oskarża inną osobę o popełnienie tych czynów zabronionych lub przewinienia dyscyplinarnego, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do 2 lat.

Fałszywe oskarżenie, jako czynność przestępstwa z art. 234 k.k., polega na podniesieniu przed organami ścigania lub orzekania nieprawdziwego zarzutu, że inna osoba popełniła przestępstwo, wykroczenie lub przewinienie dyscyplinarne (wyrok SN z 12.12.2012 r., V KK 54/12, LEX Nr 1243114).

Fałszywe oskarżenie, o jakim mowa w art. 234 k.k., jest dokonane z chwilą dojścia treści oskarżenia (zawierającego zarzuty nieprawdziwe) do autora, którym jest organ powołany do ścigania lub orzekania w sprawach o przestępstwo, w tym przestępstwo skarbowe, wykroczenie, wykroczenie skarbowe lub przewinienie dyscyplinarne. Pobudki i motywy sprawcy są dla bytu omawianego przestępstwa obojętne. Z kolei przestępstwo z art. 238 k.k. (zawiadomienie o niepełnionym przestępstwie) różni się tym od przestępstwa z art. 234 k.k., że sprawca – zawiadamiając organ powołany do ścigania przestępstw lub przestępstw skarbowych o rzekomo popełnionym przestępstwie – nie wskazuje osoby, która miała je popełnić. Informuje więc o zdarzeniu, którego w ogóle nie było, lub przedstawia zdarzenie prawdziwe jako przestępstwo cięższe przez dodanie nieprawdziwych okoliczności (wyrok SN z 14.09.2004 r., IV KK 129/04, LEX Nr 137755).

11.6.4. Tworzenie fałszywych dowodów dla podjęcia ścigania o przestępstwo

W myśl art. 235 k.k. kto, przez tworzenie fałszywych dowodów lub inne podstępne zabiegi, kieruje przeciwko określonej osobie ściganie o przestępstwo, w tym i przestępstwo skarbowe, wykroczenie, wykroczenie skarbowe lub przewinienie dyscyplinarne albo w toku postępowania zabiegi takie przedsięwzię, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Nakłanianie określonej osoby do podania nieprawdziwych danych, przedstawienia niezgodnych z rzeczywistością faktów, w tym w ramach złożonych przez nią oświadczeń i depozycji procesowych (wyjaśnień czy zeznań) i tworzenie w ten sposób fałszywych dowodów po to, by skierować przeciwko innej osobie ściganie o przestępstwo, w tym i przestępstwo skarbowe, wykroczenie, wykroczenie skarbowe lub przewinienie dyscyplinarne, wypełnia znamiona przestępstwa określonego w art. 235 k.k. (wyrok SN z 05.10.2016 r., III KK 136/16, LEX Nr 2142033; postanowienie SN z 13.07.2006 r., II KO 10/06, LEX Nr 294725).

Dla realizacji znamion wystarczające jest utworzenie tylko jednego fałszywego dowodu lub podjęcie się tylko jednego podstępnego zabiegu, o ile ich konsekwencją stanie się skierowanie ścigania przeciwko określonej osobie albo też przedsięwzięcie jednego z „takich zabiegów” w toku postępowania.

11.6.5. Zatajenie dowodów niewinności osoby podejrzanej

W myśl art. 236 § 1 k.k. kto zataja dowody niewinności osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, w tym i przestępstwa skarbowego, wykroczenia, wykroczenia skarbowego lub przewinienia dyscyplinarnego, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Przez znamię „dowód niewinności” należy rozumieć każdy taki dowód, który w danym układzie procesowym, gdyby był znany sądowi, doprowadziłby do uniewinnienia sprawcy w sensie procesowym w rozumieniu art. 414 § 1 zd. 2 k.p.k., który stanowi, że w razie stwierdzenia

okoliczności wymienionych w art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k. sąd wydaje wyrok uniewinniający, chyba że sprawca w chwili czynu był niepoczytalny. Oznacza to, że dowodami niewinności są takie dowody, które prowadzą do wykazania przesłanek z art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k. (czynu nie popełniono; brak jest danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia; czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego; ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa, czyli zachodzi okoliczność wyłączająca bezprawność albo okoliczność wyłączająca winę).

11.6.6. Fałszywe zawiadomienie o przestępstwie

W myśl art. 238 k.k. kto zawiadamia o przestępstwie lub o przestępstwie skarbowym organ powołany do ścigania wiedząc, że przestępstwa nie popełniono, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Zawiadomienie w rozumieniu art. 238 k.k. nie musi być złożone osobiście, lecz może być przesłane za pośrednictwem poczty, faksem, telefonicznie, e-mailem, SMS-em.

Zawiadomienie, o którym mowa w art. 238 k.k., to każdy skuteczny sposób udzielenia organom powołanym do ścigania informacji o niepopelnionym przestępstwie i to niezależnie od formy, w jakiej się to czyni. Istotą jest wprowadzenie w błąd organu powołanego do ścigania przestępstw co do przestępstwa (wyrok SA w Katowicach z 17.10.2014 r., II AKa 2/14, LEX Nr 1630516).

Zawiadomienie w rozumieniu art. 238 k.k. musi być obiektywnie niezgodne z rzeczywistością, co oznacza, że przestępstwo w nim opisane w ogóle nie mogło być popełnione.

11.7. Przepęstwa przeciwko ochronie informacji i dokumentom

11.7.1. Naruszenie tajemnicy korespondencji

W myśl art. 267 § 1 k.k. kto bez uprawnienia uzyskuje dostęp do informacji dla niego nieprzeznaczanej, otwierając zamknięte pismo, podłączając się do sieci telekomunikacyjnej lub przełamując albo omijając elektroniczne, magnetyczne, informatyczne lub inne szczególne jej zabezpieczenie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Zgodnie z art. 267 § 2 k.k. tej samej karze podlega, kto bez uprawnienia uzyskuje dostęp do całości lub części systemu informatycznego. Przepęstwem jest także zakładanie lub posługiwanie się urządzeniem podsłuchowym, wizualnym albo innym urządzeniem lub oprogramowaniem w celu uzyskania informacji, do której nie jest się uprawnionym (§ 3), a także ujawnienie innej osobie informacji uzyskanej w sposób określony w art. 267 § 1–3 k.k. (§ 4).

Na gruncie przepisu art. 267 § 1 k.k. za informację należy uznać tylko taki zestaw znaków, któremu można przypisać określone znaczenie, rozumiane jako wskazywany przez nie sens (postanowienie SN z 05.03.2019 r., II KK 208/18, LEX Nr 2639897).

Uzyskanie dostępu do informacji nie oznacza zapoznania się przez sprawcę z informacją, a tylko doprowadzenie do sytuacji, w której brak jest jakichkolwiek barier czy trudności, które ograniczałyby możliwość zapoznania się przez sprawcę z treścią informacji.

Uzyskanie dostępu do informacji może nastąpić przez otwarcie zamkniętego pisma, fizyczne przejście niezakodowanego (niezaszyfrowanego, niezabezpieczonego) nośnika informacji (np. komputera, telefonu komórkowego, pendrive'a, dysku zewnętrznego SSD, dysku zewnętrznego HDD, karty pamięci SD i micro SD, płyty CD, DVD, Blu-Ray), uzyskanie zdalnego dostępu do nośnika zawierającego informację, w tym otwarcie pliku, otwarcie oprogramowania zawierającego informację.

Znamię „zamknięte pismo” wyklucza ochronę kartek pocztowych oraz wszystkich pism zamkniętych w taki sposób, że istnieje możliwość ich odczytania bez ich otwierania. Z oczywistych semantycznych

względów znamię „zamknięte pismo” wyklucza także ochronę wszystkich pism niezamkniętych albo otwartych za zgodą ich nadawcy lub adresata albo innej osoby uprawnionej.

Uzyskanie dostępu do informacji, co do której nie przedsięwzięto żadnych środków ochronnych, nie stanowi przestępstwa z art. 267 § 1 k.k., chyba że polega na podłączeniu się do sieci telekomunikacyjnej (wyrok SA w Gdańsku z 28.09.2016 r., II AKa 111/16, LEX Nr 2191573).

Urządzeniem, o którym mowa w art. 267 § 3 k.k., jest każde urządzenie służące do utrwalania obrazu lub dźwięku, a zatem przeznaczone do tego celu urządzenie typu analogowego lub cyfrowego, np. aparat fotograficzny, magnetofon, dyktafon (postanowienie SN z 27.04.2016 r., II KK 265/15, LEX Nr 2365149).

Sprawca przestępstwa z art. 267 § 4 k.k. nie musi otrzymać ujawnionych następnie informacji bezpośrednio od osoby, która w sposób bezprawny je uzyskała. Zakaz ujawniania tak uzyskanych informacji dotyczy więc każdego, do kogo informacje te dotarły (wyrok SA w Warszawie z 14.03.2018 r., V ACa 1157/17, LEX Nr 2514599).

Możliwość ataku na informację lub system informatyczny sprawca uzyskuje za pomocą technik informatycznych oraz socjotechnicznych. W przypadku wytworzenia urządzenia, programu, hasła, kodu dostępu lub innych danych sprawca zachowuje się w sposób przybliżony do osoby dorabiającej klucze umożliwiające nieuprawniony dostęp do informacji, tak w przypadku ich pozyskania sprawca zachowuje się w sposób przybliżony do osoby, która te klucze albo otrzymuje od osoby, która wcześniej je wytworzyła lub pozyskała, albo otrzymuje je od samego ich dysponenta wbrew jego woli, np. w odniesieniu do haseł, kodów dostępu lub innych danych umożliwiających nieuprawniony dostęp do informacji przez atak typu *phishing*, *spear phishing*, *clone phishing*, *whaling*, *pharming* lub *drive-by pharming* albo bezpośrednio skopiowanie hasła, kodu czy innych danych z systemu komputerowego jego dysponenta po uprzednim przełamaniu zabezpieczeń lub wykorzystaniu oprogramowania umożliwiającego *backdoor*.

11.7.2. Utrudnianie zapoznania się z informacją

W myśl art. 268 § 1 k.k. kto, nie będąc do tego uprawnionym, niszczy, uszkadza, usuwa lub zmienia zapis istotnej informacji albo w inny sposób udaremnia lub znacznie utrudnia osobie uprawnionej zapoznanie się z nią, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Zgodnie z art. 268 § 2 k.k. jeżeli czyn określony w § 1 dotyczy zapisu na informatycznym nośniku danych, sprawca podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Przez znamię czynności sprawczej „udaremnienia” zapoznania się przez uprawnionego z informacją rozumieć należy całkowite uniemożliwienie tej osobie zrozumienia sensu zapisu informacji, zaś „znaczne utrudnienie” osobie uprawnionej zapoznania się z informacją sprowadza się do tego, iż odczytanie informacji wymaga znacznego nakładu czasu lub wysiłku, bądź też do tego, że informacja, z którą zapoznaje się uprawniony, ma charakter niekompletny lub zniekształcony (postanowienie SN z 29.09.2009 r., WK 15/09, LEX Nr 598220).

Do udaremnienia lub utrudnienia zapoznania się z informacją może dojść w wyniku ataku typu *session hijacking*, gdy w wyniku ataku włamywacz próbuje uzyskać dostęp do istniejącej sesji użytkownika z wyłączeniem tegoż. Do udaremnienia lub utrudnienia zapoznania się z informacją prowadzą także skutecznie przeprowadzane ataki hackerkie typu *denial of service* (DoS), *distributed denial of service* (DDoS) oraz *distributed reflected denial of service* (DRDoS).

11.7.3. Falszowanie dokumentów (legitymacji szkolnej, zapisów w dzienniku)

W myśl art. 270 § 1 k.k. kto w celu użycia za autentyczny podrabia lub przerabia dokument lub takiego dokumentu jako autentycznego używa, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Dokumentem jest każdy przedmiot lub inny zapisany nośnik informacji, z którym jest związane określone prawo, albo który ze względu na zawartą w nim treść stanowi dowód prawa, stosunku prawnego lub

okoliczności mającej znaczenie prawne. Dokumentem jest więc legitymacja szkolna oraz dziennik lekcyjny. Samodzielne tworzenie fałszywej legitymacji szkolnej lub przerabianie już istniejącej, w celu użycia takiej legitymacji jako autentycznej, stanowi przestępstwo.

Dla przyjęcia realizacji znamion przestępstwa z art. 270 k.k. obojętne jest, czy podrobiony został oryginał dokumentu, jego kopia czy kserokopia. Przestępstwo w swojej istocie skierowane jest przeciwko wiarygodności dokumentu, a to może być zachwiane w sytuacji, gdy w obrocie prawnym znajdzie się kserokopia dokumentu nieodpowiadająca treści oryginalnego dokumentu lub stanowiąca jedyny dokument (wyrok SA w Warszawie z 11.03.2020 r., II AKa 301/18, LEX Nr 3069868).

Przerobienie dokumentu może polegać na dokonaniu skreśleń, wymazaniu, uczynieniu dopisków, wywabieniu. Może także polegać na zniszczeniu części dokumentu w celu nadania mu innej treści. Także w przypadku przerobienia dokumentu istotne jest czy dotyczy ono takiego fragmentu, który ma znaczenie prawne (wyrok SA w Krakowie z 16.02.2021 r., II AKa 255/20, LEX Nr 3358269).

Znamię „użycia” w rozumieniu art. 270 § 1 k.k. postrzegać należy jako przedłożenie dokumentu m.in. organowi, instytucji lub wykorzystanie go w związku z działaniem urzędnika, np. dla weryfikacji tożsamości (wyrok SN z 20.04.2021 r., II KK 132/20, LEX Nr 3215600).

Przestępstwem jest też modyfikacja treści dziennika lekcyjnego, w tym przez nanoszenie zmian ocen przez osobę nieuprawnioną – ucznia. Wówczas może dojść także do wyłudzenia poświadczenia nieprawdy przez podstępne wprowadzenie w błąd funkcjonariusza publicznego (nauczyciela) lub innej osoby upoważnionej do wystawienia dokumentu w rozumieniu art. 272 k.k. co do ocen lub możliwości ukończenia danego etapu edukacji (np. zdania do następnej klasy).

11.8. Przepępstwa przeciwno mieniu

11.8.1. Przepępstwo kradzieży

W myśl art. 278 § 1 k.k. kto zabiera w celu przywłaszczenia cudzą rzecz ruchomą, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Zgodnie z art. 278 § 1a k.k. tej samej karze podlega, kto zabiera w celu przywłaszczenia cudzą kartę uprawniającą do podjęcia pieniędzy z automatu bankowego. Również tej samej karze podlega, kto bez zgody osoby uprawnionej uzyskuje cudzy program komputerowy w celu osiągnięcia korzyści majątkowej (art. 278 § 2 k.k.). Z kolei art. 278 § 3a k.k. statuuje przepępstwo kradzieży szczególnie zuchwałej zagrożonej karą pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Powyższe przepisy stosuje się odpowiednio do kradzieży energii.

Zgodnie z art. ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm.) (dalej jako: k.c.) rzeczami w rozumieniu kodeksu cywilnego są tylko przedmioty materialne. W art. 115 § 9 k.k. ustawodawca zawarł definicję rzeczy ruchomej lub przedmiotu. Są nimi także polski albo obcy pieniądz lub inny środek płatniczy, środek pieniężny zapisany na rachunku oraz dokument uprawniający do otrzymania sumy pieniężnej albo zawierający obowiązek wypłaty kapitału, odsetek, udziału w zyskach, albo stwierdzenie uczestnictwa w spółce.

Przez zabór rozumieć należy bezprawne wyjęcie rzeczy spod władztwa osoby dotychczas nią władającej (jak właściciel, posiadacz lub osoba posiadająca do rzeczy inne prawa rzeczowe lub obligacyjne) i objęcie jej we władanie przez sprawcę.

Dla realizacji znamienia „uzyskanie cudzego programu komputerowego” nie jest wymagane jego wyjęcie spod władztwa dotychczasowego użytkownika czy też autora. Przez „uzyskanie cudzego programu komputerowego” należy rozumieć zarówno sytuację, gdy sprawca uzyskuje konkretny nośnik z zapisanym na nim programem komputerowym, jak i sytuację gdy sprawca posiada program instalacyjny dedykowany konkretnemu komputerowemu, w tym grę komputerową, i uzyskuje następnie kod zabezpieczający przed jego zainstalowaniem, albo przed

jego uruchomieniem lub przed korzystaniem z programu przez osoby nieuprawnione.

W zakresie karty uprawniającej do podjęcia pieniędzy z automatu bankowego wskazać należy na art. 63 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 2324 ze zm.), z którego wynika, że rozliczenia pieniężne przeprowadza się gotówkowo lub bezgotówkowo za pomocą papierowych lub informatycznych nośników danych. Rozliczenia gotówkowe przeprowadza się czekiem gotówkowym lub przez wpłatę gotówki na rachunek wierzyciela, rozliczenia bezgotówkowe przeprowadza się w szczególności poleceniem przelewu, poleceniem zapłaty, czekiem rozrachunkowym, kartą płatniczą. Kartą uprawniającą do podjęcia pieniędzy z automatu bankowego jest każda mająca materialny charakter karta płatnicza, w tym zarówno debetowa, jaki kredytowa, która umożliwia autoryzację takiej transakcji płatniczej, której rezultatem jest wypłata mających materialny charakter środków płatniczych w walucie rodzimej lub obcej.

Przez znamię „energia” należy rozumieć energię chemiczną, energię cieplną, energię elektryczną, energię jądrową, która została wytworzona, przetworzona lub znajduje się pod kontrolą innej niż sprawca osoby, ma wartość materialną i w tym znaczeniu jest cudza względem sprawcy, że nie ma on prawa z określonego jej źródła korzystać. Woda sama w sobie nie jest energią, a rzeczą ruchomą w rozumieniu art. 278 § 1 k.k., choć może być nośnikiem energii cieplnej, która z kolej może być przedmiotem kradzieży. Tak samo gazy same w sobie nie stanowią energii, a rzeczy ruchome w rozumieniu art. 278 § 1 k.k., ale mogą stanowić nośnik energii.

Odnosić należy, że zgodnie z art. 119 § 1 k.w. kto kradnie lub przywłaszcza sobie cudzą rzecz ruchomą, jeżeli jej wartość nie przekracza 800 zł, popełnia wykroczenie i podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny. Kradzież jako przestępstwo z art. 278 § 1 k.k. dotyczy zatem rzeczy o wartości wyższej niż 800 zł. Jednakże gdy sprawca zaplanuje wcześniej, że w krótkich odstępach czasu dokona kilku kradzieży, to będzie odpowiadał za jedno przestępstwo, gdy suma wartości zabranych przedmiotów przekroczy 800 zł (zobacz art. 12 § 1 k.k. – jest to tak zwany czyn ciągły).

Podobnie jak za przestępstwo odpowie sprawca dwóch lub więcej umyślnych wykroczeń przeciwko mieniu, których popełnienie nie zostało przez niego wcześniej zaplanowane, jeśli dokonał ich w krótkich odstępach czasu przy wykorzystaniu tej samej albo takiej samej sposobności lub w podobny sposób, a łączna wartość mienia przekracza 800 zł (art. 12 § 2 k.k.) – jest to tak zwany realny jednorodny zbieg wykroczeń.

11.8.2. Przestępstwo kradzieży z włamaniem

W myśl art. 279 § 1 k.k. kto kradnie z włamaniem, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Zachowanie sprawcy czynu z art. 279 § 1 k.k. polega na zaborze cudzej rzeczy ruchomej w celu przywłaszczenia, przy czym zabór musi być dokonany z włamaniem. Przez zabór należy przy tym rozumieć wyjęcie rzeczy spod władztwa osoby dotychczas nią władającej i objęcie jej we władanie przez sprawcę, przy czym wyjęcie rzeczy spod władztwa musi nastąpić wbrew woli osoby nią dysponującej. Włamanie oznacza natomiast zachowanie polegające na usunięciu przeszkody stanowiącej zabezpieczenie danego przedmiotu, jeżeli tylko z charakteru zabezpieczenia bez wątplenia wynika zamiar właściciela czy użytkownika niedopuszczenia do niego niepowołanych osób (wyrok SO w Poznaniu z 31.12.2014 r., III K 250/14, LEX Nr 1770323).

Zabezpieczeniem jest tylko taka przeszkoda materialna, utrudniająca dostęp do rzeczy, która ma charakter specjalny, nie stanowi więc tzw. zwykłego zamknięcia. Zabezpieczenie oznacza, iż normalny dostęp do zabezpieczonej rzeczy jest niemożliwy. Rodzaj zabezpieczenia przed wtargnięciem osób niepowołanych do pomieszczeń, w których znajduje się cudze mienie, oraz skuteczność tego zabezpieczenia, a w szczególności możliwość łatwego jego pokonania bez użycia narzędzi i znacznej siły, nie mają znaczenia dla realizacji znamion przestępstwa z art. 279 § 1 k.k. jeżeli tylko z charakteru zabezpieczenia bez wątpliwości wynika zamiar właściciela czy użytkownika pomieszczenia niedopuszczenia do niego takich osób (wyrok SN z 15.08.1985 r., I KR 212/85, LEX Nr 20168).

Istota włamania sprowadza się nie tyle do fizycznego uszkodzenia lub zniszczenia bariery chroniącej dostęp do rzeczy, lecz polega na zachowaniu, którego podstawową cechą jest nieposzanowanie woli dysponenta rzeczy zabezpieczenia jej przed innymi osobami. Przy czym istotą zabezpieczenia nie jest uczynienie całkowicie niemożliwym dostępu osobom nieuprawnionym do zabezpieczonego przedmiotu w taki sposób, iż dostęp ten jest możliwy jedynie dzięki zastosowaniu siły fizycznej lub specjalnych środków technicznych, lecz stworzenie zewnętrznej bariery jednoznacznie sygnalizującej, że celem jej zainstalowania było wykluczenie dostępu do tych przedmiotów przez osoby nieuprawnione (wyrok SA w Białymstoku z 08.10.2002 r., VIII AKa 505/02, LEX Nr 122314).

11.8.3. Przesłpstwo przywłaszczenia (niezwrócenia rzeczy)

W myśl art. 284 § 1 k.k. kto przywłaszcza sobie cudzą rzecz ruchomą lub prawo majątkowe, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Zgodnie z art. 284 § 2 k.k. kto przywłaszcza sobie powierzoną mu rzecz ruchomą, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Realizacja znamienia czasownikowego „przywłaszcza” wymaga udowodnienia, że sprawca postąpił z rzeczą ruchomą lub z prawem majątkowym jak ich właściciel. Innymi słowy postąpienie z rzeczą ruchomej lub prawem majątkowym jak właściciel oznacza takie zachowanie względem rzeczy ruchomej lub prawa majątkowego, które przysługuje tylko jej właścicielowi, w tym korzystanie z rzeczy lub prawa majątkowego, rozporządzanie nimi z wyłączeniem innych osób, posiadanie rzeczy, używanie rzeczy lub korzystanie z prawa majątkowego czy pobieranie pożytków i innych dochodów z rzeczy lub prawa majątkowego.

Znamię „przywłaszczenia” oznacza wykonywanie wobec rzeczy lub prawa majątkowego przynajmniej jednego prawa, które przysługuje właścicielowi, a które nie przysługuje sprawcy.

Sprawca „przywłaszczeniowego” zamachu na rzecz ruchomą nie nabywa własności tej rzeczy, a sprawca przywłaszczenia cudzego prawa majątkowego nie uzyskuje tego prawa. Jedynie postępuje z nim tak, jak gdyby prawo to jemu przysługiwało (wyrok SA w Warszawie

z 15.10.2018 r., II AKa 173/18, LEX Nr 2595464; wyrok SA w Krakowie z 29.03.2019 r., II AKa 331/18, LEX Nr 2767500).

Istotą sprzeniewierzenia (zachowania czasownikowego przywłaszczenia z art. 284 § 2 k.k.) jest przeciwieństwo definitywne oddzielenie uprawnionego od stanowiącej jego własność rzeczy i potraktowania rzeczy jako własnej przez sprawcę, przy czym nie zawsze musi się to łączyć z definitywnym włączeniem mienia do majątku sprawcy, a tym samym zwiększeniem majątku sprawcy o wartość przedmiotowej rzeczy, gdyż w pewnych sytuacjach przy przywłaszczeniu nie dochodzi do powiększenia stanu majątkowego sprawcy (np. w przypadku zniszczenia rzeczy, darowania jej innej osobie lub w inny sposób wyzbycia się jej) (postanowienie SN z 29.04.2014 r., IV KK 96/14, LEX Nr 1463640; wyrok SN z 19.02.2020 r., IV KK 119/19, LEX Nr 3079486).

Przestępne przywłaszczenie cudzej rzeczy ruchomej musi być poprzedzone powierzeniem jej przez pokrzywdzonego, czyli oddaniem w tymczasowe władanie sprawcy z zastrzeżeniem, że nie staje się on jej właścicielem lub wyłącznym dysponentem z pominięciem uprawnionego, lecz staje się jedynie jej depozytariuszem mającym szersze lub węższe uprawnienia do np. korzystania z rzeczy lub czerpania z niej pożytków (wyrok SN z 11.01.2017 r., IV KK 283/16, LEX Nr 2200603).

11.8.4. Przestępstwa rozbójnicze – pobicie i zabór mienia

W myśl art. 280 § 1 k.k. kto kradnie, używając przemocy wobec osoby lub grożąc natychmiastowym jej użyciem albo doprowadzając człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 15. Zgodnie z art. 280 § 2 k.k. jeżeli sprawca rozbju posługuje się bronią palną, nożem lub innym podobnie niebezpiecznym przedmiotem lub środkiem obezwładniającym albo działa w inny sposób bezpośrednio zagrażający życiu lub wspólnie z inną osobą, która posługuje się taką bronią, przedmiotem, środkiem lub sposobem, podlega karze pozbawienia wolności od lat 3 do 20.

Istota rozbju polega na tym, że sprawca stosuje przemoc lub groźbę użycia natychmiastowej przemocy wobec osoby, by niezwłocznie zawładnąć cudzym mieniem, przy czym obojętne jest, czy czyni to

własnoręcznie, czy też zmusza pokrzywdzonego do natychmiastowego wydania mienia. Różnica między przestępstwem rozboju a wymuszeniem rozbójniczym polega na tym, że w przypadku przestępstwa z art. 282 k.k. (wymuszenie rozbójnicze) sprawca zmusza pokrzywdzonego do rozporządzenia mieniem na przyszłość (wyrok SA w Łodzi z 23.05.2001 r., II AKa 83/01, LEX Nr 54984).

Dla wypełnienia znamion rozboju wystarczające jest, aby sprawca zrealizował przynajmniej jeden z wymienionych w art. 280 § 1 k.k. sposobów przełamania oporu pokrzywdzonego w celu dokonania zaboru, a następnie dokonał zaboru cudzej rzeczy ruchomej w celu przywłaszczenia. Działanie polegające na wyrwaniu przedmiotu kradzieży z ręki pokrzywdzonego żadnemu z tych sposobów nie odpowiada. Oddziaływanie siłą fizyczną wyłącznie na przedmiot kradzieży nie może być w szczególności utożsamiane z „użyciem przemocy wobec osoby” (wyrok SN z 16.07.2002 r., III KKN 329/01, LEX Nr 54412).

Znamię „groźby natychmiastowego użycia przemocy wobec osoby” jest znamieniem węższym niż znamię „groźby bezprawnej” pod względem przedmiotu groźby, zaś szerszym z uwagi na to, że nie jest tu wymagany skutek w postaci uzasadnionej obawy, że groźba zostanie spełniona. W istocie groźba jest tu sposobem przełamania oporu pokrzywdzonego i w tym znaczeniu jej skutkiem jest umożliwienie sobie przez sprawcę dokonania zaboru rzeczy należących do pokrzywdzonego.

Znamię „doprowadzenia człowieka do stanu nieprzytomności” nie precyzuje sposobów osiągnięcia stanu nieprzytomności u pokrzywdzonego. Przyjąć należy, że możliwy jest każdy skuteczny sposób wprowadzenia pokrzywdzonego w taki stan, nie wyłączając wprowadzenia go w błąd co do charakterystyki zażywanego środka chemicznego, w tym leków czy środków odurzających.

W zakresie znamienia „doprowadzenia człowieka do stanu bezbronności” wskazać należy, że ma to miejsce zarówno wówczas, gdy pokrzywdzony zostanie związany w sposób fizyczny, np. liną, łańcuchem, taśmą remontową, zostanie unieruchomiony za pomocą środków chemicznych, np. zostanie wprowadzony w stan paraliżu czy odurzenia, zostanie doprowadzony do stanu, w którym nie może się ruszać z uwagi na obrażenia ciała, lecz nie była wcześniej wobec niego stosowana

przemoc przez sprawcę, np. pokrzywdzony został wprowadzony przez sprawcę w błąd, przez co spadł z dużej wysokości, jak również zostanie „związany” strachem, np. zastraszone groźbą użycia lub użyciem przemocy wobec rzeczy lub wobec zwierzęcia, albo też inną groźną bezprawą, w tym taką, która w treści nie zawiera przekazu o natychmiastowym użyciu przemocy, a o popełnieniu na szkodę pokrzywdzonego lub innej osoby przestępstwa, o ile groźba taka przełamuje opór pokrzywdzonego w taki sposób, że staje się on bezbronny wobec sprawcy.

Przez użycie w art. 280 § 2 k.k. czasownika „posługuje się” rozumieć należy takie celowe demonstrowanie niebezpiecznego narzędzia, tj. okazywanie go napadniętemu czy dotykanie go nim, by wzbudzić u niego przeświadczenie o realnym niebezpieczeństwie grożącym mu ze strony sprawcy napaści dysponującego tym przedmiotem i doprowadzić go do stanu bezbronności (wyrok SN z 12.11.1985 r., IV KR 274/85, LEX Nr 20152).

11.8.5. Kradzież rozbójnicza

W myśl art. 281 k.k. ten, kto w celu utrzymania się w posiadaniu zabranej rzeczy, bezpośrednio po dokonaniu kradzieży, używa przemocy wobec osoby lub grozi natychmiastowym jej użyciem albo doprowadza człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Za dopuszczalne należy przyjąć, że osoba, która podejmuje się realizacji jednego z opisanych w art. 281 k.k. sposobów utrzymania rzeczy w posiadaniu, nie jest tą, która dokonała kradzieży rzeczy, w posiadaniu której chce się utrzymać (por. postanowienie SN z 05.07.2018 r., V KK 206/18, LEX Nr 2521706; por. także wyrok SN z 23.11.1981 r., I KR 42/81, LEX Nr 19765).

Osoba, wobec której sprawca czynu z art. 281 k.k. stosuje jeden z opisanych w rzeczonym przepisie sposobów utrzymania się w posiadaniu rzeczy, nie musi być również osobą, która utraciła posiadanie tej rzeczy na skutek kradzieży.

11.8.6. Wymuszenie rozbójnicze

W myśl art. 282 § 1 k.k. każdy, kto w celu osiągnięcia korzyści majątkowej przemocą, groźbą zamachu na życie lub zdrowie albo gwałtownego zamachu na mienie, doprowadza inną osobę do rozporządzenia mieniem własnym lub cudzym albo do zaprzestania lub ograniczenia działalności gospodarczej, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Groźba w rozumieniu art. 282 k.k. jest formą wywarcia na pokrzywdzonym presji psychicznej i takie ukształtowanie jego psychiki, aby podjął żadaną przez sprawcę decyzję dotyczącą mienia. Zachowanie sprawcy wypełnia znamiona przestępstwa z art. 282 k.k. zarówno wtedy, gdy sprawca grozi własnym działaniem, jak i wtedy, gdy groźba dotyczy mającego nastąpić w przyszłości działania innych osób (wyrok SA w Warszawie z 19.09.2017 r., II AKa 182/17, LEX Nr 2372267).

11.8.7. Oszustwo i jego postacie

W myśl art. 286 § 1 k.k. kto w celu osiągnięcia korzyści majątkowej doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Zgodnie z art. 286 § 2 k.k. tej samej karze podlega, kto żąda korzyści majątkowej w zamian za zwrot bezprawnie zabranej rzeczy.

W istocie zatem przestępstwo art. 286 § 1 k.k. polega na doprowadzeniu innej osoby do wykonania czynności składającej się na rozporządzenie mieniem tejże lub innej osoby w sytuacji, w której na podstawie zabiegów sprawcy osoba dokonująca rozporządzenia została wprowadzona w błąd (sprawca wykreował w niej przekonanie o rzeczywistości odmiennej w treści niż rzeczywistości realnej), której błąd sprawcy został wyzyskany (sprawca nie wyprowadził jej z błędu, przy czym nie był w tym całkowicie bierny, a skorzystał z faktu pozostawania przez tę osobę w błędzie) albo też sprawca wyzyskał fakt, że dokonujący rozporządzenia mieniem był niezdolny do należytego

pojmowania przedsiębranego działania (pod względem faktycznym lub prawnym, zarówno w zakresie oceny samego działania, jak i jego skutków w majątku tego, którego mienia dotyczyło rozporządzenie).

Rozporządzenie mieniem to dyspozycja o charakterze majątkowym, przesunięcia majątkowe. Rozporządzenie mieniem będzie niekorzystne wówczas, gdy taka dyspozycja będzie oceniana negatywnie z punktu widzenia interesów majątkowych osoby pokrzywdzonej, nawet jeśli nie doszło do rzeczywistej straty (wyrok SA w Warszawie z 31.01.2019 r., II Aka 184/18, LEX Nr 2637223). Niekorzystny charakter rozporządzenia mieniem nie musi oznaczać uszczerbku w majątku pokrzywdzonego, ale też może wyrażać się w utracie przyszłych pożytków czy też w pogorszeniu sytuacji majątkowej, wszak mienie w rozumieniu art. 286 § 1 k.k. obejmuje zarówno uszczerbek majątkowy (*damnum emergens*), jak i utracone korzyści (*lucrum cessans*) (wyrok SA w Warszawie z 18.10.2019 r., II Aka 215/19, LEX Nr 2756375).

Użycie karty płatniczej i dokonanie płatności zbliżeniowej bez posłużenia się kodem PIN albo, jak w przypadku silnego uwierzytelnienia, z jednoczesnym posłużeniem się tym, co tylko użytkownik wie – kod PIN i tym, co tylko użytkownik posiada – karta płatnicza, wbrew woli dysponenta kartą płatniczą, stanowi wprowadzenie w błąd podmiotów biorących udział w transakcji płatniczej, w tym wystawcę karty. Bank, dokonując zapłaty za transakcję ze środków własnych, robi to w przekonaniu, że została ona prawidłowo uwierzytelniona i autoryzowana. Dokonane przez bank rozporządzenie mieniem jest więc niekorzystne w rozumieniu art. 286 § 1 k.k. Kod PIN nie pełni roli klucza, a stanowi element komunikacji w procesie dokonywania uwierzytelnienia, a w efekcie zlecenia. W efekcie jego użycia nie dochodzi do przełamania zabezpieczeń i włamania w rozumieniu art. 279 § 1 k.k., a do wprowadzenia w błąd w rozumieniu art. 286 § 1 k.k. Tak samo rzecz się ma w przypadku płatności dokonywanej karną płatniczą przez wsunięcie karty do terminala i użycie kodu PIN (terminal POS – ang. *point of sale*). Karty płatniczej można użyć także w celu skorzystania z usługi *cash back* lub do pobierania gotówki w bankomacie przez dokonanie autoryzacji. Każde użycie karty płatniczej wbrew woli jej posiadacza, jeśli skutkiem użycia jest autoryzacja transakcji, stanowi przestępstwo z art. 286 § 1 k.k.

11.8.8. Uszkodzenie lub zniszczenie rzeczy

W myśl art. 288 § 1 k.k. kto cudzą rzecz niszczy, uszkadza lub czyni niezdatną do użytku, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Zgodnie z art. 46 k.c. rzeczami w rozumieniu kodeksu cywilnego są tylko przedmioty materialne. W art. 115 § 9 k.k. ustawodawca zawarł definicję legalną rzeczy ruchomej lub przedmiotu. Są nimi także polski albo obcy pieniądź lub inny środek płatniczy, środek pieniężny zapisany na rachunku oraz dokument uprawniający do otrzymania sumy pieniężnej albo zawierający obowiązek wypłaty kapitału, odsetek, udziału w zyskach, albo stwierdzenie uczestnictwa w spółce.

Inny charakter ma zniszczenie, a inny uszkodzenie rzeczy, z którym to rozróżnieniem wiąże się inna (mniej lub bardziej) negatywna ocena społeczna. Zniszczenie to unicestwienie rzeczy lub istotne naruszenie jej substancji, które uniemożliwia wykorzystywanie jej zgodnie z posiadanymi pierwotnie właściwościami i przeznaczeniem. Natomiast uszkodzenie to częściowe zniszczenie, spowodowanie powstania defektu (nawet niewielkiego), zepsucie itp. (wyrok SN z 17.05.2017 r., IV KK 145/17, LEX Nr 2294408).

11.8.9. Sprzedaż rzeczy kradzionej – paserstwo

W myśl art. 291 § 1 k.k. ten, kto rzecz uzyskaną za pomocą czynu zabronionego nabywa lub pomaga do jej zbycia albo tę rzecz przyjmuje lub pomaga do jej ukrycia, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Utrata rzeczy przez właściciela nie skutkuje ustaniem prawa własności. Właścicielowi skradzionej rzeczy nadal przysługują przecież opisane uprawnienia z art. 140 k.c., a tym samym realizacja znamion przestępstwa z art. 291 § 1 k.k. narusza te uprawnienia. Popełnienie przestępstwa z art. 291 § 1 k.k. sprowadza się zaś do nabycia, pomocy w zbyciu, przyjęciu oraz do pomocy w ukryciu, a jego realizacja łączy się z naruszeniem uprawnień przysługujących właścicielowi, wynikających z prawa własności. Skoro zaś zachowania te ukierunkowane są na uniemożliwienie właścicielowi realizowania uprawnień właścicielskich,

to tym samym bezpośrednio naruszają prawo własności (postanowienie SN z 09.05.2019 r., III KK 89/18, LEX Nr 2671180).

Użyty w przepisach art. 291–292 k.k. zwrot „rzecz uzyskana za pomocą czynu zabronionego” nie może być interpretowany szeroko, w sposób prowadzący do przyjęcia, że „uzyskanie rzeczy za pomocą czynu zabronionego” obejmuje także ich przestępne wytworzenie, w tym bezprawne oznaczenie rzeczy zastrzeżonym znakiem towarowym, mające dać pozór, że produkt jest oryginalnym wytworem renomowanej firmy (wyrok SN z 01.04.2011 r., III KK 62/11, LEX Nr 784952).

W myśl art. 292 § 1 k.k. kto rzecz, o której na podstawie towarzyszących okoliczności powinien i może przypuszczać, że została uzyskana za pomocą czynu zabronionego, nabywa lub pomaga do jej zbycia albo tę rzecz przyjmuje lub pomaga do jej ukrycia, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Przestępstwo paserstwa nieumyślnego różni się od tego z art. 291 k.k. (paserstwo umyślne) stroną podmiotową, która charakteryzuje się istnieniem nieumyślności w odniesieniu do znamienia pochodzenia rzeczy z czynu zabronionego. Sprawca tego przestępstwa nie zdaje bowiem sobie sprawy, chociaż mógł i powinien przypuszczać na podstawie towarzyszących okoliczności, że nabywa lub pomaga do zbycia albo przyjmuje lub pomaga do ukrycia rzeczy, która pochodzi z czynu zabronionego (wyrok SN z 06.12.2012 r., V KK 401/12, LEX Nr 1231664).

Okoliczności powinny mieć charakter obiektywny i powinny być uświadomione przez sprawcę np. w postaci zaoferowania sprawcy, który posiada rozeznanie w cenach rynkowych, rzeczy do kupna po cenie znacznie niższej niż rynkowa. Zarówno paserstwo umyślne, jak i nieumyślne może dotyczyć także odpowiednio programu komputerowego.

12. Wykroczenia

W polskim porządku prawnym obok przestępstw, o których była już mowa, wyróżnić należy czyny, które stanowią **wykroczenia**. Rodzaje zachowań stanowiących wykroczenie opisane zostały w ustawie z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń.

Wykroczeniem jest czyn społecznie szkodliwy (nawet w stopniu znikomym), zabroniony przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia pod groźbą kary aresztu, ograniczenia wolności, grzywny do 5000 zł lub nagany. Z reguły są to więc czyny o mniejszym ciężarze gatunkowym (wyrządzające mniej zła) niż przestępstwa, które jednocześnie penalizowane są sankcjami (karami) o mniejszej dolegliwości niż przestępstwa.

Katalog kar, które grożą za popełnienie wykroczenia, różni się od tych przewidzianych za popełnienie przestępstwa. Kodeks wykroczeń przewiduje cztery rodzaje kar:

1. kara aresztu – najkrócej trwa 5 dni, a najdłużej – 30 dni; wymierza się ją w dniach;
2. kara ograniczenia wolności – trwa 1 miesiąc i co do zasady polega na tym samym co kara ograniczenia wolności opisana w kodeksie karnym;
3. kara grzywny – orzeka się ją kwotowo w wysokości od 20 do 5000 zł, chyba że ustawa stanowi inaczej. W przypadku wybranych wykroczeń przeciwko bezpieczeństwu w ruchu drogowym grzywnę wymierza się w wysokości do 30 000 zł;

4. kara nagany – sąd może orzec ją wtedy, gdy ze względu na charakter i okoliczności czynu lub właściwości i warunki osobiste sprawcy należy przypuszczać, że zastosowanie tej kary jest wystarczające do wdrożenia go do poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego.

12.1. Posiadanie niebezpiecznych przedmiotów w miejscu publicznym

Jednym z zachowań, uznanych przez polskie prawo za wykroczenie, jest posiadanie niebezpiecznych przedmiotów w miejscu publicznym (art. 50a k.w.) w okolicznościach wskazujących na zamiar popełnienia przestępstwa.

Ustawodawca chce w ten sposób chronić porządek i spokój publiczny przed niebezpieczeństwem wywołanym posiadaniem niebezpiecznego narzędzia takiego jak np. nóż, maczeta, tasak, siekiera, kosa, brzytwa, sierp, w okolicznościach wskazujących na zamiar popełnienia przestępstwa. Należy zaznaczyć, że czyn ten polega na posiadaniu takiego narzędzia, nie ma więc znaczenia, czy posiadacz finalnie się nim posłuży.

Okoliczności posiadania niebezpiecznego przedmiotu mają wskazywać, że ktoś posiada go w celu popełnienia przestępstwa – ponieważ trudno jest udowodnić cel posiadania przedmiotu, to domniemuje się, iż każde posiadanie przez sprawcę w miejscu publicznym niebezpiecznego przedmiotu zakłada cel popełnienia czynu zabronionego. O ile na posiadanie maczety w miejscu publicznym trudno jest znaleźć racjonalne wytłumaczenie, inne niż kryminalne, to w przypadku noża nie jest to już aż tak jednoznaczne – można bowiem mieć przy sobie nóż w miejscu publicznym, gdy niesiemy go do szlifierza.

Wykroczenie to zagrożone jest alternatywnie karą aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny nie niższej niż 3000 zł. Jest to relatywnie surowa sankcja na gruncie kodeksu wykroczeń.

Taka sama kara grozi za posiadanie niebezpiecznego narzędzia lub wyrobów pirotechnicznych (race) podczas przejazdu zorganizowanej grupy uczestników masowej imprezy sportowej (np. wśród grupy

kibiców jadących wynajętym autokarem lub pociągiem na mecz piłki nożnej lokalnej drużyny).

12.2. Zakłócenie spokoju lub porządku publicznego

Wykroczeniem z art. 51 § 1 k.w. jest zakłócanie spokoju, porządku publicznego oraz spoczynku nocnego poprzez krzyk, hałas, alarm lub inny wybryk, a także wywołanie zgorszenia w miejscu publicznym.

Zakłócanie spokoju publicznego rozumiane jest jako naruszenie równowagi psychicznej ludzi, powodowanie w nich uczucia niepokoju, zdenerwowania. Za spoczynek nocny uznajemy czas w porze nocnej przeznaczony na odpoczynek, który nie może zostać zakłócony. Za ciszę nocną uznaje się okres między godziną 22.00 a 6.00 rano. Krzyk, hałas oraz alarm stanowią przykłady wybryków. Ustawodawca dopuścił również możliwość popełnienia omawianego wykroczenia przez „inny wybryk”, tzn. w inny sposób, np. przez rozsypanie substancji drażniących wzrok lub środków cuchnących, a także szczucie psa na przechodniów tylko po to, aby ich przestraszyć – dla żartu, rozrywki. Sprawca może otrzymać za takie zachowanie karę aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.

Taka sama kara przewidziana została dla sprawcy, który dopuścił się czynu umyślnie (celowo, specjalnie), działając publicznie (a zatem w miejscu „otwartym”, czyli dostępnym dla nieograniczonej liczby osób), bez powodu lub z oczywiście błahego powodu, okazując tym samym rażąco lekceważenie podstawowych zasad porządku prawnego, albo będąc pod wpływem alkoholu, środka odurzającego lub innej podobnie działającej substancji lub środka.

12.3. Wprowadzanie w błąd organu państwowego lub instytucji

Ustawodawca określił jako wykroczenie z art. 65 § 1 k.w. umyślne wprowadzanie w błąd organu państwowego lub instytucji upoważnionej do legitymowania w zakresie:

1. tożsamości własnej lub innej osoby;
2. swego obywatelstwa, zawodu, miejsca zatrudnienia lub zamieszkania,

a także nieudzielenie, wbrew obowiązкови, organowi państwowemu lub instytucji, upoważnionej z mocy ustawy do legitymowania, wiadomości lub dokumentów co do okoliczności dotyczących tożsamości, obywatelstwa, zawodu, miejsca zatrudnienia lub zamieszkania.

Szczególnym przedmiotem ochrony jest prawidłowość ustaleń faktycznych dokonywanych przez organy i instytucje do tego uprawnione w zakresie tożsamości osób, ich obywatelstwa, miejsca zamieszkania, miejsca zatrudnienia i zawodu. Dotyczy sprawcy, który umyślnie wprowadza w błąd organ państwowy lub instytucję upoważnioną z mocy ustawy do legitymowania. Wprowadzenie w błąd może być osiągnięte za pomocą słowa lub pisma, może nastąpić również przez zatajenie prawdziwego stanu rzeczy – np. podanie fałszywego nazwiska, imienia, zawodu, miejsca pracy lub miejsca zamieszkania, a także na skutek takiego zachowania się sprawcy, które może prowadzić do wyciągnięcia błędnych wniosków przez organ. Bez znaczenia jest jednak to, czy organ ten lub instytucja dały wiarę nieprawdziwym stwierdzeniom sprawcy, czy nastąpiły jakiegokolwiek konsekwencje oparcia się na nieprawdziwych danych uzyskanych od sprawcy. Dokonanie czynu następuje bowiem w momencie udzielenia nieprawdziwej informacji, potwierdzenia błędnej informacji posiadanej przez organ lub niewyprowadzenia organu z błędu.

Wykroczenie stanowi również nieudzielenie właściwemu organowi lub instytucji wiadomości lub dokumentów, celem ustalenia powyżej wskazanych informacji o osobie. Aby doszło do jego popełnienia, nie musi nastąpić skutek, np. w postaci wprowadzenia w błąd organu lub instytucji, spowodowania następstw w postaci uniknięcia przez inną osobę odpowiedzialności itd. Omawiane wykroczenie jest popełnione w momencie powstania obowiązku udzielenia wiadomości lub dokumentów – czyli w chwili zażądania ich okazania przez uprawniony podmiot w odpowiedni sposób. Obowiązek okazania powstaje więc w momencie, gdy przedstawiciel organu czy uprawnionej instytucji zażąda potwierdzenia tożsamości w sposób zgodny z przepisami. Właściwy sposób polega najczęściej na tym, że przedstawiciel organu lub

instytucji, przystępując do legitymowania osoby, powinien podać dane odnośnie do siebie i pełnionej przez siebie funkcji (swój stopień, imię i nazwisko) w sposób umożliwiający odnotowanie tych danych, a także podstawę prawną i przyczynę podjęcia czynności służbowych.

Wykroczenie to zagrożone jest karą ograniczenia wolności albo grzywny. Oznacza to, że w takim przypadku nie jest możliwe zastosowanie kary izolacyjnej w postaci aresztu.

12.4. Niestosowanie się do poleceń funkcjonariusza policji lub Straży Granicznej

Karze za wykroczenie z art. 65a § 1 k.w. podlega także ten, kto umyślnie, nie stosując się do wydawanych przez funkcjonariusza policji lub Straży Granicznej, na podstawie prawa, poleceń określonego zachowania się, uniemożliwia lub istotnie utrudnia wykonanie czynności służbowych. Jest to relatywnie nowy typ karalnego zachowania, który został wprowadzony do kodeksu wykroczeń w dniu 31 marca 2020 r.

Wykroczenie to ma charakter skutkowy, a zatem zaniechanie spełnienia polecenia służbowego funkcjonariusza policji ma powodować uniemożliwienie lub istotne utrudnienie wykonania czynności służbowej.

Odpowiedzialność za to wykroczenie ponosi jedynie ten, kto nie stosuje się do wydawanych przez funkcjonariusza policji lub Straży Granicznej poleceń określonego zachowania się, jeżeli polecenia takie znajdują podstawę prawną. W przypadku, w którym funkcjonariusz organu państwowego lub instytucji upoważnionej z mocy ustawy do legitymowania żąda okazania dokumentu tożsamości, gdy nie ma do tego podstawy prawnej, obywatel może odmówić okazania takiego dokumentu bez konsekwencji prawnych.

Sprawca tego wykroczenia podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.

12.5. Wywołanie fałszywego alarmu

Odpowiedzialności za wykroczenie z art. 66 § 1 k.w. podlegać będzie ten, kto, chcąc wywołać niepotrzebną czynność, fałszywą informacją lub w inny sposób wprowadza w błąd instytucję użyteczności publicznej albo organ ochrony bezpieczeństwa, porządku publicznego lub zdrowia.

Za popełnienie wykroczenia odpowie także ten, kto umyślnie, bez uzasadnionej przyczyny, blokuje telefoniczny numer alarmowy, utrudniając prawidłowe funkcjonowanie centrum powiadamiania ratunkowego. Indywidualnym przedmiotem ochrony jest prawidłowość działania instytucji użyteczności publicznej oraz innych organów ochrony bezpieczeństwa, porządku publicznego lub zdrowia.

Do dokonania wykroczenia dochodzi już w chwili podjęcia przez sprawcę określonego zachowania – gdy sprawca podnosi fałszywy alarm, przekazuje fałszywe informacje lub podejmuje zachowanie, które może wprowadzić organ lub instytucję w błąd co do konieczności podjęcia czynności. Nastąpienie skutku będzie miało znaczenie dopiero na etapie wymiaru kary.

Wprowadzenie w błąd ma mieć określoną treść. Mianowicie ma spowodować u przedstawiciela instytucji lub organu mylne przekonanie, że konieczne jest podjęcie przez organ lub instytucję czynności, która nie jest potrzebne – np. wezwanie policji na miejsce, w którym faktycznie nie popełniono przestępstwa lub straży pożarnej w miejsce, w którym nie ma pożaru ani zagrożenia pożarowego.

Chęć ochrony prawidłowego funkcjonowania centrum powiadamiania ratunkowego sprawiła, że polski ustawodawca wprowadził do kodeksu wykroczeń karę za blokowanie telefonicznego numeru alarmowego, utrudniając tym samym prawidłowe funkcjonowanie centrum. Skutkiem tego wykroczenia jest faktyczne spowodowanie utrudnień, czyli zablokowanie telefonicznego numeru ratunkowego przez osobę, która czyni to bez uzasadnionej przyczyny, nawet wówczas, gdyby nikt w czasie, gdy numer był blokowany, nie próbował się podeń dodzwonić.

Wykroczenie to zagrożone jest karą aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny do 1500 zł. Ponadto, jeżeli wykroczenie spowodowało

niepotrzebną czynność, sąd może orzec nawiązkę do wysokości 1000 zł, co stanowi dodatkową dolegliwość dla sprawcy.

12.6. Wybrane wykroczenia przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji

12.6.1. Zagrożenie bezpieczeństwa w ruchu drogowym

Wykroczeniem z art. 86 § 1 k.w. jest powodowanie zagrożenia bezpieczeństwa w ruchu drogowym wskutek niezachowania należytej ostrożności – na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub strefie ruchu.

Dobrem chronionym jest bezpieczeństwo ruchu drogowego, które może być zagrożone przez nieostrożne zachowanie się uczestnika ruchu lub innej osoby. Wymaganą należytą ostrożność rozumie się zwykle jako takie zachowanie uczestników ruchu lub innych osób, które – uwzględniając wszystkie istniejące w danym momencie okoliczności – wyłącza, a w każdym razie minimalizuje możliwość zagrożenia bezpieczeństwa ruchu. Niezachowanie należytej ostrożności przyjmuje więc zazwyczaj postać nieprzestrzegania zasad bezpieczeństwa w ruchu drogowym, co w konsekwencji powoduje zagrożenie bezpieczeństwa. Takie zachowanie zagrożone jest wyłącznie karą grzywny. Jeżeli następstwem wykroczenia jest spowodowanie naruszenia czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia innej osoby, zgodnie z art. 86 § 1a k.w. sprawca podlegać będzie karze grzywny w wysokości nie niższej niż 1500 zł.

W stosunku do sprawcy, który dopuścił się wykroczenia w stanie po użyciu alkoholu lub podobnie działającego środka, sąd może wymierzyć karę aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny w wysokości nie niższej niż 2500 zł.

Wobec sprawcy, który popełnił wykroczenie, prowadząc pojazd, sąd może zastosować dodatkową dolegliwość w postaci środka karnego, jakim jest zakaz prowadzenia pojazdów.

12.6.2. Przekraczanie dopuszczalnej prędkości na chodniku lub drodze dla pieszych przez kierującego rowerem, hulajnogą elektryczną lub urządzeniem transportu osobistego oraz przez osobę poruszającą się przy użyciu urządzenia wspomagającego ruch; nieustąpienie pierwszeństwa pieszemu

Istotnym wykroczeniem z perspektywy ochrony bezpieczeństwa w ruchu drogowym jest art. 86a k.w. przewidujący odpowiedzialność za nieustąpienie pierwszeństwa pieszemu lub poruszanie się z prędkością zbliżoną do prędkości pieszego (jazdę szybciej niż chodzą piesi) na drodze dla pieszych przez kierującego rowerem, hulajnogą elektryczną lub urządzeniem transportu osobistego albo przez osobę poruszającą się przy użyciu urządzenia wspomagającego ruch.

Ustawodawca zdecydował się na zastosowanie wobec sprawcy takiego wykroczenia kary grzywny albo kary nagany.

12.6.3. Nieustąpienie pierwszeństwa pieszemu i inne wykroczenia naruszające pierwszeństwo pieszego

Wykroczenie z art. 86b k.w. popełnia ten, kto na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub strefie ruchu, prowadząc pojazd mechaniczny:

1. wbrew obowiązkowi nie ustępuje pierwszeństwa pieszemu;
2. nie zatrzymuje pojazdu w celu umożliwienia przejścia przez jezdnię osobie niepełnosprawnej, używającej specjalnego znaku, lub osobie o widocznej ograniczonej sprawności ruchowej;
3. wyprzedza pojazd na przejściu dla pieszych, na którym ruch nie jest kierowany, lub bezpośrednio przed tym przejściem;
4. omija pojazd, który jechał w tym samym kierunku, lecz zatrzymał się w celu ustąpienia pierwszeństwa pieszemu;
5. narusza zakaz jazdy wzdłuż po drodze dla pieszych lub przejściu dla pieszych.

Powyżej wskazane zachowania zagrożone są karą grzywny w wysokości nie niższej niż 1500 zł. Ponadto wobec sprawcy można orzec zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych, w szczególności, jeżeli sprawca wykroczenia spowodował zagrożenie bezpieczeństwa pieszego.

Jeśli sprawca dopuszcza się powyżej opisanych zachowań, prowadząc pojazd inny niż mechaniczny, podlega karze grzywny albo karze nagany.

12.6.4. Prowadzenie pojazdu w stanie po użyciu alkoholu

Nie ulega wątpliwości, że znajdowanie się przez osoby kierujące pojazdami w stanie po użyciu alkoholu, a tym bardziej w stanie nietrzeźwości lub innego podobnie działającego środka, stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa ruchu lądowym. W takich przypadkach kierowca ma obniżoną szybkość reakcji i sprawność psychomotoryczną. Dlatego ustawodawca zdecydował się na wprowadzenie karalności tego typu zachowań w art. 87 k.w.

Stan nietrzeźwości zachodzi wtedy, gdy zawartość alkoholu w organizmie wynosi lub prowadzi do stężenia we krwi powyżej 0,5‰ alkoholu albo obecności w wydychanym powietrzu powyżej 0,25 mg alkoholu w 1 dm³.

Stan po użyciu alkoholu zachodzi, gdy zawartość alkoholu w organizmie wynosi lub prowadzi do stężenia we krwi od 0,2‰ do 0,5‰ alkoholu albo obecności w wydychanym powietrzu od 0,1 mg do 0,25 mg alkoholu w 1 dm³.

Prowadzenie pojazdu mechanicznego w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym w stanie po użyciu alkoholu lub podobnie działającego środka podlega karze aresztu albo grzywny nie niższej niż 2500 zł. W takiej sytuacji sąd ma obowiązek obligatoryjnie orzec zakaz prowadzenia pojazdów. Tej samej karze podlega, kto, znajdując się w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem podobnie działającego środka, prowadzi na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub w strefie ruchu inny pojazd niż pojazd mechaniczny. Sprawca, który znajdując się w stanie po użyciu alkoholu lub podobnie działającego środka, prowadzi na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub strefie ruchu inny pojazd niż pojazd mechaniczny, podlega karze aresztu albo karze grzywny nie niższej niż 1000 zł. W przypadku prowadzenia pojazdu innego niż pojazd mechaniczny sąd może (a więc nie ma obowiązku) orzec zakaz prowadzenia pojazdów innych niż pojazdy mechaniczne.

Przez „prowadzenie” rozumieć należy podejmowanie czynności związanych z ruchem pojazdu – władanie mocą silnika, nadawanie pojazdowi ruchu i kierunku. Chodzi więc nie tylko o obsługiwanie układu kierowniczego, ale dodatkowo o szereg innych czynności, jak np. hamowanie, które decydują o tym, że sprawca ma faktycznie możliwość panowania nad pojazdem.

Pojazdem mechanicznym jest pojazd wprawiany w ruch bądź tylko poruszany za pomocą umieszczonego w nim silnika, przeznaczony do poruszania się po drodze, oraz maszyna lub urządzenie do tego przystosowane. Chodzi zatem nie tylko o te pojazdy, które, pełniąc funkcję środka transportu, są przystosowane do przewozu osób lub rzeczy (np. samochód osobowy, autobus, samochód ciężarowy, taksówka), lecz również te maszyny i urządzenia, które są przystosowane do poruszania się po drodze, np. koparki, walce drogowe, kombajny.

Za pojazd inny niż mechaniczny uznać należy rowery, w tym także te zaopatrzone w silnik pomocniczy o pojemności skokowej nieprzekraczającej 50 cm³, które zachowują wszystkie normalne cechy charakterystyczne budowy umożliwiające ich zwykłą eksploatację jako rowerów, zaprzęgi konne, wózek inwalidzki, rikszę, hulajnogę czy deskorolkę.

12.6.5. Prowadzenie nieoświetlonego pojazdu

Wykroczenie z art. 88 k.w. polega na prowadzeniu na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub strefie ruchu pojazdu bez wymaganych przepisami świateł lub pozostawieniu pojazdu bez wymaganego przepisami oświetlenia, zagrożone jest karą grzywny.

Zachowanie się sprawcy przybrać może dwie postacie:

1. prowadzenie pojazdu bez wymaganych przepisami świateł;
2. pozostawienie pojazdu bez wymaganego przepisami oświetlenia.

Zarówno w pierwszym, jak i w drugim wariancie czyn może być dokonany tylko na drodze publicznej lub w strefie zamieszkania, lub w strefie ruchu. Wymagania w zakresie oświetlenia, które powinno być dostosowane do aktualnie panujących warunków drogowych, określa rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 31 grudnia 2002 r. w sprawie

warunków technicznych pojazdów oraz zakresu ich niezbędnego wyposażenia (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 2022 ze zm.).

12.6.6. Dopuszczenie małoletniego do przebywania na drodze publicznej

W art. 89 k.w. ustawodawca ustanowił odpowiedzialność tego, kto mając obowiązek opieki lub nadzoru nad małoletnim do lat 7, takiej opieki lub nadzoru w sposób należyty nie realizuje, doprowadzając do przebywania małoletniego na drodze publicznej lub na torach pojazdu szynowego. W ten sposób ustawodawca stara się zapobiegać zagrożeniom dla bezpieczeństwa zarówno samego ruchu, jak i osoby małoletniej.

Dopuszczenie do przebywania przez małoletniego do lat 7 na drodze publicznej lub na torach pojazdu szynowego będzie miało miejsce zarówno wtedy, gdy to przez polecenie udania się w określone miejsce albo wypuszczenie dziecka na drogę publiczną lub tory pojazdu szynowego doszło do jego przebywania w takim miejscu, jak również wtedy, gdy dojdzie do samowolnego przebywania małoletniego na drodze publicznej lub na torach pojazdu szynowego, na skutek braku odpowiedniej reakcji np. rodziców, opiekunów, niani czy szkolnego wychowawcy (brak interwencji ze strony osób zobowiązanych do opieki nad małoletnim do lat 7).

Za to wykroczenie ustawodawca przewidział możliwość ukarania karą grzywny albo karą nagany.

12.6.7. Przekroczenie prędkości

Zgodnie z art. 92a k.w. odpowiedzialności wykroczeniowej podlega ten, kto, prowadząc pojazd, nie stosuje się do ograniczenia prędkości określonego ustawą lub znakiem drogowym. Karą za takie zachowanie jest grzywna. Jeśli niezastosowanie się do ograniczenia prędkości skutkuje przekroczeniem prędkości o ponad 30 km/h, kara grzywny nie może być niższa niż 800 zł. W art. 20 p.r.d. ustawodawca ukształtował określone limity dopuszczalnej prędkości w zależności od obszaru

ruchu, kategorii pojazdu, drogi oraz pory dnia. Prędkość dopuszczalna pojazdu lub zespołu pojazdów na obszarze zabudowanym bez względu na porę dnia od 1 czerwca 2021 r. wynosi 50 km/h. W strefie zamieszkania prędkość dopuszczalna pojazdu lub zespołu pojazdów wynosi 20 km/h. Poza obszarem zabudowanym prędkość dopuszczalna wynosi w przypadku:

1. samochodu osobowego, motocykla lub samochodu ciężarowego o dopuszczalnej masie całkowitej nieprzekraczającej 3,5 t:
 - a) na autostradzie – 140 km/h;
 - b) na drodze ekspresowej dwujezdniowej – 120 km/h;
 - c) na drodze ekspresowej jednojezdniowej – 100 km/h;
 - d) na drodze niebędącej drogą ekspresową, dwujezdniowej co najmniej o dwóch pasach przeznaczonych dla każdego kierunku ruchu – 100 km/h;
 - e) na pozostałych drogach – 90 km/h;
2. zespołu pojazdów lub pojazdu niewymienionego w pkt 1:
 - a) na autostradzie, drodze ekspresowej lub drodze dwujezdniowej co najmniej o dwóch pasach przeznaczonych dla każdego kierunku ruchu – 80 km/h;
 - b) na pozostałych drogach – 70 km/h.

Jak już wskazano, wykroczenie to zagrożone jest karą grzywny. Jednak to nie jedyna dolegliwość dla sprawcy. Policjant na podstawie art. 135 ust. 1 pkt 2 p.r.d. ma obowiązek zatrzymać prawo jazdy za pokwitowaniem w przypadku ujawnienia czynu polegającego na kierowaniu pojazdem z prędkością przekraczającą dopuszczalną o więcej niż 50 km/h na obszarze zabudowanym. W takim przypadku starosta na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 541 ze zm.) w zw. z art. 102 ust. 1 pkt 4 i 5 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. o kierujących pojazdami (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1212 ze zm.) i art. 135 ust. 1 pkt 2 p.r.d., po przeprowadzeniu pełnego postępowania dowodowego w postępowaniu administracyjnym, w tym w oparciu o informację uzyskaną od policji o ujawnieniu przekroczenia prędkości, o dokumentację dotyczącą wzorcowania użytego sprzętu, o dokumentację jego homologacji oraz w oparciu o zeznania świadków, w tym o zeznania policjanta, który ujawnił przekroczenie prędkości oraz o zeznania osoby,

która dopuściła się tego przekroczenia (zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 grudnia 2022 r., K 4/21, LEX Nr 3440555) – wydaje decyzję administracyjną o zatrzymaniu prawa jazdy. Starosta wydaje taką decyzję na okres 3 miesięcy, nadając jej rygor natychmiastowej wykonalności oraz zobowiązując kierującego do zwrotu prawa jazdy, jeżeli dokument ten nie został zatrzymany. Jeżeli pomimo wydania decyzji administracyjnej o zatrzymaniu prawa jazdy taka osoba dalej kierowała pojazdem, starosta wydaje decyzję administracyjną o przedłużeniu okresu, na który zatrzymano prawo jazdy, do 6 miesięcy.

12.6.8. Naruszenie zakazu wyprzedzania

Jeśli osoba prowadząca pojazd mechaniczny nie stosuje się do zakazu wyprzedzania określonego ustawą lub znakiem drogowym, zgodnie z art. 92b k.w. podlega karze grzywny nie niższej niż 1000 zł.

12.6.9. Nieudzielenie pomocy ofierze wypadku

Obowiązkiem prowadzącego pojazd, który uczestniczy w wypadku drogowym, jest udzielenie niezwłocznej pomocy ofierze wypadku. Oznacza to, że pomoc taka powinna nastąpić w możliwie najkrótszym czasie, natychmiast, bez zbędnej zwłoki. Pomoc powinna być udzielona w takim wymiarze, w jakim jest ona ofierze konieczna i w jakim jest jej w stanie udzielić sprawca. Udzielona pomoc może mieć różne formy, zależnie od okoliczności zdarzenia. Może mieć postać podjęcia określonych czynności z zakresu tzw. pierwszej pomocy, jak i innych działań ukierunkowanych na zapobiegnięcie negatywnym skutkom dla stanu zdrowia ofiary, np. wezwanie pogotowia ratunkowego, przewiezienie ofiary do szpitala itp.

Brak takiego zachowania stanowić będzie wykroczenie zagrożone karą aresztu albo grzywny. Ponadto sąd obligatoryjnie orzeka w stosunku do takiego kierowcy zakaz prowadzenia pojazdów.

12.6.10. Prowadzenie pojazdu bez uprawnienia

Prowadzenie pojazdów mechanicznych wyłącznie przez osoby posiadające uprawnienia w tym zakresie jest niezwykle istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa w ruchu drogowym. Tylko osoba posiadająca odpowiednie kwalifikacje może odpowiednio reagować na sytuacje drogowe i zapewnić tym samym bezpieczeństwo innym użytkownikom ruchu.

Prowadzenie pojazdu mechanicznego bez uprawnień na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub strefie ruchu jest wykroczeniem z art. 94 § 1 k.w. i podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny nie niższej niż 1500 zł. Sąd ma obowiązek orzec również środek karny w postaci zakazu prowadzenia pojazdów.

Prowadzenie pojazdu innego niż mechaniczny (przykłady były wskazywane wcześniej), w strefie zamieszkania lub strefie ruchu, bez uprawnienia jest wykroczeniem z art. 94 § 1a k.w. i podlega karze nagany albo karze grzywny do 1500 zł. Tej samej karze podlega, kto prowadzi na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub strefie ruchu pojazd pomimo braku dopuszczenia pojazdu do ruchu.

12.7. Inne wybrane wykroczenia

12.7.1. Szczucie psem człowieka

Zgodnie z art. 108 k.w. kto szczuje psem człowieka, podlega karze ograniczenia wolności, grzywny albo karze nagany. Pojęcie szczucia nie ma kodeksowej definicji legalnej, ani też specyficznego znaczenia, które wynikałoby z języka prawnego lub języka prawniczego. Kierując się wykładnią języka codziennego, należy przyjąć, że chodzi tu o prowokowanie, podjudzanie psa do atakowania człowieka. Owo prowokowanie może przybrać formę komendy (np. „bierz go”, „atak”, „zagryź”), innego dźwięku (np. gwizd) czy też gestu (np. ruch ręką).

Aby przypisać odpowiedzialność za wykroczenie, nie jest wymagane nastąpienie skutku w postaci faktycznego pogryzienia człowieka przez psa. Wystarczające jest samo szczucie, a więc takie działanie, które u psa

wywołuje agresję wobec danej osoby. Odpowiedzialność za to wykroczenie nie jest uzależniona także od tego, czy pies jest niebezpieczny czy też nie. Nie jest również konieczne stwierdzenie obawy przed tym psem u osoby, na którą szczuje się psa.

12.7.2. Złośliwe niepokojenie drugiego człowieka

Spokój psychiczny oraz równowaga psychiczna człowieka zostały objęte ochroną na gruncie kodeksu wykroczeń. Ustawodawca przewiduje karalność celowych zachowań mających na celu złośliwe wprowadzenie w błąd, wzbudzenie w drugim człowieku przykrości, zdenerwowania, rozdrażnienia.

Zgodnie z art. 107 k.w. kto w celu dokuczenia innej osobie złośliwie wprowadza ją w błąd lub w inny sposób złośliwie niepokoi, podlega karze ograniczenia wolności, grzywny do 1500 zł albo karze nagany. Niepokojenie innej osoby najczęściej obejmować będzie działanie polegające np. na wykonywaniu tzw. głuchych telefonów, pukaniu do drzwi i uciekaniu, przekazywaniu ustnie lub pisemnie irytujących informacji.

Wprowadzanie innej osoby w błąd także służy zakłóceniu spokoju psychicznego (równowagi psychicznej). Zachowanie się sprawcy ma – w jego zamierzeniu – doprowadzić do wywołania rozbieżności między rzeczywistością a jej odbiciem w świadomości człowieka. Wprowadzanie innej osoby w błąd może przybrać dowolną formę (np. przekazanie ustnie bądź listownie nieprawdziwej informacji o śmierci lub zaginięciu osoby bliskiej, włamaniu do mieszkania, pożarze).

12.7.3. Zaśmiecanie miejsc publicznych

Szczególnym przedmiotem ochrony w kodeksie wykroczeń jest czystość oraz estetyka miejsc dostępnych dla publiczności, tj. miejsc dostępnych dla nieokreślonej liczby osób, takich jak droga, ulica, ogród, trawnik lub zieleniec itd. Każdy, kto zanieczyszcza lub zaśmieca obszar kolejowy lub miejsca dostępne dla publiczności, a w szczególności

drogę, ulicę, plac, ogród, trawnik lub zieleniec, popełnia wykroczenie z art. 145 § 1 k.w. i podlega karze grzywny nie niższej niż 500 zł. Sąd może także zobowiązać sprawcę do przywrócenia do stanu poprzedniego (np. posprzątania).

12.7.4. Zanieczyszczanie lasu

Dobrem chronionym jest nie tylko czystość miejsc publicznych, ale także czystość lasów. Każdy, kto w lasach zanieczyszcza glebę lub wodę albo wyrzuca do lasu kamienie, odpady, złom lub padlinę niebędące odpadami lub inne nieczystości, albo w inny sposób zaśmieca las, popełnia wykroczenie z art. 162 § 1 k.w. i podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny nie niższej niż 500 zł. Sąd może także orzec nawiązkę.

Ponadto, jeżeli czyn sprawcy polega na zakopywaniu, zatapianiu, odprowadzaniu do gruntu w lasach lub w inny sposób składowaniu w lesie odpadów, sprawca popełnia wykroczenie z art. 162 § 2 k.w. i podlega karze aresztu albo grzywny. W takiej sytuacji sąd obligatoryjnie orzeka nawiązkę do wysokości równej kosztom rekultywacji gleby, oczyszczenia wody, wydobycia, wykopania, usunięcia z lasu, a także zniszczenia lub neutralizacji odpadów.

Najważniejszymi aktami prawnymi dotyczącymi osoby młodej (nieletniego), o których mówiliśmy, są:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – opublikowana w Dzienniku Ustaw z 1997 r. Nr 78 pod pozycją 483 ze zm.;
2. ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – opublikowana w Dzienniku Ustaw z 2022 r. pod pozycją 1700 ze zm.;
3. ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny – opublikowana w Dzienniku Ustaw z 2022 r. pod pozycją 1138 ze zm.;
4. ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania parnego – opublikowana w Dzienniku Ustaw z 2022 r. pod pozycją 1375;
5. ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń – opublikowana w Dzienniku Ustaw z dnia 2022 r. pod pozycją 2151 ze zm.;
6. ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia – opublikowana w Dzienniku Ustaw z 2022 r. pod pozycją 1124;
7. ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy – opublikowana w Dzienniku Ustaw z 2022 r. pod pozycją 859 ze zm.;
8. ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy – opublikowana w Dzienniku Ustaw z 2021 r. pod pozycją 53 ze zm.;
9. ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka – opublikowana w Dzienniku Ustaw z 2015 r. pod pozycją 21;
10. ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych – opublikowana w Dzienniku Ustaw z 2016 r.

Wykaz skrótów

Akty prawne

EKPC	Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
k.c.	ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm.)
k.k.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm.)
k.k.w.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 53 ze zm.)
k.p.k.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1375)
k.r.o.	ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359)
k.w.	ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 2151 ze zm.)
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
o.z.	ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 572)
p.r.d.	ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 988 ze zm.)

r.p.m.k.	rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych (Dz.U. poz. 716)
w.r.n.	ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. poz. 1700 ze zm.)

Organy

SA	sąd apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
SN(7)	Sąd Najwyższy w składzie 7 sędziów
SO	sąd okręgowy

Publikatory

Dz.U. UE	Dziennik Urzędowy UE
Dz.U.	Dziennik Ustaw
LEX	LEX – system informacji prawnej

Skróty pospolite

art.	artykuł
lit.	litera
m.in.	między innymi
np.	na przykład
Nr	numer
por.	porównaj
poz.	pozycja
r.	rok
t.j.	tekst jednolity
tj.	to jest
ust.	ustęp
w zw.	w związku
w.	wiek
ww.	wyżej wymieniony
Z.	zeszyt
zd.	zdanie
zł	złoty
zm.	zmiany

Bibliografia

Literatura i źródła do rozdziałów 1–3:

Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009.

Bojarski M., *Kodeks wykroczeń z komentarzem*, Warszawa 1992.

Bojarski T., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2009.

Buchała K., *Prawo karne materialne*, Warszawa 1980.

Buchała K., Zoll A., *Polskie prawo karne*, Warszawa 1997.

Grudziński M. (red.), *Prawo na co dzień. Encyklopedia podręczna*, Warszawa 1961.

Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Zakamycze 2004.

Jamroz A., *Wstęp do nauk prawnych*, Białystok 1997.

Kalisz-Prokopiuk A., Pęczak P., Prokop-Perzyńska E., *Materiały pomocnicze ze wstępu do prawoznawstwa*, Lublin 2005.

Krapiec M.A., *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1986.

Krukowski J., *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2002.

Lipczyńska M., *Polski proces karny*, t. 1 i 2, Warszawa 1986.

Petrażycki L., *Wstęp do nauki prawa i moralności*, Warszawa 1959.

Prusak F., Sitarz M., *Propedeutyka prawa, zagadnienia podstawowe*, Warszawa 2000.

Stawecki T., Winczorek P., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2003.

Śliwiński S., *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 1946.

Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny: zarys systemu*, Warszawa 2020.

Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne część ogólna*, Kraków 2014.

Literatura i źródła do rozdziałów 4–6:

- Bieńkowska E., Czarnecka-Działuk B., Wójcik D., *Postępowanie mediacyjne w nowej kodyfikacji karnej. Nowa kodyfikacja karna. Kodeks postępowania karnego. Krótki komentarz*, Z. 14, Warszawa 1998.
- Dziugiel I., *Mediacja w postępowaniu przygotowawczym*, Szczytno 2003.
- Harasimiak G., *Mediacja w polskim modelu postępowania z nieletnimi*, „Przegląd Prawa Karnego” 2004, Nr 23, s. 5.
- Klaus W., *Policja wobec instytucji mediacji*, „Przegląd Prawa Karnego” 2004, Nr 23, s. 19.
- Koper R., *Postępowanie mediacyjne a skazanie oskarżonego bez rozprawy*, „Prokuratura i Prawo” 1999, Nr 11–12, s. 57.
- Kulesza C., *Mediacja a system sprawiedliwości*, „Państwo i Prawo” 1995, Nr 12, s. 598.
- Lewandowski M.J., *Mediacja jeszcze przed zarzutem*, „Rzeczpospolita” 2005, Nr 12, s. 15.
- Lisiecki M., *Rola policji w zakresie uzyskania restytucji i kompensacji przez ofiary przestępstw*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2002, Nr 2, s. 221.
- Materiały konferencji zorganizowanej przez Komisję Ustawodawstwa i praworządności pod patronatem marszałka senatu RP Longina Pastusiaka, 1–2 grudnia 2003 r., Zapobieganie i zwalczanie przestępczości w Polsce przy zastosowaniu probacyjnych środków karanian, Kancelaria Senatu 2004 r.
- Murzynowski A., *Ogólna charakterystyka nowego kodeksu postępowania karnego*, „Państwo i Prawo” 1997, Nr 8, s. 7–8.
- Rękas A., *Mediacja w polskim prawie karnym*, Warszawa 2004.
- Sitarska A., *Przemoc w rodzinie a mediacja*, „Prokuratura i Prawo” 2006, Nr 1, s. 56.
- Skrzypczak G., *Szanse rozwoju mediacji w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania karnego*, „Monitor Prawniczy” 2003, Nr 8, s. 354.
- Stankiewicz-Chimiak G., *Mediacja? – to naprawdę działa*, „Mediator” 2004, Nr 2, s. 26–40.
- Szczepaniak P., *Sceptykom wobec mediacji po wyroku pod rozwagę*, „Mediator” 2005, Nr 32, s. 50.
- Waltoś S., *Dopuszczalność porozumiewania się i uzgadniania rozstrzygnięć przez uczestników postępowania karnego w świetle polskiej*

procedury karnej, [w:] A.J. Szwarc (red.), *Porozumiewanie się i uzgadnianie rozstrzygnięć przez uczestników postępowania karnego*, Warszawa–Poznań 1993, s. 47–66.

Waluk J., *Propozycje dotyczące zasad i sposobów wprowadzania mediacji pomiędzy ofiarą a młodocianym sprawcą przestępstwa*, „Jurysta – Magazyn Prawniczy” 1998, Nr 3/4.

Wilk U., *Mediacja jest dobra na wszystko*, „Rzeczpospolita” 2005, Nr 8, s. 27.

Wilmot W.W., Hocker J.L., *Natura konfliktu*, [w:] E. Mandal, *Konflikty między ludźmi*, Warszawa 2011, s. 20–32.

Zawistowski K., *Mediacja w postępowaniu przygotowawczym*, „Prokuratura i Prawo” 2005, Nr 11, s. 98.

Uchwały:

Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 czerwca 2004 r. w sprawie polityki karnej, „Monitor Polski” 2004 Nr 26, poz. 431.

Uzasadnienie uchwały SN z dnia 30 września 2003 r., I KZP 19/03, Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karne i Wojskowa 2003, Nr 9–10, poz. 78.

Ustawy i rozporządzenia:

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych (Dz.U. 2015 r., poz. 716).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022. r. poz. 1700 ze zm.).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1249).

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 r. (Dz.U. 2002 r. Nr 11, poz. 109 ze zm.) – akt nieobowiązujący.

Strony internetowe:

Koło Moore’a, Bing images na dzień 25 października 2021 roku, <https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/DGTA307Tf> [dostęp: 25.10.2021 r.].

Literatura do Rozdziałów 7–12:

- Burdziak K., Kowaleska-Łukuć M., Nawrocki M., *Prawo karne. Kurs skrócony*, Warszawa 2021.
- Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2004.
- Filar M., *Glosa do wyroku SN z dnia 26 października 2001 r., WA 25/01, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2002, Nr 6, s. 87.*
- Kubiak R., *Prawo medyczne*, Warszawa 2017.
- Marek A., *Prawo karne w pytaniach i odpowiedziach*, Toruń 2004.
- Radoniewicz F., *Odpowiedzialność karna za hacking i inne przestępstwa przeciwko danym komputerowym i systemom informatycznym*, Warszawa 2016.
- Siwicki M., *Cyberprzestępczość*, Warszawa 2013.
- Stefański R.A., *Zawiadomienie o niepopelnionym przestępstwie w świetle prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2005, Nr 10, s. 31–43.
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010.
- Zakrzewski P., *Cyberprzestępczość jako problem kodyfikacyjny – autoryzacja czynności bankowych wbrew woli uprawnionego – kradzież z włamaniem czy oszustwo?*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Kradzież z włamaniem*, Warszawa 2021.
- Zakrzewski P., *Stopniowanie winy w prawie karnym*, Warszawa 2016.